

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

“TARIX” KAFEDRASI

TARIXIY O'LKASHUNOSLIK

Fanidan zamonaviy pedagogik texnologiya asosida tayyorlangan

O'QUV-USLUBIY MAJMUA

Bilim sohasi: 100000-Gumanitar soha

Ta'lim sohasi: 120000 – Gumanitar fanlar

Ta'lim yo'nalishi: 5120300-Tarix (jahon mamlakatlari bo'yicha)

GULISTON – 2017

Ushbu O'quv-uslubiy majmua O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan 02.02.2015 yil sanasidagi № 32-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan fan dasturi asosida ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi: B.K.Samadov. GulDU "Tarix" kafedrası o'qituvchisi

Taqrizchilar: O'.S.Erbo'taeva. GulDU "Tarix" kafedrası katta o'qituvchisi, t.f.n.
B.To'ychiboyev. GulDU "Tarix" kafedrası dotsenti

O'quv-uslubiy majmua GulDU O'quv-uslubiy Kengashida ko'rib chiqilib, _____ sanasidagi № - sonli bayonnomasi bilan ishlatishga tavsiya etilgan. O'UK raisi: _____ **b.f.d.**
prof. H.Qo'shiev

MUNDARIJA:

Kirish.....	4
I. O'quv materiallari	
I.1. Ma'ruza mavzulari.....	5
I.2. Seminar mashg'ulotlari.....	31
I.3. Xorijiy va mahalliy adabiyotlar ro'yxati.....	40
II. Mustaqil ta'lim mashg'ulotlari.....	42
III. Glossariy.....	45
IV. Ilovalar	
IV.1. Fan dasturi...../.....	48
IV.2. Ishchi fan dasturi.....	56
IV.3. Tarqatma materiallar.....	70
IV.4. Nazorat savollari.....	74
IV.5. Ishchi fan dasutriga muvofiq baholash mezonilarini qo'llash bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar.....	75

KIRISH

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy o'z-o'zini anglash va qadriyatlarimiz tiklanayotgan bir paytda xalqimiz tarixini o'rganishga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Vatanimiz boy tarixi va madaniyati milliy istiqloq g'oyasi bilan sug'orilgan holda yangicha, haqqoniy va xolislik bilan yoritilmoqda. «Mustaqillikka erishganimizdan keyin xalqimizning o'z yurti, tili, madaniyati, qadriyatlari tarixini bilishga, o'zlikni anglashga qiziqish ortib bormoqda. Bu tabiiy hol. Odamzod borki, avlod-ajdodlari kimligini, nasl-nasabini, o'zi tug'ilib voyaga etgan qishloq, shahar, xullaski, Vatanining tarixini bilishni istaydi», deb ta'kidlagan edilar I.A.Karimov bir guruh tarixchi olimlar bilan o'tkazgan uchrashuvda (Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. –T.,1998).

Yoshlarni Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashda, ulkan vazifalarni amalga oshirishda, ular qalbida o'z yurti bilan faxrlanish, g'ururlanish hissini uyg'otishda o'lka tarixini o'rganishning ahamiyati kattadir, binobarin, xalqimizning boy o'tmishi, moddiy va ma'naviy madaniyati, urf-odat va an'alarini bilmasdan turib, hozirgi tezkor davrda olg'a qarab harakat qlish qiyin.

Ma'lumki, tarixni o'qibgina qolmay, uni anglab olib, idrok etsh va ilmiy xulosalar chiqarish kerak. Tarixiy o'lkashunoslik har birimizga o'zimiz yashab turgan joy, Vatanimiz tarixining bir bo'lagi ekanligini, uni o'rganish bzga katta mas'uliyat yuklashini, unda nimalarga e'tibor berishimiz kerakligi, kelajak o'tmishdan boshlanishini o'rgatadi.

Mazkur o`quv-uslubiy majmuada «Tarixiy o'lkashunoslik» fanidan muammoli ma'ruzalar, seminar mashg'ulotlari rejalari, tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati, mustaqil ish topshiriqlari, amaliy mashg'ulotlar ishlanmalari keltirilgan bo'lib, talabalarga o'z bilim va ko`nikmalarini, vazifalarni mustaqil bajarish bo'yicha malakalarini oshiradi degan umiddamiz. Kelgusida masofaviy ta'limdan o'quv jarayonida foydalanishni hisobga olib, ayrim o'zgartirishlar keltirmoqchimiz.

O'z e'tiroz va takliflaringizni Guliston sh, 4-mavze, Ijtimoiy-iqtisodiy fakulteti binosi, 112-xona, «Tarix» kafedrasiga bildirishingizni so`raymiz.

I. O'QUV MATERIALLARI

I.1. Ma'ruza mavzulari.

1 - MAVZU: TARIXIY O'LKASHUNOSLIK FANINING PREDMETI VA VAZIFALARI

Asosiy savollar:

- 1 Tarixiy o'lkashunoslik fanining predmeti.
2. Tarixiy o'lkashunoslik fanining maqsadi va vazifalari

Tayanch tushuncha va iboralar:

Tarixiy o'lkashunoslik, fanning predmeti, o'rganish ahamiyati, maqsadi va vazifalari.

1-asosiy savol bayoni:

Bugungi o'z-o'zini anglab, mustaqilligimiz kun sayin mustahkamlanib borayotgan sharoitda ona yurtning har bir farzandi uchun Vatan tarixini sevish, o'rganish, diliga jo etishdan ham muqaddasroq burch bo'lmas kerak. Ota-bobolarimiz, ajdodlarimizning aql-zakovati, oltin qo'li ila kishi aqli bovar qila olmaydigan darajada nafis va nozik qilib ishlangan naqshlar, qadimiy va navqiron Samarqand, Buxoro, Xiva devorlarida o'zini ko'z-ko'z qilib turibdi. O'sha davr uslubi bilan yuksak mahorat ko'rsatib qurilgan muhtasham binolar va bu binolardagi Sharq uslubiga xos uymakorlik naqshlari o'z taraqqiyotining cho'qqisiga ko'tarilganligidan guvohlik beradi. Ajdodlarimizning yuksak san'ati timsollari bugun hammani lol qoldirib turibdi. qadimgi va o'rta asrlar me'morchilik obidalarini saqlash, o'rganish va muhofaza qilish hozirgi zamon yosh avlodni, mehnatkashlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda, xalqlarning do'stligini mustahkamlashda katta rol o'ynaydi. Shuning uchun ham o'tmish tarixiy va moddiy-madaniy yodgorliklarini o'rganish, muhofaza qilishning rolini oshirishning muammolarini xal qilishga katta ahamiyat berilmoqda. Prezidentimiz I.Karimov ta'kidlaganlaridek, "tarixiy xotirasiz kelajak yo'q". O'z tarixini bilmagan xalq manqurtga aylanadi. Tarixni bilishda esa tarixiy o'lkashunoslik fanining o'rnini alohida ahamiyat kasb etadi.

Tarixiy o'lkashunoslik hozirgi kunda o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan O'zbekiston xalqlarining qadimiy tarixini, uning jahon taraqqiyotiga qo'shgan katta hissasini, o'z bag'ridan Al Xorazmiy va Ali Kushchi singari mashhur matematiklar, Ahmad Farg'oniy va Ulug'bekdek falakiyot bilimdonlari, Ibn Sino kabi tabiblar, Narshaxiy va Abulg'ozixon singari tarixchilar, Forobiydek faylasuflar, Zamaxshariy kabi lingvistlarni yetishtirib, jahon taraqqiyotiga qo'shgan hissasini daliliy ashyolar vositasi bilan isbotlab beradi.¹

Tarixiy o'lkashunoslik yana shunisi bilan ahamiyatliki, unda tarixiy, ma'naviy yodgorliklar, O'lkashunoslik, antropologik, etnografik, etnik, toponimik materiallar ham o'z ifodasini topgan.

O'zbek xalqining tarixiy, madaniy va me'morchilik yodgorliklari jahon madaniy merosining tarkibiy qismi bo'lib, jahon sivilizatsiyasiga qo'shilgan goyat katta ulushdir. Mana shunday muhim, nodir, qimmatli ahamiyatga molik bo'lgan moddiy va ma'naviy yodgorliklarni har tomonlama ilmiy va amaliy jihatdan o'rganadigan va tahlil qiladigan fan ham "Tarixiy o'lkashunoslikdir".

O'lkashunoslik fani ta'lim-tarbiyani turmush, ishlab chiqarish, yangi jamiyat qurish tajribasi bilan uzviy bog'liq holda o'rganadi. O'qitish jarayonida o'lka materiallaridan o'rinli foydalanish o'quvchilarning o'z o'lkasini, uning tarixini bilib olishga, chuqur bilim olishga, mustaqil ijod qilishga bo'lgan qiziqishini orttiradi va kelgusi hayot yo'lini tanlab olishga yordam beradi. Maktab o'lkashunosligi fanlar o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi hamda o'qituvchi zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. U dastur asosida, uz a'zolarining bilim darajasi hamda ijodiy kobiliyatlarini hisobga olgan holda tadqiqot o'tkazish ishining rejasi va ish hajmi hamda uslubini ishlab chiqadi. O'lkashunoslikning butun muvaffaqiyati shu ishga rahbarlik qilayotgan o'qituvchining bilimiga va

¹ Bayram Balçi. Özbek eley. Olmonia. Bayern München. 2010

tashkil qila olishiga bog'liq. Agar o'qituvchi o'z o'lkasini yaxshi bilsa, bu haqdagi og'zaki va yozma manbalarni muntazam o'rganish bilan birga o'quvchilarning ota-onalari, keksalar, o'lkashunoslik tashkilotining xodimlari bilan suhbatlar olib borib, pedagogik mahoratini ishga solsa, o'quvchilarning faolligi ortib boradi, o'tilgan materiallarni o'tib o'zlashtirish bilan birga uning hayotga ham tadbik qila boshlaydi. Natijada o'quvchilarning puxta bilim olishi bilan birga o'z o'lkasiga mehr-muhabbati ortadi, va tarixiy tasavvuri hamda tarixiy tushunchasi shakllanib boradi.

O'lkashunoslik tarixiy obidalarini saqlash va himoya qilish, qadimiy manzilgohlarni topishda ham katta rol o'ynaydi. U jamoa bo'lib yashash, ishlash va ijod qilishga o'rgatadi. O'quvchilarda sinchkovlik, tirishqoqlik, tevarak-atrofga havas bilan boqish, tadqiqotga qiziqish, Vatanni sevish va uni ardoqlash hislari shakllanib boradi. O'lkashunoslik o'quvchilarda o'z Vataniga mehr uyg'otish bilan birga ularni estetik ruhda tarbiyalashga ham munosib hissa qo'shadi.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Nima uchun o'tmish tarixiy va moddiy-madaniy yodgorliklarni o'rganish, ularni muhofaza qilishga katta ahamiyat berilmoqda?
2. Tarixiy o'lkashunoslik fani nimani o'rganadi?
3. Tarixiy o'lkashunoslik fanining ta'limiy ahamiyatini ochib bering.
4. Tarixiy o'lkashunoslik fanining tarbiyaviy ahamiyatini ochib bering.
5. Tarixiy o'lkashunoslik fanining tarixiy fanlar tizimida to'tgan o'rnini ko'rsating.

2-asosiy savolning bayoni:

Oliy o'quv yurtlarda va maktabda o'qitilayotgan tarixiy o'lkashunoslik fani ma'lum ikki maqsadni: birinchidan, o'z o'lkasining o'tmishi va hozirgi hayoti tarixini har tomonlama ilmiy asosda o'rganish yo'li bilan to'plangan O'lkashunoslik, etnografik, toponimik, nodir qo'lyozmalar, arxiv hujjatlarini saralash, tartibga solish va tahlil qilishni; ikkinchidan, to'plangan o'lka materiallaridan o'quv-tarbiyaviy ishlarda o'rinli va samarali foydalanib, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashni ko'zda tutadi. Tarixiy o'lkashunoslikni o'qitish va o'rganishda mahalliy materiallardan, tarixchi olimlar asarlaridan, arxiv materiallaridan, muzey ma'lumotlaridan, arxivlardagi kartoteka va ko'rsatkichlardan foydalaniladi.

O'lkashunoslikning asosiy vazifalari to'plangan materiallar bo'yicha talabalarda o'lka haqida to'liq tasavvurni vujudga keltirish, o'lkadagi e'tiborga molik ob'ektlar tarixini va shu kabilarni bilish bo'lib, bular quyidagi masalalarni o'rganish orqali shakllantiriladi.

Tarixiy yodgorliklar. Bunga insoniyat hayotidagi eng muhim tarixiy voqealar, jamiyatning rivojlanish bosqichlari, inqilobiy harakat bo'lib o'tgan joylar, atoqli sarkardalar, yirik davlat, fan va madaniyat arboblarning nomlari bilan bog'liq voqea joylari, o'tmishdan qolgan qo'lyozma asarlari va shu kabilari kiradi.

Arxeologiya yodgorliklari. Bunga ko'hna shaharlar, qo'rg'onlar, qal'alar, qadimiy manzilgohlar, istehkomlar, korxonalar, kanallar, shuningdek yo'llarning qoldiqlari, dafn joylari, tosh haykallar, qoyadagi tasvirlar va boshqalar kiradi.

Shahar qurilishi va me'morchilik yodgorliklariga me'morchilik ansambllari va komplekslari, tarixiy markazlar, kvartallar, maydonlar, shaharlar va boshqa aholi yashaydigan joylarning qoldiqlari, fuqaro, sanoat, harbiy, diniy, xalq me'morchiligi inshootlari kiradi.²

San'at yodgorliklariga monumental, tasviriy, amaliy-dekorativ va boshqa turdagi san'at asarlari kiradi.³

Yodgorlik hujjatlari. Bunga markaziy va mahalliy davlat hokimiyati organlari va davlat boshqaruvi organlaridan qolgan turli hujjatlar, boshqa yozma va chizma hujjatlar, kino-foto hujjatlari va tovush yozuvlari, shuningdek qadimiy qo'lyozmalar hamda arxiv materiallari, folklor va musiqa yozuvlari, nodir bosma nashrlar kiradi.

² Albert Ondan. Home and Homeland. LS. California. 2015 p-35

³ Cultural studies and Culturology. Books & Subject. Ottawa-2013/ p-43

Etnografik va toponimik materiallarga xalq urf-odatlarini, moddiy-ma'naviy madaniyat, xalqlarning ertak, folklor, mifologiyasi hamda joy nomlarining ilmiy jihatdan kelib chiqishini o'rganish kiradi.

Yuqoridagi manbalarni o'rganish va umimlashtirish ilmiy o'lkashunoslik tadqiqotchilari, jamoat o'lkashunosligi va havaskorlari uchun ham, u yoki bu voqealarga tavsif berish, turli tarixiy tushunchalarga aniqlik kiritish uchun ham zarurli ma'lumot bo'lib xizmat qiladi.

Har bir o'quvchiga zarur bilimlarni berish, ularni ona-yurt va jahon madaniyati boyliklaridan bahramand qilish, ma'naviy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash umumta'lim maktabining asosiy vazifasidir. O'quvchilarning to'laqonli umumiy ta'lim sohiblari bo'lib yetishishlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratib berilishiga ko'p darajada bog'liqdir. O'qitish shakl va usullarining xilma-xilligi, shaxsiy qobiliyat va maylni hisobga olish, unumli mehnatga jalb qilish yoshlarning jamiyat ehtiyojlarini tushunib va hisobga olib kasb hamda ta'limni davom ettirish yo'llarini tanlashlariga yordam berishi lozim. Bu vazifani amalga oshirish o'qituvchidan maktabda ta'lim-tarbiya ishlarining umumiy saviyasini kutarish, o'qish-o'qitishning eng yaxshi shakl va usullarini izlab topish hamda ularni joriy qilishni talab qiladi.

Tarixni o'qitishda o'lkashunoslik materiallardan foydalanish dars mashg'uloti mazmunini boyitibgina qolmay, balki uni maroqli ham qiladi. Jonajon o'lka, uning boy o'tmishi va mavjlanib turgan hozirgi kunini o'rganish o'quvchilarning bilim doirasini kengaytiradi, ularni tabiat va jamiyat xodisalarini mustaqil kuzatishga o'rgatadi, ularda o'z ona-yurti va xalqiga mehr-muhabbat tuyg'ularini kuchaytiradi. O'lkashunoslik materiallari maktab va o'qituvchiga yosh avlodni vatanparvarlik va fidokorona mehnat an'analari ruhida tarbiyalashga yordam beradi. Dars samaradorligini, xususan tarix fanini o'qitish samaradorligini va sifatini oshirishda, dars jarayoni va sinfdan tashqari ishlarda boshqa vositalar qatori o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish yangi an'analarga aylanib bormoqda.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Tarixiy o'lkashunoslikni o'qitishdan maqsadni tushuntiring.
2. O'lkashunoslikda foydalaniladigan manbalarni izohlang.
3. Tarixiy o'lkashunoslik fani vazifalarini ochib bering.
4. Bugungi kunda o'qish va o'qitish samaradorligi va sifatini oshirishda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanishning o'rnini baholang.

Adabiyotlar:

1. Karimov I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. - T.,1998
2. Nabiev A. Tarixiy o'lkashunoslik. -T.:O'qituvchi, 1996.

2-MAVZU: TARIXIY O'LKASHUNOSLIK FANINING RIVOJLANISHI

Asosiy savollar:

1. 1917 yilga qadar o'lka tarixini o'rganishning ahvoli
2. O'rta Osiyo tarixini o'rganishga rus sharqshunoslarining qo'shgan hissasi
3. Rus sharqshunosligining mahalliy tarixchilikka ta'siri

Tayanch tushuncha va iboralar:

Rus sharqshunoslari, o'lkashunoslik to'garaklari, mahalliy o'lkashunoslar, o'lkashunoslik fani

1-asosiy savol bayoni:

Rus olimi M.V.Lomonosov o'z o'lkasini mukammal o'rganish maqsadida 1761 yili 30 savoldan iborat javob varakasi tuzib, aholi o'rtasida tarqatgan edi. Ayni vaqtda bu bilan o'lkashunoslik faniga asos solingandi. O'lkani o'rganish masalasi O'rta Osiyo, shu jumladan O'zbekiston hududida Rossiyadan anchagina keyinroq, ya'ni XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlanadi.

Rus olimlari O`rta Osiyoning chorizm tarafidan bosib olinishidan ancha ilgari bu o`lkani o`rganish bo`yicha bir qancha ishlar qilgan edilar. Biroq, XIX asrning birinchi yarmidagi o`lkani o`rganish, ya'ni mahalliy tarixchilik ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotidagi biqlikka mos bo`lib, feodal tuzum manfaatlari uchun xizmat qilar edi. Tarix fanidan feodal sinfining manfaatlari, xonlar va ular sulolasining taxtga egaligi va "odilligi"ni mafko`raviy jihatdan asoslash uchun foydalanib kelindi. Saroy tarixchilari o`zlarining asosiy e'tiborlarini siyosiy voqeliklarni xonlarning faoliyati va o`z raqiblari ustidan qozongan galabalarini ko`klarga ko`tarib maktash, saroydagi an'analarni tasvirlashga karatdilar. Chunki zamon shunday edi. Natijada bu davr tarixchiligining mavzui jahon tarixchiligi mavzusidan bir qadar ajralib qoldi. X-XV asrlardagi mahalliy tarixchilar Muhammad Narshaxiy, Tabariy, Rashiddiddin, Nizomiddin Shomiy, Abulg'ozixon va boshqalarning asarlari o`zining mazmundorligi, faktik materialga boyligi bilan bu davrda yozilgan tarixiy asarlardan sezilarli darajada ajralib turadi. Sharqshunos A.A.Romaskevich Rashiddiddinning "Jome ut-tavorix" nomli asari ustida so`z yuritir ekan, haqli ravishda bu asar o`zining mazmuni va hajmi jihatidan muhimligini ko`rsatib, biz bu asardan keyin Eron tarixchiligida voqealarni bu xilda bayon qilish uchun bo`lgan intilishni ko`rmaymiz, deb yozgan edi. Bu O`rta Osiyo tarixchiligiga ham xos narsa edi.

XIX asr 30-yillarida Buxoro saroy tarixchisi Muhammad Yokub yozgan "Gulshan ul-muluk" nomli asar o`sha davr tarixiy manbalaridan biri hisoblanadi. Bu asar fors-tojik tilida yozilgan bo`lib, unda qadimgi zamonlardan to XIX asrning 30-yillarigacha bo`lgan Buxoro amirligidagi siyosiy voqealar bayoni beriladi. Asarda saroy voqeliklari, hukmron sinflar tarixi, o`zaro urushlar, unda erishilgan galabalar, xonlikning keyingi sulolasining genealogiyasi ifodalanib, jamiyatning rivojlanishida asosiy kuch bo`lgan xalq ommasining ahvoli, uning tilak-orzulari, xalq harakatlari va bu harakatning tub mohiyatini yoritishga bo`lgan intilishni deyarli ko`rmaymiz.

Yana o`sha davrda fors-tojik tilida yozilgan ikkinchi manba Buxoro saroy tarixchisi Muhammad Mir Olimning "Tarixi amir Nasrullo" nomli asaridir. Bu asar Buxoro amiri Nasrulloning (1826-1860) topshirigi bilan yozilgan. Asar XVIII asrning ikkinchi yarmida Buxoro amirligida yuz bergan siyosiy voqealarni, ichki va tashqi voqeliklarni tasvirlash bilan boshlanib, amir Nasrulloning hokimiyatga kelishi, uning dastlabki yillardagi davlatni boshqarishda to`tgan siyosati bilan tugallanadi. Asarda Buxoro amirligidagi 1821-1825 yillarda bo`lib o`tgan xitoy-qipchoqlar qo`zg`oloni va uning bostirilishi haqida so`zlanadi. Ammo asarda qo`zg`olonning asosiy sabablari va mohiyati ochib berilmagan, bu tabiiy hol bo`lib, saroy tarixchisidan buni kutish mumkin emas edi.

Yana shu yo`nalishda yozilgan tarixiy manbalardan biri mulla Ibodulla va mulla Ahmad Shariflar tomonidan fors-tojik tilida yaratilgan "Tarixi amir Haydar" nomli asardir. Asarda Ashtarxoniylar bilan mang`itlar sulolasi tarixi, amir Haydarning otasi amir Shohmurodning tug`ilishidan boshlab to amir Haydarning o`limi (1826) gacha Buxoro amirligida bo`lib o`tgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy voqealarga to`xtalib o`tilgan. Asarda 1820 yilda A.F.Negri boshlik Rossiyadan Buxoroga yuborilgan elchilik tashrifi to`g`risida ham ma'lumot berilgan.

Muhammad Sharifning xuddi o`sha davrni aks ettiruvchi "Toj ut-tavorix" ("Tarixlar toji") nomli asarida mang`itlar nasabnomasi, turkiy va mug`ul qabilalari, Chingizxon, uning avlod-ajdodlari, shayboniylar, ashtarxoniylar sulolasining tarixi beriladi. Umuman asar ashtarxoniylar, ayniqsa mang`itlar sulolasi vaqtida Buxoro amirligidagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy voqeliklarni o`rganishda muhim rol o`ynaydi.

XIX asrning 40-yillarida yozilgan yirik tarixiy manbalardan biri Muhammad Hakimxon To`raning "Muntahab at-tavorix" nomli asaridir. Asarda XVIII asrning 70-yillaridan to Qo`qon xoni Umarxonning vafoti (1822), undan so`ng taxtga o`tirgan Madalixongacha bo`lgan davrdagi Qo`qon xonligi tarixiga doir siyosiy voqealar tasvirlangan. Hakimxon to`ra xon bilan birga yurib, XIX asrning birinchi choragidagi voqealarga aralashadi. U saroydagi fisq-fujur, viloyatlardagi siyosiy tortishuvlar, xonlikning tashki va ichki siyosatini, Buxoro amirligidagi siyosiy xodisalarni o`z ko`zi bilan ko`rib, ularni o`z asarida aks ettirgan. Ashtarxoniylardan so`ng taxtga o`tirgan o`zbeklarning ming sulolasi haqida, Umarxonning hukmronlik qilgan (1810-1822) vaqtdagi siyosiy voqealar aniq

va izchillik bilan ifodalangan. Asarning qimmati shundaki, Rossiyaning O`rta Osiyoga nisbatan to`tgan siyosati va o`sha vaqtdan O`rta Osiyoliklarning Rossiyaga bergan bahosini aniqlashda u muhim o`rin tutadi, chunki muallif Rossiyada bo`lib, u yerdagi hayot bilan bevosita tanishgan, Rossiya bilan bog`lanish masalasida ilg`or fikrlarni bayon qilgan. Muallif o`z asarida 1821-1825 yillarda Buxoroda bo`lib o`tgan xitoy qipchoqlar qo`zg`olonida qatnashganlarni "xoin kishilar" deb qoralaydi.

Qo`qon xonligi tarixiga oid manbalardan biri Avaz Muhammadning fors-tojik tilida yozilgan "Tarixi jahonnomai" asari bo`lib, o`z ko`zi bilan ko`rganlarining bayoni hamda tarixiy manbalar asosida yozilgan ikki kitob va geografik qo`shimchadan iborat. Asarning birinchi qismida insonning paydo bo`lishidan boshlab, to XVI asrgacha bo`lgan hukmdorlar tarixi berilgan. Asarning ikkinchi qismida Qo`qon xoni Olimxon (1798-1810) va Umarxon (1810-1822) hukmronligi davri siyosati to`liq berilgan. Asarda Buxoro amirining xitoy-qipchoqlar va qoraqalpoq xalqlariga nisbatan to`tgan siyosati, Qo`qon xonligi bilan Buxoro amirligi o`rtasidagi munosabatlar, rus askarlari tomonidan Samarqand va Kattaqo`rg`on yerlarining bosib olinishi, yo`l va imoratlar qurilishi, ayrim voqealarning sanalari va hk.lar berilgan. Shu bilan birga asarda 1842 yili Qo`qonda ko`tarilgan xo`ja Qalandar qo`zg`oloni, 1847 yilda Toshkent hokimiga qarshi ko`tarilgan harakat kabi muhim voqealar aksini topgan. Keltirilgan dalillar tarixni o`rganish uchun muhimdir.⁴

Qo`qon xonligi tarixchiligidagi Mulla Niyoz Muhammadning "Tarixi Shoxruhiy" degan asari ham diqqatga sazovordir. Muallifning bu asari Qo`qon xonligining XVIII va XIX asr 70-yillarigacha bo`lgan tarixiga oid muhim ma'lumot beradi.

Toshkentlik Muhammad Solih Qoraxo`ja o`g`lining 1880-1885 yillar orasida yozgan "Tarixi jadida-i Toshkand" (Toshkentning yangi tarixi) asari O`rta Osiyoda o`tgan uch xonlikda yozilgan tarixiy asarlardan birmuncha farq qiladi. Asar fors tojik tilida yozilgan. U hukmdorlar o`rtasidagi urushlar tarixidan iborat bo`lib, ikkinchi qismi Qo`qon xonligi va Toshkent tarixiga bag`ishlangan. Bunda Muallifning yangicha tarix yozish niyatida ish boshlagani va A.Kundan maslahat olganligi seziladi. Asarda Qo`qonning siyosiy hayotida ustunlik rolini o`ynagan guruh va shaxslar, Toshkentda bo`lib o`tgan siyosiy harakatlar, xalq qo`zg`olonlari, ularning yo`nalishi va sabablari haqida ma'lumotlar berilgan.

Xiva xonligida yozilgan tarixiy manbalardan eng muhimi Munis va Ogahiy asarlari hisoblanadi. Munis Xiva xoni Eltuzarxon topshirigi bilan "Firdavs ul-iqbol" nomli mashxur tarixiy asarini yozadi. Asar o`zbek tilida yozilgan. U Xiva xonligining XVI-XVII asrlardagi tarixini yoritishda Abulg`ozining asarlaridan foydalanadi. XVIII asr tarixiga oid voqealarni esa o`z ko`zi bilan ko`rgan kishilar va otasining bergan ma'lumotlari asosida yozadi. Keyin xon tomonidan unga Mirxondning "Ravzat us-safo" asarini tarjima qilish vazifasi topshirilib, Xiva xonligining XVIII asr 2 yarmidagi eng muhim voqealari yozilmay qoladi. Munis tarjimini ham, o`z asarini ham tamomlay olmasdan vafot etadi. Muhammad Rizo Ogahiy (1809-1864) Xiva xoni Olloquli (1825-1842)ning topshirig`i bilan asarni davom ettirib, 1827 yillargacha bo`lgan voqealarni yozadi. So`ngra u 1826-1842 yillardagi voqealar yoritilgan "Riyoz ud-davla", 1842-1845 yillardagi tarixiy voqealar yoritilgan "Zubdat ut-tavorix", 1846-1855 yillardagi voqealar yoritilgan "Jomiul voqeoti sultoniy", 1856-1865 yillardagi voqealar yoritilgan "Gulshan davlat" nomli asarlarni yozadi. Ogahiy "Shohidi Iqbol" nomli beshinchi asarini Xiva xoni Muhammad Rahimxon davriga (1865-1910) bag`ishlaydi. Bu asar 1872 yil voqealari bilan tugaydi.

V.V.Bartoldning yozishicha: "Munis va Ogahiyning kitoblari adabiy va tarixiy asar sifatida kamchiliklarga qaramay, bayon qilishning to`liqligi va daliliy ma'lumotlarning soni jihatidan bizgacha yetib kelgan Buxoro va Qo`qon xonliklari tarixi bo`yicha bitilgan asarlarni orqada qoldiradi".

Xulosa qilib aytganda, XIX asrning birinchi yarmida mahalliy tarixchilar tomonidan yaratilgan tarixiy asarlar mamlakatning xo`jaligi, iqtisodiy munosabatlar, sinfiy kurash, xalq harakatlari va siyosiy voqealarning ijtimoiy-iqtisodiy ildizlarini ochib bera olmagan bo`lsa ham, tarixchilarimiz o`lkani o`rganishda, solnomalar tuzishda, etnografik va toponimik materiallar

⁴ Абашин С. История Кокандского Ханства. М-2013 стр-56

to'plashda bu nodir asarlardan, tanqidiy nuqtai nazardan qarab foydalanishlari mumkin. Bu asarlar shuning uchun ham 1917 yilga qadar o'lkani o'rganishda juda qo'l keladi. Chunki ularning mualliflari bevosita o'sha davrda yashagan, ro'y berayotgan voqea va xodisalarni o'z ko'zlari bilan ko'rgan, shuningdek ularni oldingi davr voqealari bilan kiyoslagan.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Xonliklar tarixini yorituvchi asarlarni ko'rsating:

- A) Qo'qon xonligi
- B) Buxoro amirligi
- C) Xiva xonligi
  - 1) Gulshan davlat
  - 2) Tarixi jadida-i Toshkand
  - 3) Zubdat ut-tavorix
  - 4) Toj ut-tavorix
  - 5) Tarixi amir Nasrullo
  - 6) Gulshan ul-muluk
  - 7) Tarixi Shohruhiy
  - 8) Firdavs ul-iqbol
  - 9) Jome ut-tavorix
  - 10) Riyoz ud-davla
  - 11) Muntahab ut-tavorix
  - 12) Shohidi Iqbol

2. Avaz Muhammadning "Tarixi jahonnomai" asarida qanday ma'lumotlarni topish mumkinligi ko'rsating

- A. Mang'itlar nasabnomasi, turkiy va mo'g'ul qabilalari, Chingizxon va uning avlodlari, shayboniylar sulolasi tarixi
- B. Insonning paydo bo'lishidan boshlab to XVI asrgacha hukmdorlar tarixi, Qo'qon xonligi va Buxoro amirligining XIX asr boshlaridagi tarixi yoritilgan
- C. Xiva xonligining XVI-XVII asrlaridagi tarixi
- D. Qo'qon xonligining XVIII va XIX asr 70-yillarigacha bo'lgan tarixi
- E. Buxoro amirligidagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti tasvirlangan

3. 1917 yilga qadar yozilgan mahalliy tarixchilarning asarlari o'lkashunoslikni o'rganishda qanday ahamiyatga ega ekanligini ochib bering.

4. Muhammad Solih Qoraxo'ja o'g'lining asari boshqa tarixchilar asarlaridan farq qiluvchi tomonlarini izohlang.

2-asosiy savol bayoni:

XIX asrning 2 yarmida O'rta Osiyo chor Rossiyasi tarafidan bosib olingach, bu yerga rus olimlari kelib, ko'plab tadqiqot ishlarini olib bordilar. O'rta Osiyoning durustroq o'rganilmaganligi mustamlaka ma'muriyatining ishlarini qiyinlashtirdi. Tabiiy boyliklari, madaniy merosi g'oyat boy bo'lgan va kam tekshirilgan bu o'lkani rus ziyolilarining taraqqiyparvar qismini juda qiziqtirardi. N.A. Severtsov Turkistonning ko'p joylarini fizik-geografik jihatdan o'rganib, zoologiya, botanika, mineralogiya va paleontologiyaga oid juda qimmatli kolleksiyalar to'pladi. P.P. Semyonov-Tyan-Shanskiy O'rta Osiyo, ayniqsa Tyanshan tizma tog'larining geografik o'rganilishiga asos soldi. A.P. Fedchenko Turkiston tabiatini o'rganishda katta rol o'ynadi.

Geolog va geograf I.V. Mushketov Turkistondagi ko'pgina foydali qazilma konlarini ta'riflab, Turkiston minerrallarining dastlabki ro'yxatini tuzib chiqdi, Turkistonning birinchi geologiya xaritasini tuzdi. Harbiy topograflar tomonidan O'rta Osiyoning bosh xaritasini tuzish

ishlari boshlab yuborildi. 1867 yilda Toshkentda meteorologik markaz tuzildi, keyin boshqa yerlarda ham vujudga keldi. Toshkentda 1874 yili Pulkovo rasadxonasi xodimlarining yordami bilan rasadxona ochildi.

O'lkani o'rganishda statistika qo'mitalari ham muhim rol o'ynadi. 1868 yil yanvarda Turkiston statistika qo'mitasi tuzildi. Uning tashabbusi bilan 1872 yildan "Turkiston o'lkasi statistikasi uchun materiallar" nomli to'plami chiqarila boshlandi. So'ngra viloyatlarda ham statistika qo'mitalari tuzildi. Qo'mitalar viloyatlarga xos obzorlar nashr qilib, ularda "tabiiy va ishlab chiqarish ishlari", xalq xo'jaligi, sug'orish tizimlari, yo'llar, aholi va uning mashg'uloti, ulpon va soliqlar, ma'muriy tuzilish, sog'likni saqlash, maorif, ob-havo va hokozolar haqida ma'lumotlar berildi.

O'rta Osiyo xalqlarining turmushiga bag'ishlangan, ilmiy va o'lkashunoslikka doir turli xabarlar va maqolalar "Turkestanskiye vedomosti" hamda "Turkiston viloyatining gazetisi" va boshqa mahalliy matbuotda muntazam bosilib turdi.

1870 yilda Toshkentda ochilgan Turkiston xalq kutubxonasi (hozirgi kunda A.Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi) o'lkani o'rganish bilan shug'ullanuvchi barcha tadqiqotchilar, ayniqsa mahalliy xodimlar uchun katta ahamiyatga ega bo'ldi. Kutubxona tashabbuskor bibliofillar va bibliograflarning faoliyati asosida o'lkani o'rganishga doir qimmatli asar va materiallar bilan boyib bordi. Ochilishi vaqtida faqat 1700 jild kitob bor edi, 1917 yilga kelib kitoblar soni 80 ming jildga etdi. Kutubxona fondida saqlanayotgan adabiyot va manba majmualaridan O'rta Osiyoga, ayniqsa Turkiston o'lkasiga taalluqli "Turkiston" asarlar va maqolalar to'plami juda ham qimmatli asar bo'lib, shu kunlarda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Bu to'plamni tuzish ishlarini rus bibliografi V.I.Mejov Peterburgda 1868 yildan boshlab 20 yil davomida olib borgan edi. 1888 yilda "Turkiston to'plami"ga kirgan katta-katta jildlarning soni 416ga yetganda chor ma'muriyatining buyrug'i bilan bu ishlar to'xtatilgan edi.

1872 yilda A.L.Kun va boshqa sharqshunoslar mashhur "Turkiston albomi"ni tuzib tamomladilar. 1917 yilga qadar o'lkadagi ilmiy jamiyatlar tomonidan protokol, axborotnoma hamda asarlar va boshqalar bosib chiqarilgan.

Turkistonning yodgorliklari ko'pdan buyon olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelardi. XIX asr davomida osori atikalar ustida O'lkashunoslik kuzatishlar, qidiruv ishlari olib borildi. Bu sohadagi ishlar P.I.Lerx, N.I.Vesyolovskiy, V.A.Jukovskiy, V.V.Bartold va mahalliy turkistonshunoslardan M.S.Andreyev, V.L.Vyatkin, A.L.Kun, A.A.Semyonov va boshqalarning nomlari bilan bog'liqdir. Sobiq Turkistonning qadimiy yodgorliklarini hisobga olish va tekshirishga markazdagi ilmiy muassasalar: imperator arxeologiya komissiyasi, Rus arxeologiya jamiyatining Sharq bo'limi, 1903 yil aprelida tashkil qilingan O'rta va Sharqiy Osiyoni tarixiy, O'lkashunoslik, lingvistik va etnografik jihatdan o'rganish qo'mitasi ham e'tibor berdi. Rus havaskor kollektiyachilari: Barshchevskiy, Vyatkin, Dobrosmislov, Kastalskiy, Komarov, Petrov-Borzna, Poslavskiy, Stolyarov, Terentyev, Trofimov va boshqalarning to'plagan ma'lumotlari mashhur edi.

Arxeologiya yig'malari 1871, 1874, 1889 yillarda Toshkent, Samarqand va Farg'onada ochilgan muzeylarida saqlandi. Qadimgi me'morchilik yodgorliklaridan asosan Samarqand yodgorliklari o'rganildi. 1895 yilda N.I.Vesyolovskiy rahbarligi ostida va me'mor A.V.Shchusev va boshqa mutaxassislar ishtirokida Imperator arxeologiya komissiyasi Go'ri Amirni me'morchilik, dekoratsiya nuqtai nazaridan o'rganish uchun ilmiy safar uyushtirdi. Bu safar natijalari 1905 yilda albom holida nashr etildi.

O'lkani etnografik jihatdan o'rganish ishlarida sharqshunos mutaxassislar bilan bir qatorda havaskor o'lkashunoslar va mansabdorlar, harbiylar orasidan chiqqanlar ham qatnashdilar. Ular Turkiston o'lkasi idora organlaridagi xizmatlarining bergan imkoniyatidan foydalanib, xalq turmushini o'rgandilar, turli joylarga borib mahalliy aholi bilan aloqa bog'ladilar.

V.V.Bartold, N.I.Vesyolovskiy, V.V.Radlov, A.N.Samoylovich singari sharqshunoslarning ayrim asarlari etnografiya nuqtai nazaridan katta ahamiyatga egadir. O'zbek xalqining turmushi va maishiy buyumlari (kiyim bosh, zeb-ziynat, qurol-yarog', uy-ro'zg'or buyumlari, ishlab chiqarish

qurollari) dan kolleksiya to'plash ishlari ham olib borildi. Xalq xo'jaligini o'rganish sohasida, O'zbekiston aholisini o'rganish sohasida, O'rta Osiyo gilamlari haqida asarlar bosilib chikdi.⁵

O'lkani o'rganishda zarur talablar va vazifalarni xal qilish uchun mablag kerak edi. Biroq o'lkada davlat ilmiy-tekshirish muassasalari deyarli yo'q edi. Bu o'lkada ilmiy jamiyatlar tuza boshlashga undadi. Ilmiy jamiyatlarning paydo bo'lishi bu yerda mahalliy turkistonshunos xodimlar paydo bo'lganligidan va ularning ishlarini o'zaro muvofiqlashtirish zarurligidan dalolat berardi.

Qisqa muddat ichida Turkiston ilmiy jamiyatlari o'lkani o'rganish tarixida mustahkam o'rin oldilar. Bulardan ba'zi birlari faqat mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan jamiyatlar (O'rta Osiyo olimlar jamiyati, ilmiy-tibbiyot jamiyati) bo'lsa, boshqalari Umumrossiya jamiyatlarining bo'limlari (Rus geografiya jamiyati, Rus texnika jamiyatining hamda tibbiyot, arxeologiya, antropologiya va etnografiya havaskorlari jamiyatining Turkiston bo'limlari) edi. 1870 yilda O'rta Osiyo olimlari jamiyati paydo bo'ldi, u o'z oldiga O'rta Osiyo tarixi, geografiyasi, etnografiyasi, statistikasi, iqtisodiyotiga oid ma'lumotlarni to'plash, ishlash va tarqatishni maqsad qilib qo'ydi. A.P.Fedchenkoning faol ishtiroki bilan tabiiyot, arxeologiya, antropologiya va etnografiya havaskorlari jamiyatining Turkiston bo'limi ochildi. Mablag yo'qligi tufayli bo'lim 1893 yilda o'z faoliyatini to'xtatishga majbur bo'ldi.

O'lkada ishlab turgan arxeologlar 1895 yilda Turkiston arxeologiya havaskorlari to'garagiga birlashdi. Arxeologiya ishlari asosan yozuv manbalariga qarab qadimgi zamon yodgorliklarini o'rganishdan, ayrim manzillarni tekshirib aniqlashdan iborat bo'ldi. Ahyon-ahyonda O'lkashunoslik qazishlar o'tkazilardi. To'garak a'zolari tomonidan Farg'ona tog tizmalaridagi Soymalitosh degan joyda toshga o'yib solingan juda ko'p suratlarning topilishi, mashhur Biyanayman ossuariylari va hokazolarning ochilishi fan solnomalariga juda ham muhim ilmiy kashfiyotlar bo'lib kirdi. To'garak ishlariga V.V.Bartold katta yordam ko'rsatdi. O'lkada hammasi bo'lib 15ga yaqin ilmiy jamiyat ish olib bordi (faol ish olib borib, fanda iz qoldirgan ilmiy jamiyatlar nazarda tutiladi). Ular geologiya, geografiya, zoologiya, botanika, iqtisodiyot, qishloq xo'jaligi, tarix, sharqshunoslik, arxeologiya, etnografiya, antropologiya, ilmiy tibbiyot kabi bilim tarmoqlari va yordamchi ilmiy fanlar sohasida tadqiqot ishlarini olib borganlar.

XX asr boshlarida ham Turkistondagi ilmiy jamiyatlar o'z faoliyatini davom ettirdi. Rus geografiya jamiyatining Turkiston bo'limi o'lkani tabiiy-geografik, tabiiy-tarixiy jihatdan o'rganish borasida katta ishlar qildi. 1908 yilda L.S.Bergning "Orol dengizi" monografiyasi bosildi. Turkiston muzliklarini o'rganish borasida G.B.Leonov, N.L.Korjnevskiy, V.G.Gorodetskiylar tadqiq qildilar. V.F.Oshanin o'lkani hayvonot dunyosini, N.A.Zarudniy parrandalarini, B.A.Fedchenko va O.A.Fedchenkolar o'lkani o'simlik dunyosini tadqiq qilishdi. Tadqiqotlar natijasida chop etilgan asarlarda o'simlik va hayvonot dunyosining 80 xil yangi urug va turlarini ta'riflovchi ma'lumotlar e'lon qilindi.

1907 yilda bibliograf I.V.Dmitrovskiy rahbarligi ostida "Turkiston to'plami"ni tuzish ishlari boshlandi. 1917 yilga qadar to'plam jildlari 394ga yetkazilgan edi. Hozir bu to'plam Alisher Navoiy nomli O'zbek davlat xalq kutubxonasida saqlanadi. Bu to'plamda O'rta Osiyo va unga qo'shni bo'lgan Sharq mamlakatlarining tarixi, arxeologiyasi, etnografiyasi, adabiyoti, iqtisodiyoti, madaniyat tarixi va boshqa masalalariga oid keng ma'lumotlar bor.

O'rta Osiyo tarixi va arxeologiyasi XX asr boshlarida chuqurroq tekshirila boshlandi. Bunda mashhur sharqshunos olim, akademik V.V.Bartold (1869-1930) rahbarlik o'rnida turgan edi. U sharq tillarini yaxshi bilgani uchun, butun "musulmonlar Sharqi" tarixiga oid juda ko'p birinchi manbalarni puxta o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldi. Uning "Turkiston mo'g'ullar xuruji davrida" (1898-1900), "Ulug'bek va uning zamoni", "Turkistonning sug'orish tarixiga doir" nomli asarlari va boshqa ko'p kitob, maqola, tadqiqot va mulohazalari g'oyat qimmatli va o'z ahamiyatini yo'qotmagan ma'lumotlarni o'zida mujassam etgan. Polkovnik A.G.Serebrennikov to'plagan O'rta Osiyoni zabt etish tarixiga oid 70ta jilddan iborat ma'lumotlar O'rta Osiyoning 1839 yildan 1876 yilgacha o'tgan davr tarixini o'rganishda ma'lum darajada qiziqarli manbadir.

⁵ Русские Востоковеды. Сборник. Москва-Ст.Петербург. Изд «Прима».-2009г. Стр-188.

V.L.Vyatkin 1908 yilda Samarqanddagi Ulug`bek rasadxonasining qoldiqlarini ochdi, Samarqand yodgorliklarini o`rganish va saqlash bilan shug`ullandi, qadimgi Afrosiyob qo`rg`oni va uning atroflarini tadqiq qildi.

V.V.Bartold taklifi bilan 1895 yil oktyabrda Turkiston arxeologiya havaskorlari to`garagi va uning nizomi tasdiqlandi. To`garak o`lkadagi qadimgi yodgorliklarni o`rganish, ularni saqlash, yodgorliklarni qazish va O`lkashunoslik materiallarni nashrga tayyorlash kabi ishlarni bajaradi deyilgan edi. To`garak a'zolari jiddiy ilmiy-tekshirish ishlarini jonlantirib yuborgan edilar va O`rta Osiyo tarixi va qadimgi yodgorliklariga hurmat bilan qaraganliklarini tan olishimiz kerakdir.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Turkiston xalq kutubxonasi qachon va qaerda ochilganini ko`rsating

- A. 1870 yili Toshkentda
- B. 1887 yili Samarqandda
- C. 1884 yili Farg`onada
- D. 1917 yili Toshkentda
- E. 1889 yili Marg`ilonda

2. XIX asr davomida Turkistonda osori-atikalar ustida O`lkashunoslik kuzatishlar, qidiruv ishlari olib borgan olimlarni sanab bering.

3. Voqeliklarni xronologik tartibda joylashtiring:

- A. Toshkenta statistika qo`mitasi tuzildi
- B. Turkiston arxeologiya havaskorlari to`garagi tashkil topdi
- C. "Turkiston albomi" tuzildi
- D. O`rta Osiyo olimlari jamiyati vujudga keldi
- E. Go`ri Amirni o`rganish uchun ilmiy safar uyushtirildi

4. V.V.Bartoldning ijodiy faoliyatini sharhlab bering.

5. Ulug`bek rasadxonasi qoldiqlarini kim va qaysi yilda ochdi?

- A. V.F.Oshanin 1878 yilda
- B. A.P.Fedchenko 1893 yilda
- C. V.L.Vyatkin 1908 yilda
- D. V.V.Bartold 1900 yilda
- E. A.G.Serebrennikov 1898 yilda

3-asosiy savol bayoni:

Ilmiy jamiyatlar huzurida faol o`lkashunoslar, mahalliy muxbirlar paydo bo`ldi. XIX asr 80-90 yillaridayoq Turkistonda ko`proq rus tadqiqotchilari, kollektsiyachilari va ilmiy jamiyatlarning ta'siri ostida osori atika havaskorlari, qadimgi yodgorliklarni to`playdigan havaskorlar yetishib chiqdi. Bular orasida Samarqandlik Mirzo Buxoriy, Mirzo Abdulloning nomi alohida ajralib turadi. Mirzo Buxoriy juda ko`p O`lkashunoslik numizmatik kollektsiyalar to`plagan bo`lib, bularning bir qismi Ermitaj kollektsiyalariga kirgan. Ajoyib san'atkor-hattot Mirzo Barot Mullo Qosimov Samarqand va uning atroflaridagi ko`p qadimgi zamon yodgorliklari suratini chizgan. Ulug`bek madrasasining g`oyat aniq eskizini tayyorlagan edi.

A.L.Kunning Iskandarko`l ilmiy safarida qatnashgan Mirzo Abdullo Abdurahmon fanga qadimgi toshlarga va qabr toshlariga yozilgan xatlar qayd qilingan ajoyib kundalik daftar qoldirib ketgan. Buxoroda qadimgi gilamlar, qo`lyozmalar, nodir sopol idishlar to`plagan Muhammad Vafo tez orada mashhur bo`lib ketdi. Havaskor geograflardan Olimxuja Yunusov, Mirza Hakim va boshqalar Rus geografiya jamiyati Turkiston bo`limining xodimlari bo`lib ishladi.

Rus sharqshunosligi o'zining g'oyat katta ilmiy faoliyati bilan mahalliy tarixchilikka shubhasiz katta ta'sir ko'rsatdi. Rus sharqshunoslari O'rta Osiyo tarixi yuzasidan jiddiy tadqiqot ishlari olib borish bilan birga, bu ishga yerli tarixchi havaskorlarni ham jalb qilish, ular bilan hamkorlikda ish olib borishga harakat qildi. Rus sharqshunoslari mahalliy tarixchi va havaskorlar o'rtasida yurib va yashab, O'rta Osiyo tarixi haqida muhim ma'lumotlar va asarlarni to'pladilar, shu hakda tushuntirish ishlari olib bordilar. Toshkentlik tarixchi Muhammad Solih Qoraxo'ja o'g'li o'zining "Tarixi jadida-i Toshkand" degan asarida Iskandar to'ra ismli bir rus olimining uyiga kelgani, u bilan suhbatlashgani va O'rta Osiyo tarixiga oid ko'p savollar berib, bahslashgani haqida yozadi. Iskandar to'ra aslida Aleksandr Kun bo'lgan. Boshqa sharqshunoslarning ham xalq orasida yurib, tarixga oid savollar berishi, ayrim masalalar yuzasidan bahslashishlari, yerli xalqlar o'rtasida tarixga qiziqish hissini oshirdi. Bunday bahslashuvlar, savol-javoblar mahalliy xalq o'rtasida "diniy tus berilgan" O'lkashunoslik yodgorliklar va tarixiy xodisalarni aniqlashga, ularning sirini ochishga yordam berdi.

O'sha vaqtda nashr qilingan "Turkiston viloyatining gazetasi", "Turkestanskiye vedomosti" va boshqa gazetalar sahifalaridagi mahalliy tarixchi va havaskorlar tomonidan yozilgan yodnomalar, yodgorliklar haqidagi xabarlar va maqolalar, O'lkashunoslik kolleksiyalar rus sharqshunoslarining mahalliy tarixchilikka samarali ta'sir ko'rsatganligi va mahalliy xalq orasida tarixga qiziqish avj olganini ko'rsatadi.

Sattorxon Abdug'afforov ham rus sharqshunosligining bevosita ta'siri ostida tarixchilar qatoridan o'rin olgan. U 1876 yilda Peterburgda chaqirilgan III xalqaro sharqshunoslar s'ezdiga A.Kun, Jo'rabek, toshkentlik Muhammadqulov, Abdulla Niyozov va buxorolik Musajon Saidjonovlar bilan birga Turkiston vakili bo'lib qatnashdi. U rus tilida "Rossiyaning istilosiga qadar Qo'qon xonligi ichki ahvoli haqida qisqacha ocherk" asarini yozib, "Turkestanskiye vedomosti" gazetasi 1892 №№26, 36 va 1893 yil №61 sonlarida bostirdi. Asarda Qo'qon xonligining ma'muriy bo'linishi, boshqaruv idoralari, shahar va qishloqdagi amaldorlar, ularning huquqlari, hokim va beklarning siyosati, qo'shinning tuzilishi, qo'zg'olonlar, Qo'qon xonligining chor Rossiyasi tarafidan bosib olinishi kabi masalalar yoritilgan.

N.I.Vesyolovskiy rahbarligida Akrom polvon Asqarov kabi havaskor tarixchi va arxeologlar etishib chiqdi. Sharqshunoslar ta'sirida u Turkistondagi yodgorliklarga qiziqib qoladi. Akrom Asqarov 1884 yilda arxeologiyaga oid qazish ishlari o'tkazish maqsadida prof. N.I.Vesyolovskiy yordamchisi sifatida Buxoro, Farg'ona vodiysi va boshqa joylarda O'lkashunoslik tadqiqotlarda qatnashadi. U mahalliy xalq orasidan yetishib chiqqan birdan-bir fan arbobi - amaliyotchi sifatida tanildi. N.I.Vesyolovskiy Turkistondan ketganidan keyin A.Asqarov bir necha yil mustaqil ravishda O'lkashunoslik tadqiqotlar olib bordi. Biroq u o'z faoliyati haqida matbuotda hech narsa yozmagan edi. Akrom Asqarov 1891 yili vafot etgach, uning boy arxeologiyaga doir ashyolar to'plami Peterburgga olib ketildi va hozir ham Ermitajda saqlanmoqda. "Turkestanskiye vedomosti" gazetasining 1892 yil 31-sonida bosilgan prof.Evarnitskiyning "Akrom Asqarovning arxeologiyaga oid ashyolar to'plami" nomli maqolasida berilgan ma'lumotga ko'ra, 17 dona oltin pul, 1370 dona kumush pul, 13 274 dona mis pul, neolit davriga oid tosh bolg'a, jezdan yasalgan plug, jez oyna, motiga, sopoldan yasalgan odam haykallari, bir bo'lak nefrit, isirg'a, krest (but), baldoq va shunga o'xshash tarixiy buyumlar bo'lgan. A.Asqarov arxeologiya sohasidagi xizmatlari uchun Rossiya arxeologiya jamiyati tomonidan 1887 yilda kumush medal bilan mukofotlangan edi.⁶

O'rta Osiyo, shu jumladan Qo'qon xonligi, Namangan va Toshkentda yashagan o'zbek xalqining tarixi, tili va urf-odatlarini o'rganishda V.P.Nalivkinning hissasi kattadir. U rus olimlari ichida birinchi bo'lib mahalliy tillarni o'rganib, mahalliy tarixchilar qo'lyozma asarlarini o'rgangan va shular asosida "Qo'qon xonligining qisqacha tarixi", "Ruscha-sartcha va sartcha-ruscha lug'at" hamda "Intixob ut-tavorix mamlakati Rusiya" (Rossiyaning qisqacha tarixi) kitoblarini va 40dan ortiq ilmiy asarlar, maqolalar yozgan. Yerli xalqlar uni Jahongir to'ra deb ataganlar, u ham bir necha asarini Jahongir to'ra nomi bilan chop etgan.

⁶ Русские Востоковеды. Сборник. Москва-Ст.Петербург. Изд «Прима».-2009г. Стр-194.

Shunday qilib, XX asr 20-yillariga qadar olimlar va sharqshunos havaskorlarning kuchlari bilan O'zbekiston o'lkasini o'rganishga doir anchagina materiallar to'plangan. Biroq ular orasida uzoq-yuluq va tasodifiy materiallar anchagina bo'lib, keng, ilmiy asosda umumlashtirilmagan edi.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Mahalliy tarixchi va havaskorlarga ayniqsa kuchli ta'sir ko'rsatgan rus sharqshunoslarini ko'rsating.
  - A. A.G.Serebrenikov, A.P.Fedchenko
  - B. A.Kun, N.Vesyolovskiy
  - C. V.L.Vyatkin, V.F.Oshanin
  - D. V.V.Bartold, S.M.Solovyov
  - E. B.A.Fedchenko, L.S.Berg
2. XIX asr 80-90 yillarda yetishib chiqqan mahalliy arxeolog va tarixchi havaskorlarni sanab bering.
3. Sattorxon Abdug'afforov faoliyatiga baho bering.
4. Rossiya O'lkashunoslik jamiyati tomonidan kim va qachon kumush medal bilan mukofotlanganini ko'rsating.
  - A. Muhammad Solih Qoraxo'ja o'g'li 1898 yilda
  - B. Mirzo Abdullo Abdurahmon 1885 yilda
  - C. Sattorxon Abdug'afforov 1876 yilda
  - D. Akrom polvon Asqarov 1887 yilda
  - E. Mirza Barot mullo Qosimov 1892 yilda
5. Yerli xalq Jahongir to'ra deb _____ ni ataganlar. Sababi: _____

4-asosiy savol bayoni:

Qadriyatimiz o'z o'lkamiz tarixini o'rganishdan boshlanishi hech kimga sir emas. Sovet davrida yosh avlodimizga o'tmishimiz tarixini o'rgatishda juda katta xatoliklarga yo'l qo'yib keldik. 1917 yilgacha yashagan sharqshunos olimlar va mahalliy tarixchilarning o'lkani o'rganishga bag'ishlangan asarlari unutildi. O'lka bilan bevosita shug'ullanganlar millatchilik tamg'asiga duchor bo'ldilar.

Sobiq SSJI Xalq ta'limi vazirligi tomonidan universitet va oliy o'quv yurtlar uchun tavsiya etilgan "SSSR tarixi" darsligida "O'rta Osiyo va Qozog'iston" degan mavzuga atigi yarim varaq joy berilgan edi. Darslikda deyarli tamoman Rossiyaning Evropa qismi tarixi yoritilgan edi. Darslikning birinchi bo'limida "Ibtidoiy jamoa tuzumi" degan mavzu bor edi. Unda Rossiyaning Yevropa qismida qadimgi davrga oid manzil va makonlarning kamligi sababli Kavkazorti va O'rta Osiyo tanlab olingan. Qoyatoshlardagi rasmlar kabi noyob yodgorliklar topib o'rganilgan bo'lsa ham, ularni keng yoritilmagan. Bunday nodir san'at obidalarini Surxondaryoda Zarautsoy, Jizzaxda Takatosh, Buxoroda Sarmish, Qoraungursoy, Toshkent vohasida Kobazov, Xo'jakent, Parkent hududlaridan topib o'rganilganligi haqiqat. Bu O'zbekiston xalqlarining ibtidoiy jamiyat tarixini o'rganishda g'oyat qimmatli hujjatdir. O'lkamizning qadimgi, antik davrga oid madaniyati ham tanishtirilmadi.

1917 yilga qadar o'lkamizda har xil fanlar rivojiga hissalarini qo'shib kelgan mahalliy kishilar foydali qazilmalarni topish, ularni ta'riflash, osori atikalarni o'rganish kabi ishlarni amalga oshirganlar. Mulla Sangin, Sattorxon Abdug'afforov, Mirzo Buxoriy, Mirzo Abdullolarning nomlari unutildi. Maktablarda rus davlatining qahramonligi, iqtisodiyoti, siyosati tushuntirib berildi va maqtaldi.

Hozirgi kunda o'lkashunoslik oldida quyidagi eng mas'uliyatli vazifalar turibdi: ko'hna shaharlarimiz, tarixiy obidalarimizdagi sayohat mazmunini tushuntiruvchilarga to'g'ri ilmiy yo'nalish berish, viloyat, voha va vodiylardagi o'lkashunoslik muzeylariga ma'lumotnoma va ko'rsatkichlar tayyorlash, arxivlardagi hujjatlarni o'rganish, nodir qo'lyozmalarni o'rganib, ularni

aholi keng ommasiga yetkazish. Ushbu vazifalar amalga oshirilsa mustaqil davlatimizning haqiqiy vatanparvarlarini tarbiyalab yetishtirishga munosib hissa qo`shilgan bo`ladi.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. 1917 yildan so`ng sovet davridagi o`lkashunoslik ishlarini ta`riflang. Yutuq va kamchiliklarini ochib bering.
2. Mustaqil O`zbekistonda o`lkashunoslik ishlarining holatini baholang.
3. O`lkashunoslikni rivojlantirish uchun sizningcha qanday ishlarni amalga oshirish lozim?

Adabiyotlar:

1. Nabiev A. Tarixiy o`lkashunoslik. -T.:O`qituvchi, 1996.
2. Sa'diev A. XIX asrda Turkistonda tarix fani. – T., 1992
3. Лунин Б.В. Научные общества Туркестана и их прогрессивная деятельность. - Т.:Наука, 1962.

3-MAVZU: O`LKASHUNOSLIK FANINING TURLARI VA ASOSIY MANBALARI.

ASOSIY SAVOLLAR:

1. O`lkashunoslik fanining turlari.
2. O`lkashunoslik fanining asosiy manbalari.

Tayanch tushuncha va iboralar:

Davlat o`lkashunosligi, jamoat o`lkashunosligi, maktab o`lkashunosligi, o`lkashunoslik manbalari, arxeologiya, etnografiya, toponimika, arxiv hujjatlari, muzeylar.

1-asosiy savolning bayoni:

O`lkashunoslik 3 turga bo`linadi: ilmiy, ya'ni davlat o`lkashunosligi; jamoat o`lkashunosligi; maktab o`lkashunosligi. O`lkashunoslikning har uchchala turi bir-biriga aloqador bo`lib, biri ikkinchisini to`ldiradi.

Davlat o`lkashunosligi bilan respublika tarixiy va madaniy yodgorliklarni muhofaza qilish hamda ulardan foydalanish qo`mitasi, muzeylar, respublika Fanlar akademiyasi qoshidagi tarix, arxeologiya ilmiy-tadqiqot institutlari shug`ullanadi.

Jamoat o`lkashunosligi qishloq, ovul, qo`rgon, tuman, shahar va viloyat hududidagi tarixiy obidalarni saqlash va asrash ishlariga boshchilik qilish bilan birga joylarda istiqomat qilib turgan xalqlarning kelib chiqishlari (etnogenezi), urf-odatlarini o`rganadi hamda ilg`or mehnatkashlar, mehnat qahramonlari xotirasini abadiylashtirish uchun haykallar, mangu olovlar, hurmat taxtalari tashkil qiladi. Bundan tashqari, jamoat o`lkashunosligiga mustaqil ravishda tanga pullarni o`rganuvchi mutaxassislar - numizmatlar, muhrlarni o`rganuvchilar - sfragistlar, tamg`a (gerb)larni o`rganuvchilar - geraldistlar, tosh, metall, sopol va yog`ochdagi yozuvlarni o`rganadigan olimlar - epigrafistlar, eski asbob-uskunalar va qurol-aslaha hamda shu kabi narsalarni to`plovchilar ham uyo`shadi.

Maktab o`lkashunosligi esa maktablarda tarix, inson va jamiyat fani o`qituvchilarining bevosita rahbarligida tashkil qilinadi. Maktab o`lkashunosligi to`garagining a'zolari o`quvchilardan iborat bo`lib, ular o`lka materiallarini to`playdilar. To`plangan materiallar maktab yoki tuman, shahar muzeylarida namoyish qilinadi.

Maktab o`lkashunosligi ta`lim-tarbiyani turmush, ishlab chiqarish, yangi jamiyat qurish tajribasi bilan uzviy bog`liq holda o`rganadi. O`qitish jarayonida o`lka materiallaridan o`rinli foydalanish o`quvchilarning o`z o`lkasi tarixini bilib olishga, chuqur bilim olishga, mustaqil ijod qilishga bo`lgan qiziqishini orttiradi va kelgusi hayot yo`lini tanlab olishga yordam beradi.⁷

⁷ A.Nabiev. Tarixiy o`lkashunoslik. T-1996. 26-bet

Maktab o'lkashunosligi ikkiga bo'linib, o'quv jarayonida (o'quv dasturi asosida) va dasturdan tashqari (maktabning tarbiyaviy ishlari rejasiga asoslangan holda) amalga oshiriladi. O'quv jarayonida (sinfda) olib boriladigan o'lkashunoslik ishlari ham ikki maqsadni ko'zlaydi. 1) o'z o'lkasining o'tmishini O'lkashunoslik, etnografik, toponimik, qo'lyozma asarlar va arxiv hujjatlari asosida o'rganish va o'lkashunoslik materiallarini bir tizimga solish; 2) to'plangan o'lkashunoslik materiallaridan tarix hamda inson va jamiyat darslarida foydalanish. Sinfda olib boriladigan o'lkashunoslik ishlariga barcha o'quvchilarning ishtirok etishi majburiydir. Maktabdan tashqari olib boriladigan o'lkashunoslik ishlari, ya'ni sayohatlar, O'lkashunoslik ilmiy safarlarda O'zbekiston Fanlar akademiyasi tarix va arxeologiya institutlarining tavsiyasi bilangina shu ishga layoqatli o'quvchilar ixtiyoriy ravishda ishtirok etadilar. Maktab o'lkashunosligi tarix hamda inson va jamiyat fanlaridan olgan bilimlarni oydinlashtiradi, kengaytiradi hamda har xil fanlarning o'zaro aloqasini ta'minlaydi.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. O'lkashunoslik turlarini ko'rsating
  - A. maktab , davlat, jamoat
  - B. arxeologiya, etnografiya, toponimika
  - C. muzey, arxiv hujjatlari, O'lkashunoslik izlanishlar
  - D. Ekskursiyalar, moddiy-madaniy yodgorliklar, arxivlar
  - E. Maktab muzeyi, yodgorliklar, etnografik materiallar
2. Davlat o'lkashunosligi bilan _____ shug'ullanadi.
3. Jamoat o'lkashunosligi mohiyatini ochib bering.
4. Jamoat o'lkashunosligiga qaysi mutaxassislar uyo'shadi va qanday maqsadda?
5. Maktab o'lkashunosligi ahamiyatini tushuntiring.

2-asosiy savolning bayoni:

O'lkashunoslik 5 asosiy manbaga: arxeologiya, etnografiya, toponimika va arxiv hujjatlari hamda muzey materiallariga tayanib ish tutadi. Qishloq, tuman, shahar yoki viloyat hududining tarixini o'rganishda shu manbalardan birontasi ham diqqat-e'tibordan chetda qolmasligi lozim, busiz o'lka tarixini mukammal o'rganib bo'lmaydi.

O'sha besh manbadan biri bo'lgan arxeologiya to'g'risida gap borganda, avvalo maktab tarixi kursining qaysi qismida, qaysi sinfda va qanday qilib, qachon arxeologiyaga oid materiallaridan foydalanish mumkin degan savolga javob berish kerak bo'ladi. Chunonchi, VI sinf tarix kursida O'zbekiston xalqlarining eng qadimgi ibtidoiy jamoa davri: odamlar to'da holda yashagan davr, matriarxat davri, ona urug'ining rivojlanishi, kaltaminorliklar chaylasi, ota urug'i davri, temirning tarqalishi, sug'orishning kelib chiqishi kabi davrlar o'z ifodasini topgan. Demak bu kursda ayrim mavhum tarixiy tushunchalar haqida o'quvchilar ma'lum tasavvur hosil qilishida tarixiy faktlarni ishonarli qilib tushuntirishda arxeologiyaga oid materiallardan o'rinni foydalanish juda muhimdir. Ibtidoiy davr tarixini o'rganishda arxeologiya, etnografiya, toponimika, muzey eksponatlari orqali tartibli ravishda bayon qilish mumkin.

Etnografiya har bir narsa va xodisalarni tekshirishda ularning tub mohiyati, kelib chiqish va taraqqiyotini tadqiq etishda ularga tarixan yondashadi, ya'ni xalqlarning turmush va madaniyatini to'la o'rganadi, faqat shunday qilgandagina xalqlarning turmushi hamda madaniy hayotida yuz bergan o'zgarishlarni chuqurroq tushunish mumkin. Shuning uchun etnografik biron-bir xalqning turmushi va madaniy taraqqiyoti darajasini tekshirganda uning o'tmishi bilan hozirgi hayotini taqqoslab o'rganadi.

Toponimikaning ahamiyati shundaki, mavzuni o'rganish bolrasida qishloq, ariq, tepalik, kanal va boshqa ob'ektlarning nomlari tarixini, etimologiyasini aniqlash maqsadida materiallar to'plansa, joy nomlari tarixini o'rgansa, material yanada qiziqarli va atroflicha yoritilgan bo'ladi. Tarixiy materiallarda ko'pincha tarixan shakllangan geografik nomlar uchraydi. Ularning ma'nosini bilish bilimlarni mustahkamlaydi.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. O'lkashunoslik manbalarini sanab bering.
2. O'lkashunoslikni o'rganishda arxeologiyaning ahamiyatini tushuntiring.
3. O'lkashunoslikni o'rganishda etnografik ma'lumotlar ahamiyatini ochib bering.
4. O'lkashunoslikni o'rganishda arxiv hujjatlardan foydalanish yo'llarini ko'rsating.
5. O'lkashunoslikni o'rganishda toponimika rolini ochib bering.

Adabiyotlar:

1. Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik. - T.:O'qituvchi, 1996
2. Safoyeva E., Shoymardonov I. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitishda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish.- T.:O'qituvchi, 1993.
3. Mahkamov S. Maktabda o'lkashunoslik ishlarini tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar – T., 1998

4-MAVZU: O'LKASHUNOSLIKDA ARXELOGIYANING ROLI**ASOSIY SAVOLLAR:**

1. O'zbekistonda arxeologiyaning rivojlanishi. Moddiy-madaniy yodgorliklar.
2. O'quvchilarni arxeologiyaga oid ma'lumotlar to'plashga o'rgatish.
3. Qadimgi qrxеologik manzilgohlar.

Tayanch tushuncha va iboralar:

Arxeologiya, moddiy yodgorliklar, madaniy yodgorliklar, O'lkashunoslik materiallar, qazishma, yer qazish ishlari, osori-atiqalar.

1-asosiy savolning bayoni:

"Arxeologiya" so'zi lotin tilidan olingan bo'lib, "arxayos" - qadimgi, "logos" - fan, ya'ni qadimgi davrni o'rganuvchi fan degan ma'noni bildiradi. Arxeologiya - o'lkashunoslik va tarix fanlarining asosiy manbalaridan biridir.

Dunyo xalqlarining bir necha yuz ming yillardan beri davom etib kelayotgan tarixi bor. Lekin shu uzoq tarixiy taraqqiyotning eng keyingi 5-6 minginchi yillaridan boshlabgina yozma asarlar bo'lib, undan avval xalqlarda yozuv va yozma tarix bo'lmagan. Yozuv paydo bo'lgandan keyin ham ko'pgina voqealar yozilmay qolgan, podsholarning buyruqlari, ruhoniylarning diniy ta'limotlari, xazinalarning hisob-kitoblari hamda turli urushlar haqidagi yozma asarlar esa o'z zamonasining ishlab chiqarish usullari va vositalarini, xalqning maishatini yetarlicha aks ettirmagan.

Demak, qadimgi shahar va qishloqlar qazib ko'rilganda, u yerlardan qadimgi xalqlarning uy-joy qoldiqlari, uy-ro'zg'or asboblari, zeb-ziynat buyumlari, e'tiqod yodgorliklari topiladi, bu narsalar esa yozma tarixdagi ma'lumotlarga qaraganda o'sha davr turmushini har taraflama va aniqroq yoritib berishga yaraydi. Yozma tarix paydo bo'lgungacha o'tgan bir necha yuz ming yillik davr tarixini hamda yozma tarix chiqqandan keyingi davr hayotini to'la o'rganish zaruriyati o'sha davr xalqlaridan qolgan buyumlarni tekshirib ko'rishni taqozo etadi. Bunday moddiy-madaniy yodgorliklarni tekshiruvchi fan arxeologiyadir. Arxeologiya ibtidoiy odamlar yashagan makonlarni, sinfiy davrdan qolgan shahar, qishloq va mozorlarni qazib ko'rib, tarixni aniqlaydi. Yozuvlar paydo bo'lmasdan burungi davr tarixini arxeologiya qazishmalarida topilgan buyumlar to'ldiradi, arxeologiya qazishmalari natijalari matbuotda keng yoritib boriladi.

O'rta Osiyoda arxeologiya juda yosh fan. XIX asrning ikkinchi yarmida O'rta Osiyo Rossiya tomonidan bosib olingandan keyin, bu yerga kelgan har bir mutaxassis va savodli kishi qal'alar harobasini, sun'iy tepalarni, shaharlar harobalarini ko'rib, ularning tarixini so'rishtira boshladilar. Natijada 1870 yillarda Toshkentda chiqa boshlagan gazeta va jurnallarda bu tarixiy yodgorliklar haqida turli ma'lumotlar e'lon qilina boshladi. Rus arxeologiya havaskorlari hozirgi tarix muzeyini

tashkil etib, har joyda topilgan arxeologiyaga oid yodgorliklarni bu yerga to'plashga kirishdilar. Rus sharqshunoslari N.I.Vesyolovskiy, V.V.Grigoryev, I.Kallaur, V.V.Bartold, V.L.Vyatkin, shuningdek o'zbek arxeologlaridan Akrompolvon Askarov va boshqalar bu yodgorliklarni tarixshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish ishida tashabbuskor bo'ldilar. O'rta Osiyoning cho'llari, tog'lari va qishloq yerlaridagi ba'zi yodgorliklar haqida turli afsona va xabarlar matbuotda e'lon qila borildi. Bu ishga qozoq, o'zbek, tojik, turkman havaskorlari ham tortildi.

Rus olimlari va mahalliy havaskorlar bir qancha muhim yodgorliklarda qazishma ishlar ham olib bordilar. XX asr 20-yillarigacha O'rta Osiyoda arxeologiya mustaqil fan darajasiga ko'tarilmadi. Arxeologlar arxeologiya yodgorliklarini ma'lum tarixiy bosqichdagi ishlab chiqaruvchi kuchlarning taraqqiyot natijasi deb baholay olmadilar, ishlab chiqarish munosabatlari qanday bo'lganini payqay olmadilar, madaniyatini ishlab chiqarish taraqqiyoti va ijtimoiy munosabatlar mahsuli deb tushuna olmadilar, balki uni bironta din yoki birorta alohida iqtidorli shaxslar bilan bog'ladilar. So'ngra arxeologiya yo'li bilan topilgan buyumlarga faqat yozma tarixni tasdiqlovchi material sifatidagina qarab, arehologiyaning imkoniyatlarini chegaralab qo'ydilar.

O'zbekistonda arxeologiya fanining rivojlanishida yirik rus olimlari A.Yu.Yakubovskiy, S.P.Tolstov, M.E.Masson, A.P.Okladnikov, V.A.Shishkin, birinchi o'zbek arxeologi Ya.G'ulomovning xizmatlari kattadir. Respublikamizda keng ko'lamda olib borilgan O'lkashunoslik tadqiqotlar tufayli O'zbekiston arxeologiyasining deyarli hamma davrlariga oid juda ko'p, xilma-xil ajoyib moddiy madaniyat yodgorliklari topib tekshirildi. Arxeologiyaga oid tekshirishlar natijasida to'plangan boy va qimmatli moddiy manba O'zbekiston xalqlarining qadimgi tarixini yoritish imkonini beribgina qolmay, balki o'rta asrlar tarixi, shuningdek shaharlar "yoshini" aniqlashga ham yordam berdi.⁸

O'lkani o'rganishda ayniqsa O'zbekiston vodiy va vohalarining tarixini, etnografiyasini, arxeologiyasini, toponimikasini va nodir qo'lyozma asarlarini o'rganishda tarix fakulteti studentlari uchun Ya.G'ulomov, A.Askarov, Yu.Buryakov, T.Shirinov hamda boshqa arxeolog olimlar asarlarini o'rganish katta ahamiyat kasb etadi.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Arxeologiya tushunchasi nimani anglatishini tushuntiring.
2. Arxeologiya fanining o'rganish ob'ektlari bu _____
3. Arxeologiya fani qaysi fanlar bilan aloqadorligini ayting va asoslab bering
4. Arxeologiyaning fan sifatida rivojlanishini sharxlab bering.
5. O'zbek arxeologiya fanining rivojiga ta'sir ko'rsatgan olimlarni ayting .
6. O'zbekiston arxeologiyasi fanining namoyandalari va ularning sizga tanish bo'lgan asarlarini izohlang.

2-asosiy savol bayoni:

O'lkashunoslikni o'rganish uchun o'qituvchi o'lka va o'lkashunoslik nitma, uni qaysi ilmiy va ommaviy adabiyotlardan o'qib o'rganish mumkin, o'lka muzey ekspozitsiyalarida, arxiv hujjatlarida o'z o'lkasiga oid qanday ma'lumotlar bor va, nihoyat, o'lkashunoslikning birinchi manbai bo'lgan arxeologiya haqida batafsil ma'lumotga ega bo'lishi lozim.

O'quvchilarning arxeologiyaga oid ilmiy safarlar tarkibida ishtirok etishi juda katta ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Talaba va o'quvchilarni arxeologiyaga oid ishlarga jalb qilishdan avval, ularni bu ishga puxta tayyorlash zarur. Qanday yodgorliklar arxeologiyaga oid yodgorlik sanaladi, arxeologiyaga oid yodgorliklarni qidirish turlari va uslublari nimalardan iborat kabi savollarga javob beriladi, mutaxassis-arxeologlar bilan uchrashuvlar o'tkaziladi, arxeologiya haqida adabiyotlar tahlil qilinadi. Muzey ekspozitsiyalarida namoyish qilingan materiallar bilan adabiyotlarda aks ettirilgan arxeologiyaga oid materiallar taqqoslanadi. O'quvchilar tomonidan o'rganiladigan ob'ekt haritadan ko'rsatiladi va yo'nalishlari chiziladi.

⁸ Русские Востоковеды. Сборник. Москва-Ст.Петербург. Изд «Прима».-2009г. Стр-199.

Natijada student va o'quvchilar arxeologiyaga oid yodgorliklarni o'rganishdan asosiy maqsadlari va vazifalari nimalardan iborat ekanligini bilib oladilar. Tadqiqot ishlarini qaerdan boshlash va qanday o'rganishni to'g'arak mashg'ulotlarida muhokama qiladilar.

To'g'arak mashg'ulotlarida 1) tarixiy, moddiy yodgorliklarning joyi va geografik sharoiti, 2) yodgorlikning nomi va turlari, 3) umumiy ta'rifi, 4) topilmalarni daftarga qayd qilish ishlari muhokama qilinadi. Bundan tashqari yana mahalliy aholi shu yodgorlik haqida nimalar bilishi, bu haqda afsonalar borligi aniqlanadi. Yodgorlik mahalliy xalqning ajdodlariga tegishli bo'lsa, madaniy qatlamini, uning chuqurligini aniqlab, topilmalarni qayd qilish kerak. Topilgan ma'lumotlarning davri o'qituvchi yordamida aniqlanadi. Topilgan ashyolar yangi bo'lsa, ya'ni oldingi topilmalar ichida uchramasa, ularni muzeyga topshirish kerak. O'quvchilar O'lkashunoslik qidiruv ishlariga juda qiziqib ishtirok etishadi.

O'qituvchi rahbarligida o'tkazilgan turli xil ilmiy safarlar va sayohatlar, ekskursiyalar natijasida topilgan O'lkashunoslik topilmalar o'lkashunoslik to'garagida o'rganiladi, maktab muzeyiga topshiriladi. O'quv jarayonida esa ular daliliy ma'lumotlar sifatida foydalaniladi.

Arxeolog olimlarining kashfiyotlari tarix fanini yanada rivoj topishida katta rol o'ynaydi. Shu bilan birga maktabda tarixni o'qitishning samaradorligini oshirishga salmoqli hissa qo'shadi. Yangi O'lkashunoslik kashfiyotlar xususidagi qisqacha hisobotlar "O'zbekistonda ijtimoiy fanlar", "O'zbekiston moddiy madaniyat tarixi" to'plamida boshqa jurnal sahifalarida yoritib turiladi. Bu ma'lumotlardan ham o'qituvchi tarix darslarida unumli foydalanishi mumkin.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Maktabda O'lkashunoslik ma'lumotlarni to'plash jarayonini tashkil etish yo'llarini ko'rsating.
2. Arxeologik ma'lumotlarning o'lkashunoslikdagi rolini ochib bering.
3. Arxeologik ma'lumotlar asosan qaysi jurnal va to'plamlarda bosib chiqiladi?
4. O'lka tarixini o'rganishda arxeologik ma'lumotlardan qay tartibda foydalanish maqsadga muvofiqligini tushuntiring.
5. Maktabda arxeologik tadqiqotlar o'rganilishi kerakmi? Nima uchun?

Adabiyotlar:

1. Nabiye A. Tarixiy o'lkashunoslik. - T.: O'qituvchi, 1996
2. Safoyeva E., Shoymardonov I. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitishda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish. - T.: O'qituvchi, 1993.

5-MAVZU: O'LKASHUNOSLIKDA ETNOGRAFIYANING AHAMIYATI

Asosiy savollar:

1. O'zbek xalqi etnografiyasi
2. O'lkashunoslikda etnografiyaning ahamiyati

Tayanch tushuncha va iboralar:

Etnografiya, madaniyat, maishiy hayot, urf-odat, milliy kiyim-kechak, marosimlar, san'at, etnogenez, ma'naviy turmush.

IDENTIV O'QUV MAQSADLARI:

- 1.1. Etnografiya tushunchasini izohlaydi.
- 1.2. Etnografiyaning tarixiy fanlar tizimidagi o'rnini ko'rsatadi.
- 1.3. O'zbek xalqi etnografiyasini tavsiflaydi.

1-asosiy savolning bayoni:

Etnografiya (etnos - xalq, graphio - yozish) - xalq haqidagi fan bo'lib, u xalqni o'rganuvchi, ta'riflovchi fan yoki xalqshunoslik fani deb ham yuritiladi. Bu fanni ayrim vaqtlarda

"etnologiya" ("etnos" - xalq, "logos" - tushuncha) deb ham atashgan.⁹ Etnografiya dunyo xalqlarining madaniyatini, maishiy hayotini, etnogenezini, joylashishini, madaniyat tarixini, o`zaro aloqa va munosabatlarini o`rganuvchi fandir. Etnografiya tarixiy fanlar, ayniqsa arxeologiya, antropologiya, geografiya, tilshunoslik bilan bevosita bog`liqdir.

Inson aql-zakovati va qo`li bilan yaratilgan hamma narsa madaniyat etnografiyasidir. Madaniyat ikkiga: moddiy va ma'naviy madaniyatga bo`linadi. Moddiy madaniyatga transport, me'morchilik inshootlari, kiyim-kechak, zeb-ziynat buyumlari, qurol-yarog` va shu kabilar kiradi. Insonning ilmiy faoliyati bilan yaratilgan san'at, adabiyot, yozma manbalar, fan, diniy marosimlar, diniy e'tiqodlar va shu kabilar ma'naviy madaniyatga kiradi.

Odatda etnografiya ayrim qit'alar, mamlakatlar yoki xalqlarga qarab o`rganiladi.

Etnograf olimlar oldida turgan muhim vazifalardan biri - xalqlarning kelib chiqishini, ular haqida etnografiyaga oid ma'lumotlarni to`plash, yig`ish, umumlashtirish va tadqiq qilish hamda ular asosida xulosa chiqarishdan iboratdir.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida o`zbek etnografiyasini o`rganishda ilmiy jihatdan diqqatga sazovor bir qancha ishlar qilindi, tadqiqotchi olim va o`lkashunoslar safi kengaydi. Ular o`z asarlarida o`zbek va boshqa O`rta Osiyo xalqlari madaniy va maishiy turmushining xususiyatlari, ijtimoiy va oilaviy tuzumning o`tmish va o`z zamonasidagi shakli, urf-odatlar, urug`-aymoq va qabilaviy tuzumi, diniy e'tiqodlari va boshqa xususiyatlarini ta'riflash bilan birga ularning ma'nosini ilmiy jihatdan sharhlashga intilganlar. Lekin o`z davrining hukmron g`oyalari ta'siri ostida bo`lgan bu tadqiqotlar cheklangan edi. Shunday bo`lsada, ular to`plagan ma'lumotlar qimmatini benihoyadir.

1920 yilda tashkil etilgan O`rta Osiyo Davlat universitetiga kelib ishlagan etnograf professor N.G.Mallitskiy, mashhur olimlar M.S.Andreyev, A.A.Semyonov, A.A.Dinayevlar O`rta Osiyo xalqlari haqida ko`pgina tarixiy-etnografik asarlar yaratdilar. Biroq o`sha davrda etnografiya fanining vazifalari haqida mujmal, noaniq tushunchalar ma'lum darajada tarqalgan bo`lib, tadqiqotchilarning diqqat markazida deyarli o`tmishga oid masalalarni o`rganish turgan edi. Turar joy, uy-ro`zg`or, kiyim-kechak va taomlar, oilaviy va ijtimoiy turmush, diniy e'tiqodlar va etnografiyaning boshqa masalalarini bir-biridan ajratilgan holda o`rganish va ularni ijtimoiy turmush hamda ishlab chiqaruvchi kuchlar bilan bevosita bog`liq ekanligini ko`rsatmaslik o`sha davrda paydo bo`lgan ilmiy ishlarning asosiy kamchiligidir.

O`rta Osiyoda 1920-1924 yillarda o`tkazilgan aholi ro`yxatining tashkilotchisi I.P.Magidovich diqqatga sazovor ish qildi. U o`zining aholi o`rtasida to`plagan tarixiy etnografiyaga oid ma'lumotlarga asoslanib, o`zbek xalqi qabilalarining ro`yxati hamda qisqacha etnografiyaga oid tavsifini berdi. Bundan tashqari I.I.Zarubin, N.G.Mallitskiy, M.S.Andreyev, A.A.Semyonovlar ham o`zbek etnografiyasini o`rganishga muhim hissa qo`shdilar.

30-yillarga kelib S.P.Tolstov va L.P.Potapovlar o`zbek xalqi etnografiyasini o`rganish ishlarini jonlantirib yubordilar. O`zbekiston hududida urushdan avvalgi yillarda katta etnografiya ishlarini o`tkazish dastlab O`rta Osiyo davlat dorilfununida, qadimgi yodgorliklar va san'atni muhofaza qilish qo`mitasida, Toshkent, Samarqand va Buxoro muzeylarida markazlashgan edi. 1943 yilda tashkil topgan O`zFA, chunonchi tarix va arxeologiya institutining etnografiya bo`limi kelajakda etnografiyaga oid tadqiqotlarning markazi bo`lib qoldi. Urushdan keyingi yillarda Farg`ona etnografiya ilmiy safari, keyinroq boshqa viloyatlarda o`tkazgan ilmiy safarlari etnografiyani o`rganishda katta qadam bo`ldi.

Har bir xalqning milliy shakllanishi, etnik tarkibi va xususiyatlari, o`zbeklarning qabila va urug`larini tadqiq qilish, ularning o`zbek millatiga singib ketish jarayonini o`rganishda V.G.Moshkova, B.Karmisheva, K.Shoniyozov, T.Fayziev, I.Jabborovlarning ishlari diqqatga sazovordir. O`zbek hunarmandchiligini etnografik jihatdan o`rganishda Sobirjon Ibrohimovning asarlari alohida ahamiyatga ega.

⁹ Wikipedia. Etnos & Cultural Subetnos.

Hozirgi kunda "O`rta Osiyo va Qozog`iston xalqlari" nomli mukammal ilmiy asar deyarli butun etnografiyaga oid tadqiqotlarning yutuqlarini o`zida mujassamlashtirgan. Hozirgi kunda o`zbek xalqi etnografiyasini o`rganish yuqori bosqichga ko`tarilmoqda.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Etnografiya so`zining ma'nosini tushuntiring.
2. Etnografiya fani predmeti va uni o`rganish ahamiyatini ochib bering
3. Etnograf olimlar va ularning tadqiqotlari to`g`risida hikoya qiling.

2-asosiy savolning bayoni:

O`lka tarixini o`rganishda, qolaversa, yosh avlodni ona-yurt va o`z xalqiga hurmat va muhabbat, baynalmillik, vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda etnografik manbalarning ahamiyati kattadir. O`quvchi o`z xalqi tarixini, madaniyatini va tilini yaxshi bilsagina o`z ona-yurtiga muhabbati yanada oshadi, boshqa xalqlar tarixiga hurmat bilan qaraydi.

Xalqlarning kelib chiqishi bilan bog`liq materiallar, ularning turmush tarzi, yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklar, an'anaviy urf-odatlariga oid materiallardan tarix darslarida foydalanish, o`lkashunoslik to`garagida foydalanish mavzularni yaxshiroq tushunib olishga, o`rganilayotgan davrga oid xalqning turmush tarzini tasavvur qilishga yordam beradi. Shuningdek, etnografik muzeylarga borish, milliy libosimizda, kashtachilikda, urf-odatlarimizda saqlanib kelinayotgan ayrim etnografik materiallardan o`quvchilarni xabardor qilish, ularning xalqimiz tarixiga oid bilimini oshiradi, tarix darsi esa mazmunliroq o`tadi.

Etnografik manbalardan foydalanilgan holda sinfdan tashqari kechalar, viktorinalar uyushtirish ham mumkin.

Etnografiya har bir narsa va hodisalarni tekshirishda, ularning tub mohiyati, kelib chiqish va taraqqiyotini tadqiq etishda ularga tarixan yondashadi, ya'ni xalqlarning turmush va madaniyatini to`la o`rganadi, faqat shunday qilgandagina qardosh xalqlarimizning turmushi hamda madaniy hayotida yuz bergan ulkan o`zgarishlarni chuqurroq tushunish mumkin. Shuning uchun etnograflar biron-bir xalqning turmushi va madaniy taraqqiyoti darajasini tekshirganda, uning o`tmishi bilan hozirgi hayotini taqqoslab o`rganadi.

O`zbek xalqi moddiy va ma'naviy madaniyati, san'ati hamda folklorning xususiyatlarini aniqlash uchun ularning etnografiyasini o`rganish talab etiladi va bu murakkab ishdir. O`zbek xalqining etnografiyasini o`rganishda etnografik muassasalar keng faoliyat ko`rsatmoqda. Oldingi yillarda S.P.Tolstov, A.Yu.Yakubovskiy, A.A.Semyonov kabi olimlar etnografik, etnogenetik ekspeditsiyalar takshil qilib, o`zbek xalqi kelib chiqishi, etnik tarkibi masalalarini keng yoritib berganlar. Bu muhim masalalarni yoritishda taniqli olimlar B.Ahmedov va R.Mukminova ham muhim hissa qo`shdilar.¹⁰

Etnografiyadagi eng muhim muammo - milliylikni aniqlashdir. Har bir xalqning milliy shakllanishi, etnik umumiyliigi, xususiyatlari, o`zaro yaqinlashuvini tushunish uchun ayrim etnografik guruhlarini har tomonlama o`rganish zarur. O`zbeklarning ayrim qabila va urug`larini tadqiq qilish va ularning o`zbek millatiga singib ketishi jarayonini o`rganishda etnograflardan V.Moshkova, K.Zodixina, B.Karmisheva, K.Shoniyozov, I.Jabborov, T.Fayzievlarning ishlari diqqatga sazovordir. O`zbek etnografik guruhlaridan lokay, qarluq, qurama va boshqa qabilalar mukammal o`rganilgan. Etnografik ma'lumotlarni to`plashdan oldin ushbu ishlar bilan tanishib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Etnografik ma'lumotlarni to`plash jarayonida qabila va urug`larning turmush tarzi, moddiy madaniyati, hunarmandchilikdagi o`ziga xos xususiyatlar, urf-odatlar, kiyim-kechaklari va boshqa xususiyatlaridan xabarjor bo`lish lozim, aholini, ayniqsa qariyalarni so`rab-so`rishtirib, ularni o`rganish lozim.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

¹⁰ Русские Востоковеды. Сборник. Москва-Ст.Питербург. Изд «Прима». -2009г. Стр-201.

1. Etnografiyaning o'lkashunoslikni o'rganishdagi ahamiyatini ochib bering.
2. Etnografik ma'lumotlarni to'plashda qanday o'ziga xos xususiyatlarga e'tibor berish zarur?
3. Etnografik ma'lumotlarni to'plashdan oldin qaysi olimlar asarlari bilan tanishish tavsiya qilinadi?
4. Etnografik ma'lumotlarga qay tariqa ega bo'lish mumkin?
5. Biron bir qishloqdagi urug'-qabilaning etnografiyasini o'rganish uchun qaysi savollar berishingiz mumkin? (Masalan Sirdaryo viloyati Boyovut tumanidagi boyovut urug'ini o'rganish)

Adabiyotlar:

1. Nabiev A. Tarixiy o'lkashunoslik. - T., 1996
2. Jabborov I. O'zbek xalqi etnografiyasi. - T., 1991
3. Safoeva E, Shoymardonov I. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitishda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish. - T.,1993.

6-MAVZU: TOPONIMIKA - O'LKA TARIXINI O'RGANISHNING ASOSIY MANBAI

ASOSIY SAVOLLAR:

1. Toponimika - o'lka tarixini o'rganishning asosiy manbalaridan biri
2. Sirdaryo viloyatidagi joy nomlarini o'rganish.
3. Jizzax viloyati toponimikasi va uni o'rganish

TAYANCH TUSHUNCHA VA IBORALAR:

Toponimika tushunchasi, toponimik material to'plash, toponimik materialdan foydalanish, Boyovut, Xovos, Qo'ybotgan,, Navkat, Nushkent, Robot, Jaloyir, Forish, Avliyo.

1-asosiy savol bayoni:

1917 yilga qadar toponimika mustaqil fan sifatida o'rganilmay, uning vazifasini tarixiy geografiya fani bajarib kelardi. Toponimika geografik nomlar, kishi ismlarini o'rganadigan fan sifatida maydonga keldi. Toponimikani "zamin tili", ya'ni yer tili deb ham atashadi. Toponimika atamasi lotin tilidan olingan bo'lib, "topos" - joy, "onom" - nom ,umuman joy nomini o'rganadigan fan degan ma'noni bildiradi. Geografik nomlar va zamin qa'rida o'rganilayotgan nomlar, insonlarga qo'yilgan ismlar toponimikaning o'rganish manbai hisoblanadi. Toponimika ikki ob'ektdan: mikro va makro toponimlardan iborat bo'lib, mikrotoponimika - grammatik jihatdan mayda ob'ektlarni, ya'ni "turdosh otlarni", mikroob'ektlarning nomlarini, makrotoponimika esa atoqli otlar, ya'ni yirik ob'ektlarning nomlarini tadqiq qiladi.

Toponimikaning tilshunoslik, tarix, geografiya, arxeologiya va boshqa fanlarga aloqadorligi uning muhim xususiyatlaridandir. Toponimika ko'pincha tarixiy dalillarga va isbotlarga muhtoj. Har bir tuman toponimikasi murakkab tarixiy jarayon bilan bog'liq bo'lib, yer ostida ko'plab madaniy qatlamlar mavjudligi uni sinchiqlab tadqiq qilishni talab etadi. Toponimika metodologiyasiga muvofiq uni fan sifatida o'rganish uchun toponimlarning paydo bo'lishiga doir ma'lumotlardan foydalanish, nomlarning mavjud bo'lgan barcha formalarini aniqlash, nom va atamalarni o'sha joy bilan bog'liq holda tanlash va eng muhimlarini o'rganish zarur.

Toponimika uch tamoyilga asoslanadi: 1) toponimlar paydo bo'lish tarixini o'rganish, 2) toponimlarning geografiyaga oid ma'lumotlarini aniqlash, 3) asosiy qidirilayotgan toponimlarning barcha nomdagilarini ilmiy asosda alohida o'rganib, ulardan xulosa chiqarishdir.

Toponimikani o'rganish ma'lumotlarni to'plashdan boshlanadi. Toponimik ma'lumot yig'ish ishini boshlashdan avval ma'lumotlarni qanday va qaerdan to'plash hamda kimlar bilan qaysi mavzuda suhbatlar o'tkazishning taxminiy ish rejasi va dasturi ishlab chiqilishi shart. Dalada tadqiq ishlarini amalga oshirish jarayonida aholidan eshitgan hikoya, afsona va o'tmish haqidagi suhbatlarni hamda boshqa materiallarni muntazam yozib borish kerak. So'ng toponimik toifalar bo'yicha maxsus kartoteka tuziladi. Shu asosda lug'atlar tuziladi. Tadqiq qilingan va to'plangan toponimik ma'lumotlar o'lkashunoslik muzeyida aniqlanadi. V.A.Nikonovning "Vvedenie v

toponimiku" (M., 1965) asarida toponimika bo'yicha tadqiqotni qanday olib borish, uni nimadan va qachon boshlanishning uslubi va usullari aniq ko'rsatib berilgan.

O'zbekiston tarixini o'rganishda toponimik ma'lumotlardan foydalanish, toponimik va geografik lug'atlar tuzish, ulardan foydalanish dars mazmunini yanada boyitadi. Toponim nomlar kimyoviy elementlardan, qit'alar va dengizlar nomidan, o'simlik va hayvonlardan olingan nomlar, geologiya va geografiya atamalaridan olingan toponimlar, gazlamalar, oziq-ovqat nomlari, ichimliklar nomlaridan olingan bo'ladi. Toponimikaga oid ma'lumotlardan foydalanish yoshlarni tarbiyaning ajralmas qismi bo'lgan estetik, vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning negizi bo'lib hizmat qiladi.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Toponimika tushunchasi va uning mohiyatini ochib bering.
2. Toponimika ob'ektlarining nimalarni tadqiq qilishini ayting:
Mikrotoponimika _____
Makrotoponimika _____
3. Toponimikaning qaysi fanlar bilan aloqadorligini sharhlab bering.
4. Toponimik ma'lumotlar to'plash uslublarini izohlang.
5. Toponimlardan nom olgan so'zlar haqida gapirib bering.

2- asosiy savol bayoni:

Darsda o'qituvchi o'quvchilarga: "Siz bu joylarni nima uchun shunday atalar ekan, deb o'ylab ko'rganmisiz? O'zingiz yashab turgan qishloq, shahar, yoningizda oqib o'tadigan ariq, anhor nomining ma'nosini bilasizmi?"- degan savollarni o'rta tashlaydi. Shunday savollarga javob topish yo'llari bilan ular toponimik materiallarni to'plash yo'lida mustaqil tadqiqot olib borish ishlariga jalb qilinadi. O'qituvchi barcha joylar nomlarini qanday kelib chiqqanligi va ularning ma'nolari ustida to'xtab o'tmasdan, faqat katta masalalar ustida batafsil to'xtalib, mikrotoponimlar bilan mustaqil ishlashni o'quvchilarning o'zlariga topshirsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Masalan, Sirdaryo daryosining nomi haqida o'qituvchi batafsil tushuntirib beradi, anhor va ariqlar nomlari haqida o'quvchilarga mustaqil o'rganib kelishlarini topshirishi mumkin.

Sirdaryo viloyatidagi joy nomlarini manbalarga asoslangan holda izohlab o'tamiz.

O'rta Osiyodagi xilma-xil nomlar bilan atalgan daryolardan biri SIRDARYODIR. Xuddi shu nom bilan ataladigan O'zbekistondagi viloyatlardan biri ham Sirdaryodir. Bu tarixda juda ko'p nomlar bilan atalgan. Yunon tarixchilari Yaksart, ba'zan Tanais, zardushtiylarning muqaddas kitobi "Avesto"da "Danu", "Yaosha", arablar kelganidan keyin Sayxun, Beruniyda "Xasart" shaklida tilga olingan. Turkiy yozuvlarda esa Yenchug'iz nomi bilan atalgan (Marvarid - ya'ni Inju degani). Sirdaryo nomi (H.Hasanov aytishicha) daryo atroflari yashagan sar (silis - sir) degan qabila nomi bilan bog'lash to'g'riroqdir.

SAROYQISHLOQ - Sh.Rashidov tumanidagi qishloq. Bu nom 92 bovli o'zbek qvmlaridan biri bo'lgan "Saroy" qabilasi nomidan olingan.

PAROMOVUL - Guliston tumanidagi qishloq, daryo yoqsida joylashib, daryogacha qo'yilgan parom uchun shu nomda atalgan.

BOYOVUT-tuman nomi bo'lib, bu qadimgi mo'q'ul qabilalaridan biri. Shuningdek, 92 bovli o'zbek qabilalaridan biri. XVI asrda yashagan Farg'onalik Mulla Axsikandiyning ta'rificha Boyovut - mo'q'ulcha "boylar" degani (alpovut - alplar, bahodirlar) Mulla Sayfiddin Axsikandiyning "Majmu at-tavorix" asarida qayd qilingan.

OBITAVON - Sayxunobod tumanidagi qishloq. XIX asr oxirlarida Rossiyadan ko'chib kelgan ruslar tomoni Obetovanno'y (Obetovannaya zemlya) - orzu qilingan yer" deb o'zlashtirilib olgandan, bunyod etilgan bo'lib, Obetovanno'y (obetovannaya zemlya) - "orzu qilingan er" deb atalgan.

SOBOT - (savat) - Xovos tumanidagi qishloq. Bu qishloq tarixiy qishloq bo'lib, katta savdo yo'li ustida joylashgan. Bu nom arab geografiyasida Istaxriy, Ibn Xavqal, Makdisiy asarlarida tilga olinadi. Sobot arabcha nom bo'lib "yom", "bekat", "karvonsaroy" demakdir.

TO`QAYOVUL - Guliston tumanidagi qishloq. Bu joy atroflari bir vaqtlar to`qay, ya'ni qamishzor bo`lgani uchun shu nom berilgan.

XOVOS - Xovos tumanidagi qishloq bo`lib, tarixiy joy arab Istaxriy, Ibn Xavqal va Makdisiylar asarlarida esga olinadi, uning etimologiyasi xali aniqlanmagan.

SHO`RUZAK - Sayxunobod tumanidagi qishloq va ariq nomi. O`zak, uko`zak(daryocha) ma'nosini bildirib, bu M.Qoshg`ariyda, Oltoydagi turkiy xalqlarda ba'zan vodiyni o`zak deyishadi.

JO`LANGAR - Xovos tumanidagi qishloq. To`g`ris, Jo`yi Langar bo`lishi kerak. Jo`y (tojikchada) ariq, kanal demakdir. Langar deganda mozor, qabr, ba'zan musofirxona, karvonsaroy, ko`proq avliyo qabri tushunilgan. Julangar avliyo arigi degan ma'noni anglatadi. Langar deganda kichik bir o`zbek urug`i ham qayd qilingan. Biroq bu qishloq, atroflarida ko`proq tojiklar yashaydi.

SARDOBA - Sirdaryo viloyatidagi Oq-oltin tumani markazi. Samarqanddagi Paxtachi tumanida ham Sardoba qishlog`i bor. Sardoba (tojikcha) sard-sovuq, muzdek, ob- suv so`zlaridan hamda ot yasovchi qo`shimchalardan iborat bo`lib, muzdek suv saqlanadigan joy yoki suv havzasi degan ma'noni bildiradi. Bu nomning berilishiga sabab Sardobada A.Temur davrida qurilgan sardoba -ya'ni pishiq g`ishtdan qurilgan, gumbazli suv saqlanadigan bino harobasi mavjud. Tarixdan ma'lumki, sardobalar karvon yo`li ustida qurilgan bo`lib, savdogarlar bu yerdan suv ichib, ot-tuyalarini sug`orib, yo`llarida davom etganlar. Shunday inshootlardan biri Oq-oltin tumanida saqlanib qolingan. Sardoba joy nomi ham shundan olingan.

ETTIURUG` - Guliston tumanidagi qishloq nomi Ettiurug` - o`zbek qipchoqlari tarkibidagi yirik urug`lardan biri. Ular asosan Zarafshon daryosining o`rta oqimida, qisman Toshkent vohasida yashaganlar. Ettiurug` qozoq va qirgizlarning etnik tarkibida ham bor. Ettiurug` oytamg`ali, qo`shtamg`ali, sirg`ali, qamchili, juvonli, samanotli, cho`michli urug`laridan iborat. Ettiurug` tarkibidagi bu urug` nomlari o`zbeklarning boshqa yirik qabilalari ham uchraydi. Masalan: Samarqand viloyatidagi Poyariq tumanida Jetmuruv qishlog`i bor.

UVOQ- Farhod shirkatlar yushmasidagi ovul. Chunki bu yerda faqat uvoqliklar yashadi va unchalik katta emas. Uvoq etnonimining kelib chiqishi to`g`risida bir necha qarashlarga duch keldik. Uvoq qishlog`i boshqa bir qishloqdan ajralgan paytda kamchilikni tashkil qilishgan.¹¹

MUHOKAMA UChUN SAVOLLAR:

1. Sirdaryo viloyati tashkil topgan sanani aniqlang.

A. 1952 y.

V. 1956 y

S. 1961 y.

D. 1963 y.

E. 1965 y.

2. Guliston shahri o`rnida dastlab tashkil topgan temir yo`l stantsiyasi qanday nomlangan?

A. Ettiurug`.

V. Paromovul.

S. Achchiqquduq.

D. Mirzacho`l

E. Xovos.

3. Obitavon (Obetovannaya) qishlogi qachon tashkil qilingan?

A. XIX asr 60- yillarida

V. XIX asr 80- yillarida.

S. XIX asr 90- yillarida.

D. XX asr boshida.

E. Sho`rolar davrida.

¹¹ S.Qorayev. Toponimika. T-2009

4. Viloyatdagi sho`rolar davridagi joy nomlarining yangi nomlarini sanab bering.
5. Mustaqillikka erishilgach, ba'zi joy nomlarining o`zgartirilishini tushuntirib bering.

3-savolning bayoni:

AXTAXONA - Zomin tumanidagi qishloq Axtaxona - otxona demakdir. Shu bilan birga «axtachi» degan urug` ham bor. Axtachi qirg`iz urug`larining (qipchoqlar) biri bo`lib, Axtachi mo`g`ulcha bo`lib, "attabibi" (sinchi) otboqar, miroxur degan ma'nolarni bildirgan etnonim tarkibidagi li, chi kabi qo`shimchalar ko`pincha tushib qoladi; xona esa biron xalq, urug` yashaydigan joy ma'nosini anglatadi. Taqqoslang: Arabxona - arablar yashaydigan joy. Durmonxona - durmon urug`i vakillari yashaydigan joy.

ACHCHI- Zomin tumanidagi qishloq. Dastlab Abdullaxon tarixida (XVI asr) Achiq - ochiq shakllarida tilga olingan. Qishloq ochiq joyda joylashganligi uchun ochiq deb atalgan. Keyinchalik Achchi bo`lib ketgan.

**BAG`ANALI** - Forish, G`allaorol tumanlari, Samarqandning Kattaqo`rg`on, Narpay, Pasdarg`om tumanlari, Qorabog`anali- Forish tumanidagi, qarapchi urug`ining bir tarmog`i shunday atalgan. Bag`ana- qorakul terining bir turi. Bag`ana so`zining "ustun" ma'nosi ham bor.

BEKAT - Forish tumanidagi qishloq bo`lib, xuddi shu nomdagi qishloqlar Samarqand, Farg`ona viloyatlarida ham mavjud. Chuqurbekat - Samarqand viloyati Bulung`ur tumanida. Bekat - urmon xo`jaligi, pochta bo`limi, karvonsaroy ma'nolarini anglatgan. Bekat ruscha piket so`zidan kelib chiqqan. Yozma manbalarda, chunochi, "Boburnoma"da bek so`ziga arabcha ot - ko`plik affiksi qo`shilib bekat shaklida ishlatilgan, deyiladi.

**BOYQUNG`IR**- Baxmal tumanidagi qishloq. Boyq`ung`ir etnonimi asli qung`irot tarkibiga kirgan, chunki qung`irot so`zinig uzagi qung`ir bo`lib, -ot ko`plik affiksidir. Qozog`istondagi Boyqung`ir kosmodromi nomi ham shu urug` nomidan olingan.

GURALASH - Zomin qo`riqxonasiining oldingi nomi bo`lib, mahalliy xalq uni xali ham guralas deb ataydi. Guralas degan urug` bor (Qarang:Doniyorov "Shajara" 81-bet). 92 bovli o`zbek qavmlari orasida ko`ralash yoki ko`ralas degan urug` qayd qilingan. Samarqand viloyati, hozirgi Navoiy viloyati Nurota tumanida Ko`ralas degan qishloq nomi ham shundan chiqqan.

DARGAT - Jizzax tumanidagi qishloq bo`lib, suv taqsimlagich inshooti bo`lgan tug`on, dargat (darxot) deyilgan (A.Muhammadjonov. Quyi Zarafshon... 295 bet).

DUVLAT- Baxmal tumanidagi qishloq bo`lib, qishloqda qirg`izlarning manak urug`iga kiradigan duvlat shoxi vakillari yashaydi. Uleke duvlat bir tuqqan, degan naql bor (uleke ham kichik bir shox). Aslida duvlat qozoqlarning yirik urug` qabila tarkibiga kiradigan qabiladir. Duvlat, dulat, duglat qabilasi boshqird, o`zbek va boshqa turkiy xalqlar tarkibiga ham kirgan.

JADIK - Baxmal tumanidagi qirg`izlarning kichik bir urug`i nomi bilan ataluvchi qishloq. Jadik qirg`izlar yashaydigan qishloq nomidir.

SANGZOR- Turkiston tizma tog`ining shimoliy yonbag`irlaridan boshlanib, Jizzax shahri yonidagi suv omboriga qo`yiladigan bir qismi Arnasoy ko`liga etib boradigan daryo. Baxmal tumanida shu nomda ataluvchi shirkat xo`jaligi ham bor.

NUSHKENT - Baxmal tumani Sangzor shirkat xo`jaligi hududidagi qadimiy shahar harobasi. Eramizning III-VI asrlarida bu yerda hayot gullab yashnagan. Hozirgi kunda shu nomda ataluvchi bog`dorchilikka ixtisoslashtirilgan xo`jalik bor.

NUCHKAT - O`rta asrlarda Ustrushonaning g`arbiy qismida bo`lgan shahar. Uning o`rni Baxmal tumani Sangzor shirkat xo`jaligi markazidagi Nushrovon qishlog`i o`rniga to`g`ri keladi. Bu shahar Eron sasoniylar podshosi Husrav Anushirvon nomi bilan ham bog`liqdir. Kat so`zi - sug`d tilida shahar, qishloq, nuch esa, yaltiroq, go`zal ma'nosini bildirgan.

SAROYLIK - Jizzax tumanidagi qishloq nomi bo`lib, hozir Jizzax shahri tarkibiga qo`shilib ketgan. Saroylik "Saroy qabilasi vakili", "Saroy qabilasidan" degan ma'noni bildiradi. Masalan, chimboylik, chimboy urug`i vakili, Bo`stonlik, Bo`ston urug`i vakili va hokazo.

KARAPCHI - Baxmal Zomin tumanlaridagi qishloq. Karapchi ba'zi bir shajaralarda 92 bovli o`zbek qavmlari orasida tilga olingan. Surxondaryo viloyatida Karapchi 16 urug`ga bo`linadi.

Karapchi ba'zan esa yuz urug`ining bir tarmog`i sifatida qayd qilingan. Karapchi so`zi "kambag`al, nochor (kishi) " demakdir.

KASHAT - Zomin tumanidagi joy nomi. Kashat "Baland qirg`ok" demakdir. Tojikistonning Jirg`atol tumanida shu nom bilan ataluvchi qishloq bor.¹²

NAZORAT TOSHIRIQLARI:

1. Jizzax nomi qanday ma'honi bildirgan?

- A. Tog`li joy.
- B. baland qo`rg`on.
- C. kichik qo`rg`on.
- D. Zax yer.
- E. Tashlandiq yer.

2. Quyidagi qaysi joy nomi nochor , kambag`al ma'nosini bildirgan?

- A. Solin.
- B. Karapchi.
- C. Kashat.
- D. Sayot.
- E. Duvlat.

3. Viloyatlardagi o`zbek urug`i nomlari bilan atalgan joy nomlarni sanab bering.

4. Qirg`izlar urug`i nomidan kelib chiqqan joy nomini ko`rsating.

- A. Yomchi.
- B. Kaltatoy.
- C. Oldashmon.
- D. Boymoqli.
- E. Jadik.

4. Boymoqli, Guralash, Dargat nomlari ma'nosini tushuntirib bering.

Adabiyotlar :

- 1. A. Nabiev. Tarixiy o`lkashunoslik . T- O`qituvchi: 1996.
- 2. H. Hasanov. O`rta Osiyo joy nomlari tarixidan.- T.O`qituvchi. 1963.
- 3. S. Qoraev. Geografik nomlar ma'nosi.-T.O`zbekiston. 1978.
- 4. Dusimov Z, Egamov X. Joy nomlarini qisqacha izohli lug`ati- T.O`qituvchi, 1977.

7 -MAVZU : O`LKASHUNOSLIKNI RIVOJLANTIRISHDA ARXIVSHUNOSLIKNING O`RNI

Asosiy savollar:

- 1. Markaziy davlat arxivi fondlari. O`zR MDA.
- 2. O`lkashunoslikni o`rganishda arxivshunoslikning o`rni

Tayanch tushuncha va iboralar:

Arxiv, arxiv hujjatlari, DAF, O`zR MDA, ko`rsatkichlar, fondlar

1-asosiy savolning bayoni:

Arxivlarda tashkilotlar, muassasalar, korxonalar, jamoa va davlat xo`jaliklarining, ayrim shaxslarning ko`p yillik faoliyati haqidagi ma'lumotlar, hujjatlar saqlanadi. O`lka tarixini

---

¹² S. Qorayev. Toponimika. T-2009

o`rganishda bu hujjatlarning ahamiyati kattadir. Arxiv hujjatlarini qidirib topish, ular ustida ishlash va olingan ma'lumotlarni hayotga tadbik etish murakkab ish.

Hozirgi kunda O`zbekiston Respublikasi rahbariyati ana shu hujjatlarni har tomonlama o`rganib, tarix, inson va jamiyat darslarida foydalanish va yoshlarni shu yo`l bilan har tomonlama barkamol qilib yetishtirish vazifasini yuklamogda. Shuning uchun ham O`zbekiston tarixini o`qitishda o`lka materiallaridan va uning asosiy manbalaridan biri bo`lgan arxiv hujjatlaridan foydalanish uslubiyati bilan shug`ullanish muhim ahamiyatga ega.

Arxiv materiallari maktab va oliy o`quv yurtlarida jonajon Vatanimiz tarixidan uqilayotgan ma'ruza va amaliy mashg`ulotlarida asosiy omil bo`lib xizmat qiladi va maktab o`lkashunoslik muzeyini tashkil qilishda yordam beradi.

Arxiv hujjatlari yozma va og`zaki shaklda bo`lishi mumkin. Og`zaki tarixiy hujjatlar har xil texnika vositalari bilan yozib yoki tasvirlab olinadi. Hujjatlar maxsus joylarda, ya'ni arxivlarda sohalarga ajratilgan xronologik sanalarga, qimmatiga va ahamiyatiga qarab tartibga solingan holda saqlanadi.

Arxivshunoslik ishlari faqat 1917 yildan keyin o`z ravnakini topdi. 20-yillardan boshlab arxiv ishlariga katta e'tibor berildi. Hujjatlarni saqlash va ulardan har tomonlama foydalanish maqsadida Xalq Komissarlari Sovetining 1918 yil 1 iyunda "Arxiv ishini qayta qurish va markazlashtirish haqida" deb nomlangan dekretiga asosan Moskvada Davlat arxiv fondi tashkil etildi. Hozirgi vaqtda DAF tarkibiga to`ntarishgacha bo`lgan davr, to`ntarishdan keyingi barcha tashkilotlarning faoliyati, muassasalar va ayrim shaxslar, shuningdek tarixiy yozma yodgorliklar, huquq, san'at, adabiyot va Hamdo`stlik davlatlari xalqlarining maishiy, ma'naviy madaniyati kinofoto hujjat fondlari, kinofilm negativlari, fotosuratlar, ularni to`latuvchi pozitivlar, grammofon, patefon plastinkalari, yozib olingan ovoz materiallari, ilmiy tarixiy va amaliy ahamiyatga ega bo`lgan boshqa narsalar: illyustratsiyalar, qo`lyozma negativlar, shuningdek, tashvikot va targ`ibot maqsadida nashr qilingan plakatlar, varaqalar, chaqiriqlar, e'lonlar va boshqalar, mikrofoto hujjatlar kiritilgan.

Partiya arxivida saqlanayotgan partiya va komsomol tashkilotlarining hujjatlari DAF tarkibiga kirmaydi.

Markaziy DAF qat'iy ilmiy asosda tashkil qilingan bo`lib, xalq xo`jaligi, ilmiy tadqiqot va ilmiy ma'rifat ishlariga doir hujjatlardan aniq va tez foydalanish imkonini beradi. DAFni boshqarish Davlat Arxivi bosh boshqarmasiga (DABB) topshirilgan. DABB va uning joylardagi organlarga bir qator yirik Davlat tarixiy arxivlari qaraydi. Bular quyidagi Hamdo`stlik mamlakatlari miqyosidagi arxivlar: Moskvadagi qadimgi hujjatlarni saqlaydigan Markaziy Davlat arxivi, Sankt-Peterburgdagi Markaziy Tarix arxivi, Moskvadagi Markaziy harbiy-tarixiy arxiv, Sankt-Peterburgdagi Markaziy harbiy-dengiz floti davlat arxivi, Oliy davlat organlari va Bosh boshqarmasining arxivi, Moskvadagi Markaziy xalq xo`jalik davlat arxivi, Markaziy armiya arxivi, Markaziy adabiyot va san'at arxivi, Markaziy davlat kinofoto hujjatlar arxivi va 50ta respublika Markaziy davlat arxivlari, 130ta viloyat va o`lka davlat arxivlari, 2000ga yaqin shahar va rayon davlat arxivlari ham Davlat arxivlari Bosh boshqarmasiga qaraydi. Bundan tashqari, har bir viloyat markazida o`sha viloyatning faoliyatiga oid tarixiy hujjatlarni saqlaydigan viloyat davlat arxivlari bor.

Toshkent O`zRMDAda saqlanayotgan qimmatbaxo hujjatlarning soni va mohiyati jihatidan O`rta Osiyo respublikalari Markaziy davlat arxivlari ichida eng yirik`idir. Unda XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab to hozirgi kunimizgacha bo`lgan juda ko`p sonli hujjatlar saqlanmoqda. Turkiston general-gubernatorligiga qarashli hozirgi O`zbekiston, Turkmaniston, Tojikiston, Qirg`iziston va qisman Qozog`iston respublikalari hududidagi viloyatlar, uyezdlar, volostlar, muassasa va korxonalar hamda tashkilotlarning tarixiy faoliyatiga doir barcha hujjatlar mana shu O`zRMDAda mujassamlashtirilgan.

Bu hujjatlardagi Turkistonda chor hukumatining olib borgan mustamlakachilik siyosati, rus xalqi bilan O`rta Osiyo, shu jumladan, o`zbek xalqining madaniy aloqalari, chor burjua apparati va tashkilotlarining bekor qilinishi haqidagi xilma-xil va boy materiallar O`rta Osiyo xalqlari tarixini har tomonlama, chuqur o`rganishda bebaho durdona bo`lib xizmat qiladi. Arxivda Turkiston o`lkasidagi chor hukumatining ma'muriy tashkilotlari faoliyatiga doir hujjatlar to`lig`icha

saqlangan. Bu hujjatlarning ko'pchiligi chorizmning Turkistondagi mustamlakachilik siyosatiga oid bo'lib, unda mahalliy aholining ayanchli ahvoli, chorizmning shafqatsiz zulmi, chorizm amaldorlarining xatti-harakatlari, chorizm va uning malaylariga qarshi xalqning qo'zg'alishi, joylarda xalq ommasining milliy ozodlik uchun olib borgan kurashlari, suvsizlik, qurg'oqchilik, qashshoqlik, huquqsizlikka qarshi kurashlarga oiddir. Arxiv hujjatlari o'sha davrda tartibli saqlanmagan.

O'rta Osiyo xonliklari, bekliliklari, diniy boshqarmalari faoliyatiga doir hujjatlar deyarli yo'q bo'lib ketgan. Ayrim mavjud materiallar esa o'lkani Rossiyaning bosib olishi jarayonidagi harbiy to'qnashuvlar davrida yo'q qilib yuborilgan. Akademik V.V.Bartoldning so'zlariga qaraganda, bosib olingan joylardagi xonliklarning kutubxonalari va arxiv hujjatlarini saqlab qolish uchun hech qanday chora-tadbir ko'rilmagan. Umuman, ular O'rta Osiyo xalqlarining madaniyati va tarixiy yodgorliklarini saqlab qolishga etarli ahamiyat bermaganlar. Tarixchi A.I.Dobrosmislovning yozishicha, yerli arxiv ishlari nazoratsiz qolgan, faqatgina general-gubernator kantselyariyasi arxivi tartibli olib borilgan, xolos.

Umuman, 1917 yilgacha arxiv ishlari yaxshi yo'lga qo'yilmagan. Undan keyin saqlanib qolgan hujjatlar esa O'zbekiston Markaziy Davlat arxivining maxsus bo'limlarida arxiv qoidasiga muvofiq saqlanmoqda. Arxiv fondlarida saqlanayotgan barcha hujjatlar uchun ko'rsatkichlar tuzilgan. Ko'rsatkichlar o'z navbatida, bo'limlarga bo'linib, har bir bo'limning nomi yozib ko'rsatilgan. Har bir bo'lim bir necha bobdan iborat bo'lib, ushbu boblarda qaysi sohaga oid hujjatlar joylashganini ko'rsatadi. Har bir bobga qaysi fondlar tegishli bo'lsa, bu fondlarning raqami va nomi ko'rsatiladi.

Arxiv ishlari, uni tartibga solish va rivojlantirish faqat 20-yildan keyingina to'liq amalga oshirila boshlandi. Dastlabki kunlardan boshlab, arxiv ishlarini tartibga solish va qayta qurish tadbirlari amalga oshirildi. 1918 yil 1 iyunda sobiq sovet hukumatining "RSFSRda arxiv ishlarini qayta qurish va markazlashtirish to'g'risida" deb chiqargan dekreti asosida Turkiston ASSRda, so'ng O'zbekiston SSRda ham arxiv ishlari qayta qurib chiqildi va markazlashtirildi.

1931 yil 20 mayda O'zbekiston Markaziy Ijroiya Qo'mitasining qaroriga asosan O'zSSR Markaziy Davlat arxivi tashkil etildi. O'sha paytgacha 20-30 yillarga doir hujjatlar O'zSSR Markaziy arxiv ishlari boshqarmasining har xil seksiyalarida saqlanib kelinar edi.

Tarix va madaniyat, yuridik va iqtisod bo'limlaridagi 122ta fondagi 188 710ta saqlash birligi hajmida ish yoki hujjat 1926 yilga qadar arxiv ishlari boshqarmasining 3 seksiyasida saqlanib kelindi.

1924 yili milliy davlat chegaralanishi o'tkazilishi munosabati bilan Turkiston ASSR, Buxoro va Xorazm Sovet Xalq respublikalari tugatilib, ularning o'rnida O'zbekiston SSR tashkil topgach, soha arxivlaridagi barcha hujjatlar O'zbekiston markaziy davlat arxiviga topshirildi va arxiv fondlari shu hujjatlar hisobiga boyidi. Shundan so'ng O'zSSRning barcha tashkilotlaridagi hujjatlar muntazam ravishda markaziy arxivga kela boshladi.

Ministrlar Sovetining 1958 yil 20 noyabrdagi 750-sonli qaroriga asosan Markaziy Davlat arxivi qayta tuzilib, uning fondlari asosida o'lkani industrlashtirish bo'limi tashkil qilindi. 1959 yilning 1 yanvariga kelib bu bo'limdagi fondlar soni 1527taga va undagi hujjatlar soni 503 604taga etdi. Bu esa O'zbekistonda arxiv ishlarining nihoyatda rivojlanib ketayotganligidan darak beradi. Hozirgi kunda juda ko'p sonli hujjatlar tartibga solingan, chiroyli qilib tematika asosida taxlab qo'yilgan har bir fondan hech qiynalmay foydalanish mumkin bo'lgan ko'rsatkichlar, har bir mutaxassislik bo'yicha maxsus sistematik kataloglar tuzib chiqilgan. Har bir fondga obzorlar berilgan. Xullas, arxivda saqlanayotgan juda ko'p va turli-tuman sohalarga, tarmoqlarga bo'lingan bu hujjatlardan kerakligini osongina topib foydalanish imkoniyati yaratilgan. Bu bo'limda Turkiston ASSR, Buxoro va Xorazm xalq respublikalari va O'zSSRning tashkil topgan davrdan boshlab to hozirgi kungacha bo'lgan, davlat, jamoat, kooperativ muassasalari, respublika ahamiyatiga molik bo'lgan tashkilotlar - sud, prokuratura organlari, ilmiy-tadqiqot, o'quv-tarbiya, madaniy-maishiy, ma'rifat va maorif, kasaba uyushmalari va jamoat tashkilotlari hamda ayrim shaxsiy fondlar ham mavjud.

Bu hujjatlar 1917 yil fevral oyidan to hozirgi kungacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Markaziy arxiv fondlaridan joy olgan bu hujjatlar faqat o'zbek xalqining tarixinigina emas, balki turkman, tojik, qirg'iz, qozoq va boshqa qardosh xalqlar tarixini ham chuqur va har tomonlama o'rganishda katta ahamiyatga egadir. O'zR MDA fondlarida tadqiqotchilar qo'li tegmagan Turkiston xalqlarining 1918-1920 yillarda olib borgan milliy ozodlik va erk uchun kurashlari, Turkiston Shurolar hukumatining Turkiston muxtoriyatini tan olmaganligini, uni ag'darib tashlagani va yo'q qilganligi, milliy mustaqillik uchun kurash olib borgan Qo'qon, Andijon, Marg'ilon, Namangan kabi shaharlar aholisining sho'rolar tomonidan shafqatsizlik bilan qirib yuborilganligi, milliy siyosatni amalga oshirishda sho'rolar hukumatining yo'l qo'ygan xatolari natijasida birgina Farg'ona vodiysida 180dan ortiq shaharlarning yo'q qilib yuborilganligi haqida juda qimmatbaxo hujjatlar mavjud.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Sovet davri arxiv hujjatlari saqlanishini baholang.
2. Davlat arxiv fondlarida qanday hujjatlar saqlanganligini ayting.
3. O'zR MDA haqida ma'lumot bering.
4. O'zbekistonda arxiv ishining tashkillashtirilishini izohlab bering.
5. Arxivda kerakli materiallarni topish uchun nima qilish kerakligini tushuntiring.

2-asosiy savolning bayoni:

O'zRMDA Chilonzor ko'chasidagi 4-qavatli binoda joylashgan. Bu bino arxiv saqlashga moslab qurilgan. U talabga javob beradigan qilib jihozlangan. U yerda arxiv ishini yaxshi biladigan, malakali kadrlar ishlaydi, Qanday material so'rasangiz, aytgan vaqtingizda muhayyo qilishadi. Arxiv hujjatlari asosida juda ko'p ilmiy ishlar qilindi, hozirga qadar shu materiallar asosida 200dan ortiq dissertatsiya yoqlandi.

O'tgan davrda o'zbek xalqi erishgan yutuq va kamchiliklar haqida ma'lumotlar olishda arxiv materiallaridan juda ko'p foydalanildi va yirik ilmiy ishlar qilindi.

Arxiv hujjatlaridan foydalanish va ularni o'rganishga bo'lgan qiziqish kundan kunga ortib bormoqda. Hozirgi kunda tarix fakultetlarida O'lkashunoslik fanining kiritilishi talabalarning arxiv hujjatlarini o'rganishga bo'lgan qiziqishini yanada kuchaytirdi. Talabalar o'z malakaviy va kurs ishlarini arxiv materiallari asosida yozishmoqda. Arxivlarda tashkilotlar, muassasalar, korxonalar, jamoa va davlat xo'jaliklarining, ayrim shaxslarning ko'p yillik faoliyati haqidagi ma'lumotlar, hujjatlar saqlanadi. O'lka tarixini o'rganishda bu hujjatlarning ahamiyati kattadir. Arxiv hujjatlarini qidirib topish, ular ustida ishlash va olingan ma'lumotlarni hayotga tadbik etish murakkab ish. Arxiv hujjatlari har bir darsning g'oyaviy, siyosiy tomonlarini faktik materiallar bilan boyitishdan tashqari, uning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatini oshiradi, yosh avlodni ajdodlarimiz merosini o'rganishga bo'lgan qiziqishini ta'minlaydi.

Arxiv hujjatlaridan foydalanishni osonlashtirish maqsadida "Ko'rsatkich" (Putevoditel)lar nashr qilingan. Bular esa arxivda saqlanayotgan fondlarning ma'no va mazmunini ochib beradi, hujjatlarni o'rganuvchilarga qulaylik tug'diradi.

MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Arxiv hujjatlarining o'lkashunoslikni o'rganishda ahamiyatini ochib bering.
2. Arxiv hujjatlaridan o'lka tarixiga oid qanday ma'lumotlarni olish mumkinligini ayting.
3. O'lkashunoslikda arxiv hujjatlaridan foydalanish uslublarini tushuntiring.

Adabiyotlar:

1. Nabiev A. Tarixiy o'lkashunoslik.- T., 1996
2. Arxivshunoslik – T., 2001

I.2. Seminar mashg'ulotlari

1- seminar: O'lkashunoslik fanining predmeti va turlari

Asosiy savollar:

1. Tarixiy o'lkashunoslik fanining predmeti.
2. Tarixiy o'lkashunoslik fanining maqsadi va vazifalari
3. O'lkashunoslik fanining ijtimoiy fanlar tizimidagi ahamiyati
4. Tarixiy o'lkashunoslik fanining asosiy atamaları izohi

Metodik tavsiyalar: Talabalar tarixiy o'lkashunoslikka aloqador termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. O'lkashunoslik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar o'lkashunoslik fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rni bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarini yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlari:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q.- T., 1998
2. Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O`qituvchi, 1996
3. S.Qorayev. Toponimika. T-2009
4. Kravnitskaya S.P. Istoricheskoye krayevedeniye. M-2011

2- seminar: O'lkashunoslik fanining turlari va asosiy manbalari

Metodik tavsiyalar: Tarixiy o'lkashunoslik fanining turlari, ayniqsa, davlat, jamoat va maktab o'lkashunosligi haqida umumiy savollarga ega bo'lishadi. Ushbu hislatlar ila o'lka hududida mavjud qishloq, tuman va boshqa masalalarni ijobiy hal qilish mas'uliyati sezilarli darajadali ma'lum bo'ladi.

O'lkashunoslik nuqtai nazaridan olib qaralgan barcha tushunchalar mohiyati ham namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar:

- Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O`qituvchi, 1996
- Nabiyev A., Bo`riev O., Shoymardonov I. O`zbekiston tarixini o`qitishda etnografik materiallardan foydalanish.-T.:O`qituvchi, 1996
- Jabborov I. O`zbek xalqi etnografiyasi.- T.:O`qituvchi, 1994
- Kabirov A. Sagdullaev A. O`rta Osiyo arxeologiyasi. – T.,1990

3-seminar: Tarixiy o'lkashunoslik fanining rivojlanishi

Asosiy savollar:

1. Tarixiy o'lkashunoslikning fan sifatida vujudga kelishini tahlil qiladi
2. Rus sharqshunoslarining o'lkashunoslik rivojiga qo`shgan hissasini ochib beradi
3. Kerakli jihozlar: Internet resurslari, ko`rgazmali qurollar, rasmlar, adabiyotlar

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rmini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarni yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O'qituvchi, 1996
 Saidqulov T.S. O'rta Osiyo xalqlari tarixining tarixshunosligidan lavhalar.- T.,1993
 Ahmedov B. O'zbekiston tarixi manbalari.- T.,2000
 Ahmedov B. Tarixdan saboqlar – T.,1994
 Матюшин Г.Н.Историческое краеведение.- М.,1987

4-seminar: O'lkashunoslikda arxeologiyaning ahamiyati

Asosiy savollar:

1. Arxeologiya haqida tushuncha beradi
2. O'zbekistonda arxeologiya fani rivojiga katta hissa qo'shgan olimlarni aniqlaydi
3. O'lkashunoslikda o'rxeologik materiallardan foydalanish yo'llarini tahlil qiladi

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rmini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarni yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

- 1- Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O'qituvchi, 1996
- 2- Artsixovskiy A.V. Arxeologiya asoslari.- T.,1970
- 3- Kabirov A., Sagdullaev A. O'rta Osiyo arxeologiyasi. – T.,1990
- 4- Arxeologlar hikoya qiladi.- T.,1976
- 5- Aminjonova M.S. Qadimiy yodgorliklar qissasi.- T., 1972
- 6- Грицина А.А. Археологические памятники Сырдарьинской области.- Т.:Фан, 1992
- 7- Грицина А.А. Уструшанские были.- Т.:А.Кадыри, 2000

5-seminar: O'lkashunoslikda etnografiyaning ahamiyati

Asosiy savollar:

1. O'zbekistonda etnografiyaning fan sifatida rivojini tahlil qiladi
2. Etnografiyaning o'lkashunoslikdagi ahamiyatini ochib beradi
3. O'zbekistonda etnografiyaning rivojlanishi haqida ma'lumot berish

4. Etnografik atamalarini izohlash
5. O'lka tarixini o'rganishda etnografik ma'lumotlarning ahamiyatini ochib berish

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rnini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarini yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

- Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O'qituvchi, 1996
 Nabiyev A., Bo'riev O., Shoymardonov I. O'zbekiston tarixini o'qitishda etnografik materiallardan foydalanish.-T.:O'qituvchi, 1996
1. Aminov B. Etnografiya olamiga sahat.-T., 1985
  2. Bo'riev O., Nabiev A., Shoymardonov I. Etnografiyadan qiziqarli savollar va javoblar. –
  3. Jabborov I. Etnografiya va jahonning etnik qiefasi.- T.:O'qituvchi, 1982
  4. Jabborov I. Jahon xalqlari etnografiyasi.- T.,1986
  5. Jabborov i. O'zbek xalqi etnografiyasi.- T.,1994
  6. Итс Р.Ф. Введение в этнографию.- Ленинград:Университет, 1991
  7. Rustamov M. O'zbek etnografiyasi.- T.,1990

6-seminar: Numizmatikaning o'lkashunoslikni o'rganishdagi ahamiyati

Asosiy savollar:

1. Numizmatika haqida tushuncha beradi
2. Numizmatika rivojlanishi tarixini tahlil qiladi
3. O'lkashunoslikda numizmatik materiallardan foydalanish ahamiyatini tushuntiradi

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rnini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarini yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

1. Aminjonova M. Qadimiy yodgorliklar qissasi.- T., 1972
2. Ртвеладзе Э.В., Исхаков М., Маликов О. Исследования в Сурхандарьинской и Джизакской областях. \ AO 1977 г. М., 1978
3. Смирнова О. Археологические разведки в Уструшане в 1950 г. МИА.№37. М-Л.,1953
4. Смирнова О. Сводный каталог согдийских монет. М., 1981
5. Федоров М. Ходжентский клад серебряных дирхемов второго десятилетия XI века \ MKT. Вып.2. Душанбе, 1971

6. Федоров М. Политическая история Караханидов во второй пол. XI века // Нумизматика и эпиграфика.- М., 1980
7. Марков А.К. Инвентарный каталог мусульманских монет императорского Эрмитажа.- СПб., 1896
8. Древний Заамин.- Т.:Фан,1992

7-seminar: Toponimika – o'lka tarixini o'rganishning asosiy manbai

Asosiy savollar:

1. Toponimikaning mohiyatini tushunadi
2. Toponimik ma'lumotlar asosida o'lka tarixini o'rganishni izohlaydi
3. Sirdaryo va Jizzax viloyatlari toponimikasi bo'yicha ma'lumotlar to'playdi va umumlashtiradi
4. Toponimik afsonalarni o'rganadi va tahlil qiladi

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rmini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarni yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarni ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

1. Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O'qituvchi, 1996
2. Nafasov T. O'zbekiston toponimlarining izohli lug'ati.-T.:O'qituvchi, 1987
3. Qoraev S. Geografik nomlar ma'nosi.- T., 1986
4. Ipak yo'li afsonalari.- T.,1993
5. Bekmuhammedov H. Tarixdan qisqacha izohli lug'at. T.:O'qituvchi, 1977
6. Мухамеджанов А.К. ЭТИМОЛОГИИ ТОПОНИМОВ «САБАТ» И «РАБАТ» (К ИЗУЧЕНИЮ РАБАТОВ НА ТОРГОВЫХ ПУТЯХ.) \ Города и караван-сарай на трассах Великого шелкового пути.ТД.Ургенч, 1991

8-seminar. O'lkashunoslikni rivojlantirishda arxivshunoslikning roli

Asosiy savollar:

1. Arxivshunoslik haqida tushuncha beradi
2. Arxiv hujjatlarining o'lkashunoslikdagi ahamiyatini tahlil qiladi
3. 1917 yilga qadar arxivlar va ularning holati haqida tushuncha berish
4. O'zRMDA haqida ma'lumot keltirish
5. Sirdaryo viloyati arxivining Mirzacho'l tarixining o'rganishdagi ahamiyatini ochib berish

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rmini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarni yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur.

Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

1. Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O'qituvchi, 1996
2. Матюшин Г.Н.Историческое краеведение.- М.,1987
3. Согдийские документы с горы Муг. Юридические документы и письма. Вып.11.\Чтение, перевод и комментарии В.А.Лившица. –М., 1962

8-seminar. O'lkashunoslikni rivojlantirishda arxivshunoslikning roli

Asosiy savollar:

1. Muzei turlari.
2. O'lkashunoslikni o'rganishda muzei eksponatlarining ahamiyati.
- 3.MDA fondlari va xususiyatlari

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rnini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarini yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

- 1.Nabiev A. Tarixiy o'lkashunoslik.- T.,1996.
- 2.Safoeva E., Shoymardonov I. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitishda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish.- T.,1993.
3. Obhestvenno'e muzeyi Uzbyokistana.- T.,1980.
4. O'ljaeva Sh. Muzeyshunoslik. O'quv qo'llanma.-T.,2002

9-seminar. O'lkashunoslik va yozma yodgorliklar. O'lkashunoslik va xalq og'zaki ijodi

Asosiy savollar:

1. Qadimgi yozma yodgorliklarni sanab beradi, ularni tavsiflaydi
2. Yozma yodgorliklardagi ma'lumotlardan o'lka tarixini o'rganishda foydalanish ahamiyatini ochib beradi
3. O'lkashunoslikda xalq og'zaki ijodining o'rnini ko'rsatadi

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rnini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarini yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat

qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

1. Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O'qituvchi, 1996
2. Ahmedov B. Tarixdan saboqlar.- T.,1994
3. Ahmedov b. O'zbekiston tarixi manbalari.- T.,2000
4. Qadimgi yozma adgorliklar. – T.,2001
5. Лившиц В. Самарканд в период завоевания Средней Азии Александром Македонским и борьба Согда за независимость.\\ История Самарканда. Т.1. –Т.,1969
6. Jabborov I. O'zbek xalqi etnografiyasi –T., 1994
7. Фольклор и этнография.- Ленинград:Наука, 1970
8. Alpomish.- T.,1999-01-01 O'zbek xalq og'zaki ijodi. Akademik litsey va kollejlarda uchun darslik.- T.,2001

11-seminar

O'lkashunoslikda muzey eksponatlarining ahamiyati

Asosiy savollar:

1. Muzeylar maqsad va vazifalarini aniqlaydi
2. Muzey turlari haqida tushuncha beradi
3. O'lka tarixini o'rganishda muzeylarning ahamiyatini ochib beradi

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rnini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarini yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

1. Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O'qituvchi, 1996
2. Грицина А.А. Археологические памятники Сырдаринской области.- Т.:Фан, 1992
3. Кириенко Е. Исторический музей.- М., 1984
4. O'ljaeva Sh. Muzeyshunoslik. O'quv qo'llanma.-T.,2002

12-seminar

Arxitektura yodgorliklari, xalq milliy amaliy san'ati va o'lka tarixi

1. Arxitektura yodgorliklari, va xalq milliy amaliy san'ati haqida tushuncha beradi
2. Arxitektura yodgorliklari, xalq milliy amaliy san'ati o'lka tarixini o'rganishdagi ahamiyatini ochib beradi
3. Xalq amaliy san'ati va o'lkashunoslik

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya

fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rnini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarni yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O'qituvchi, 1996

Матюшин Г.Н.Историческое краеведение.- М.,1987

Грицина А.А.Уструшанские были. – Т.:А.Кадыри,2000

Древний Заамин.- Т.:Фан,1994

Qudratov S. Sardobalar o'lkasi.- T.:Fan, 2002

Пугаченкова Г.А.,Ремпель Л.И. История искусств Узбекистана с древнейших времен до середины XX века.- М:Искусство,1965.

13-seminar:

Etnogenez va etnik tarixni o'rganishda o'lka materiallaridan foydalanish

Asosiy asvollar:

1. Etnogenetik ma'lumotlarning o'lka tarixini o'rganishdagi ahamiyatini ochib beradi
2. Etnik tarixni o'rganishda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish uslublarini aniqlaydi
3. Etnogenez va etnik tarix masalalarini o'rganishda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rnini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarni yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O'qituvchi, 1996

Shoniyozov K. O'zbek xalqining shakllanish jarayoni.-T.:Fan,2001

Asqarov A. O'zbek xalqi etnogenezi va etnik shakllanishining nazariy va ilmiy metodologik asoslari. // O'zbekiston tarixi. 2002. №4. 54-60 b.

Xodjayov T. O'zbek xalqi etnogenezi tarixi.-T.:Universitet, 1995

Jabborov I. O'zbek xalqi etnografiyasi.- T., 1994

Якубовский А.Ю. К вопросу об этногенезе узбекского народа.- Т., 1941

Shoniyozov K. O'zbek xalqi etnogeneziga oid ba'zi nazariy masalalar. // O'IF. 1998. №6

Doniyorov X. O'zbek xalqining shajara va shevalari.- T.,1968

14-seminar:

O'lkashunoslik to'garagini tashqil etish

Asosiy savollar:

1. Maktabda o'lkashunoslik tashkil etish jarayonini izohlaydi
2. To'garakda o'lkani o'rganish bo'yicha ishlarni tashkil etish va olib borish uslublarini o'rganadi
3. O'lkashunoslik to'garagini tashqil etish jarayonini rejalashtirish
4. O'lkashunoslikda sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish rejasini tuzish
5. O'lkashunoslikda maktabdan tashqari ishlar uyushtirishni o'rganish

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rnini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarni yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

1. Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O'qituvchi, 1996
2. Матюшин Г. Историческое краеведение.- М.,1987
3. Eshonqulov F. Tarixiy o'lkashunoslik. Ma'ruza matnlari.- Guliston, 2000
4. Иванов П. Педагогические основы школьного краеведения.- Петрозаводск, 1986

15-seminar:

Tarix darslarida o'lkashunoslik materiallaridan foydalanishning shakli va usullari

Asosiy savollar:

1. Maktabda O'zbekiston tarixi darslarida o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish uslublarini tushuntiradi
2. Oliy o'quv yurti tarix yo'nalishida o'tiladigan fanlarni o'rganishda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish yo'llarini ochib beradi
3. O'zbekiston tarixi va o'lkashunoslik aloqadorligini ochib berish
4. Tarix darslarida o'lkashunoslik materiallaridan foydalanishning shakli va usullarini izohlash

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rnini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarni yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

- Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O'qituvchi, 1996
 Матюшин Г.Н.Историческое краеведение.- М.,1987
 Краеведение и уроки истории.- Л.,1967

16-seminar:

Maktab o'lkashunoslik muzeyini tashqil etish va uning ahamiyati

Asosiy savollar:

1. Maktab o'lkashunoslik muzeyini tashkil etishning ahamiyatini ochib beradi
2. Maktab muzeyini jihozlash bo'yicha o'z fikri va takliflarini bildiradi
3. Maktabda o'lkashunoslik muzeyini tashqil etish tartibini tushuntirish
4. O'lka tarixini o'rganishda o'lkashunoslik muzeyining ahamiyatini ochib berish

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rnini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarni yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

- Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O'qituvchi, 1996
 Матюшин Г.Н.Историческое краеведение.- М.,1987
 Иванов П. Педагогические основы школьного краеведения.- Петрозаводск, 1986
 Крейн А. Жизнь музея.- М.,1979
 Огризко З., Элкин Г. Школьные музеи –М.,1972
 Положение о школьном музее. \ \ Преподавание истории в школе. 1975.№2.

17-seminar:**Sirdaryo viloyati tarixi va o'lkashunosligi****Asosiy savollar:**

1. Viloyat tarixi bilan tanishadi
2. Viloyat tarixiga doir materiallardan o'lkashunoslikda foydalanish usullarini aniqlaydi
3. Sirdaryo havzasining qadimgi va o'rta asrlar tarixi bilan tanishish
2. O'rta Sirdaryoning XIX asr oxiri-XX asr boshlaridagi tarixi haqida material to'plash
3. Sirdaryo viloyati tarixiga oid materiallardan o'lkashunoslikda foydalanish yo'llarini tushuntirish

Metodik tavsiyalar: Talabalar O'lkashunoslik termin va tushunchalarga alohida e'tibor qaratishlari, arxeologiya fanining rivojlanishida katta rol o'ynagan olimlar faoliyatini kengroq o'rganishlari lozim. Arxeologik terminlar lug'atini tuzib borish maqsadga muvofiq. Arxeologiyaning zamonaviy bosqichdagi taraqqiyotini yoritish kerak. Talabalar arxeologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan fanlarni aniqlashlari lozim. Tabiiy fanlarning O'lkashunoslik topilmalar yoshini belgilashdagi o'rnini bilishlari kerak. Etnografiya O'lkashunoslik madaniyatlarni yoritishda muhim o'rin tutishini asoslab berishlari zarur. Yordamchi tarix fanlari O'lkashunoslik ma'lumotlar asosida jamiyat tarixini to'ldirishga xizmat qilishini ko'rsatish, ularning arxeologiya bilan aloqador jihatlarini ko'rsatib berish, bugungi kunda bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishiga baho berish kerak.

Adabiyotlar:

1. Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O'qituvchi, 1996
2. Грицина А.А. Археологические памятники Сырдарьинской области.- Т.:Фан, 1992
3. Древний Заамин.- Т.:Фан,1994
4. Караваев В. Голодная степь в ее прошлом и настоящем.- Пг.,1914

5. Гафуров Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история.- Душанбе:Ирфон, 1989
6. Qudratov S. Sardobalar o`lkasi.-T.:Fan,2002

Nazorat savollari:

1. Viloyatimizda madaniy, tarixiy, jangovar, mehnat shon-shuhrati yodgorliklari mavjudmi? Misol keltiring.
2. Muzeylarning qaysi turlarini bilasiz?
3. Viloyatimiz hududida muzeylar bormi? Qaysilar?
4. Muzeyni tashkil etishda nimalarga e'tibor berish kerak?
5. Maktab o`lkashunoslik to`garagiga kim rahbarlik qilishi kerak?
6. Sinf va sinfdan tashqari o`lkashunoslik ishlari orasida qanday farqlar bor?
7. O`zbekiston Respublikasidagi qaysi muzey sizga ko`proq yokadi va nima uchun?
8. O`lkashunoslik to`garagining tarbiyaviy ahamiyati nimada?
9. O`lkashunoslik materiallaridan oliy o`quv yurtida qaysi fanlarni o`rganishda foydalanish mumkin?
10. Maktabda o`lkashunoslik materiallari qaysi fan rejasiga kiritilgan va nima uchun?

I.3. Xorijiy va mahalliy adabiyotlar ro'yxati

1. Asqarov A. Eng qadimiy shahar – T.,2001
2. Kabirov J., Sagdullaev A. O`rta Osie arxeologiyasi – T.,1990
3. Staviskiy B.Ya. Srednyaya Aziya v Kushanskiy period – M.,1963
4. Pidaev Sh.R. Sirli kushonlar saltanati – T.,1990
5. Pugachenkova G.A. Xalchayan – T.,1966
6. Tolstov S.P. Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab – T., 1964
7. Shishkin V.A. Varaxsha – T.,1963
8. G`ulomov Ya.G`. Arxeologiya tarix fani xizmatida – T.,1976
9. Qudratov S. O`rta Osieda ilk davlatlarning paydo bo`lishi va rivojlanishi- Guliston, 1999
10. Muhammadjonov A.R. Qadimgi Toshkent – T.,1988
11. O`zbekiston tarixi – T.,1999
12. Drevneyshie gosudarstva Sredney Azii i Kavkaza. – M.:Nauka, 1985
13. Sagdullaev A. Qadimgi O`rta Osiyo tarixi.- T.:Universitet, 2004
14. Abdushukurova I. MOJTB fanidan muammoli ma`ruzalar to`plami – Guliston,GulDU, 2004
15. Pidaev Sh.R. Poseleniya Kushanskogo vremeni Severnoy Baktrii. T., 1978g.
16. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. T., 1998y.
17. Asqarov A. Eng qadimiy shahar- T., 2001
18. Annaev T., Shaydullaev Sh. Surxondaryo tarixidan lavhalar.- T.:O`zbekiston, 1997
19. Arxeologlar hikoya qiladi.- T.:Fan, 1974
20. Askarov A.A. Drevnezemledelcheskaya kultura epoxi bronzo` yuga Uzbekistana.- - T.:Fan, 1977
21. Vinogradov A.V. Neoliticheskie pamyatniki Xorezma. G`G` Materialo` XAETE. Vo`p.8. M.:Nauka, 1962
22. Gulyamov Ya.G., Islamov U., Askarov A. Pervobo`tnaya kultura i vozniknovenie oroshaemogo zemledeliya v nizovyax Zarafshana.- T.:Fan, 1966
23. Drevnie tsivilizatsii – M.:Mo`sl, 1989
24. Drevneyshie gosudarstva Kavkaza i Sredney Azii – M.: Nauka, 1985
25. Islamov U.I. Pehera Machay.- T.:Fan, 1975

26. Islamov U.I., Timofeev V.I. Kultura kamennogo veka Tsentralnoy Fergano'.- T.:Fan, 1986
27. Kabirov J. Sarmishsoyning qoya toshlaridagi rasmlari.- T.:Fan, 1976
28. Kabirov J., Sagdullaev A. O'rta Osiyo arxeologiyasi- T., 1990
29. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi. - T., 1997
30. Kaso'mov M.R. Mnogosloynaya paleoliticheskaya stoyanka Kulbulak v Uzbekistane.G'G'MIA. 185. M., 1972
31. Masson V.M. Srednyaya Aziya i Drevniy Vostok.- M-L.,1964
32. Masson V.M. Poselenie Djeytun.- L.:Nauka, 1971
33. Mirsoatov T.M. Drevnie shaxto' Uchtuta.- T.:Fan, 1973
34. Moloni N. Arxeologiya – M.:Rosmen, 1996
35. Muxamedjanov A.R. Istoriya orosheniya Buxarskogo oazisa s drevneyshix vremen do nachala XX veka.- T.:Fan, 1978
36. Muhammadjonov A.R. Qadimgi Toshkent –T., 1988
37. Okladnikov A.P. Issledovanie musterskoy stoyanki i pogrebeniya neandertaltsa v grote Teshik-Tash G'G' Yujno'y Uzbekistan. Paleoliticheskii chelovek.- M.,1949
38. Pidaev Sh.R. Sirli kushonlar saltanati – T., 1990
39. Pugachenkova G.A. Xalchayan – T.,1966
40. Ranov V.A. Drevneyshie stranitso' istorii chelovechestva.- M.,1988.
41. Rtveladze E.V. O'rta Osiyoning qadimgi tangalari- T.,1987
42. Sadullaev A. va b. O'zbekiston tarixi - T.:Universitet,1997.
43. Sarianidi V.I. Eneoliticheskoe poselenie Geoksyur. G'G' Trudo' YuTAKE.T.10 - Ashxabad, 1960
44. Srednyaya Aziya v epoxu kamnya i bronzo'.- M.-L:Nauka, 1969
45. Staviskiy B.Ya. Srednyaya Aziya v Kushanskiy period – M., 1963
46. Suleymanov R.X. Statcheskoe izuchenie grota Obiraxmat.- T.:Fan, 1972
47. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm.- M.,1948
48. Tolstov S.P. Po drevnim deltam Oksa i Yaksarta.- M.,1962
49. Tashkenbaev N.X., Suleymanov R.X. Kultura drevnekamennogo veka dolino' Zarafshana – T.:Fan, 1980
50. Usmonov K. O'zbekiston tarixini yoritishning nazariy-metodologik asoslari va komil insonni tarbiyalashdagi ahamiyati. Ma'ruza matni. T, 1998.
51. Tolstov S.P. Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab – T., 1964
52. Shaydullaev Sh. Severnaya Baktriya v epoxu rannego jeleznogo veka- T., 2000
53. Shirinov T.Sh. Orudiya proizvodstva i orujie epoxi bronzo' sredneaziatskogo Mejdurechya- T.:Fan, 1986
54. Shishkin V.A. Varaxsha- T., 1963
55. Eshov B. So'g'diyona tarixidan lavhalar.- T.:Universitet, 2002.
56. O'zbekiston tarixi –T., 1999
57. O'zbekiston tarixi.- T.:Universitet, 1997
58. O'zbekiston tarixi.- T.:Yangi asr avlodi, 2003
59. G'ulomov Ya.G'. Xorazmning sug'orilishi tarixi – T.:Fan, 1959
60. G'ulomov Ya.G'. Arxeologiya tarix fani xizmatida.- T.:Fan, 1976
61. G'ulomov X., Tatibaev A. O'rta Osiyo va jahon tarixi. -T. :Universitet, 1994.
62. Qudratov S. O'rta Osiyoda ilk davlatlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi- Guliston., 1999
63. Kudratov S. Sardobalar o'lkasi. T., 2001y.

64. Jabborov I. Antik madaniyat va ma'naviyat hazinasi. T., 1999y.
65. Shoniyozov K. Qang' va qang'lilar. T., 1990y.
66. Eshov B. Qadimgi O'rta Osiyo shaxarlari tarixi. T., 2006y.
67. Moziydan sado jurnali
68. O'zbekiston moddiy madaniyati tarixi jurnali

Internetdan olish mumkin bo'lgan ma'lumotlar saytlari

1. www.tarih.uz
2. www.ref.uz
3. www.uzsci.net
4. www.uzreport.uz
5. www.press-service.uz
6. www.kango.net.ru
7. uwed.uz
8. academy.uz
9. catalog.dodo.uz
10. gucheb.org
11. ttesi.uz
12. www.istedod.uz
13. www.akademik.ru
14. www.islom.uz
15. www.ziyo.net
16. www.pedagog.uz
17. www.kutubxona.uz
18. <http://www.uforum.uz/> - O'zbekiston forumchilari sayti
19. <http://guldu.zn.uz/> - Guliston Davlat Universiteti ziyonetdagi blogi
20. <http://www.ref.uz/> - Feferatlar kolleksiyasi
21. <http://www.dissertant.uz/> - Yosh olimlar portali
22. <http://www.goldenpages.uz/> - O'zbekistonning oltin sahifalari
23. <http://www.e-darslar.net/> - Elektron onlayn darslar manzili
24. <http://www.vlibrary.freenet.uz/> — Elektron darsliklar kutubxonasi
25. <http://www.multimedia.uz/> - Multimediya umumta'lim dasturlarini rivojlantirish markazi
26. <http://www.talim.uz/> - Masofaviy o'qitish ta'lim markazi
27. <http://www.ilm.uz/> - Masofaviy ta'lim va test o'tkazish tizimi
28. <http://www.DTM.uz/> - Test markazi sayti
29. <http://www.allbest.ru/> - Elektron kutubxonalar bibliotekasi
30. <http://www.edu.ru/> - Rossiya federasiyasi ta'lim portali

II. Mustaqil ta'lim mashg'ulotlari

1-topshiriq: Tarixiy o'lkashunoslikning boshqa fanlar bilan aloqadorligini ochib berish

- 1.1. Tarixiy o'lkashunoslikning tarixiy tizimdagi fanlar bilan aloqadorligini ochib berish
- 1.2. Tarixiy o'lkashunoslikning boshqa fanlar bilan aloqadorligini tavsiflang

2-topshiriq: O'zbekistonda o'lkashunoslik rivojini tahlil qilish

- 2.1. Rus sharqshunoslarining Turkistonda olib borgan o'lkashunoslik ishlariga baho bering
- 2.2. Mahalliy o'lkashunoslar faoliyatini tahlil qiling

3-topshiriq: O`lkashunoslik turlariga tasif berish

- 3.1. Davlat va jamoat o`lkashunosligini tavsiflang
- 3.2. Maktab o`lkashunosligida o`quv jarayoni va dasturdan tashqari amalga oshiriladigan o`lkashunoslik ishlari mazmunini ochib bering

4-topshiriq: O`lkashunoslikni o`rganishda O`lkashunoslik manbalardan foydalanish uslubiyatini ishlab chiqish

- 4.1. O`quvchilarning arxeologiyaga oid ma'lumotlar to`plashga o`rgatishda nimalarga e'tibor berish kerakligini tushuntiring
- 4.2. Sirdaryo viloyati O`lkashunoslik yodgorliklari haqidagi materiallardan foydalangan holda o`lkashunoslik darsi taxminiy rejasini ishlab chiqing

5-topshiriq: O`lkashunoslikni o`rganishda etnografik ma'lumotlardan foydalanish uslubiyatini ishlab chiqish

- 5.1. O`zbekiston tarixi darslarida o`lkashunoslikka tegishli mavzularni o`rganishda etnografik ma'lumotlardan foydalanish uslublarini tahlil qiling
- 5.2. Etnografik ma'lumotlardan foydalangan holda taxminiy dars rejasini ishlab chiqing

6-topshiriq: Toponimika va o`lkashunoslikning bog`liqligini asoslab berish

- 6.1. Toponimika va o`lkashunoslik bog`liqligini misollar orqali asoslab bering
- 6.2. Toponimik afsona va rivoyatlarning o`lkashunoslikni o`rganishdagi ahamiyatini ochib bering

7-topshiriq: O`zi yashayotgan joy nomlarini tahlil qilish

- 7.1. O`zingiz yashayotgan joydagi qadimgi toponimlarni aniqlang va ularning ma'nosini ochib bering
- 7.2. Sirdaryo va Jizzax viloyatida mavjud etnotoponimlarni aniqlang. Ular bilan bog`liq afsona va rivoyatlarni tahlil qiling.

8-topshiriq: O`lkashunoslikda arxiv hujjatlari bilan ishlash ahamiyatini aniqlash

- 8.1. O`zbekistondagi arxiv turlarini tasniflash
- 8.2. O`lka tarixini o`rganish jarayonida arxiv hujjatlaridan foydalanish yo`llarini ochib berish

9-topshiriq: Madaniy, tarixiy-inqilobiy, jangovar, mehnat shon-shuhrati yodgorliklaridan o`lka tarixini o`rganishda foydalanish ahamiyatini ochib berish

- 9.1. Viloyatdagi madaniy, tarixiy-inqilobiy yodgorliklarini aniqlang va ulardan o`lka tarixini o`rganishda foydalanish ahamiyatini ochib bering
- 9.2. Viloyatda mavjud jangovar, mehnat shon-shuhrati yodgorliklarini aniqlang va ularning o`lka tarixini o`rganishdagi ahamiyatini ko`rsating

10-topshiriq: O`lkashunoslikda yozma yodgorliklardan foydalanish ahamiyatini tahlil qilish

- 10.1. Viloyat tarixiga doir yozma yodgorliklarini tavsiflang
- 10.2. Yozma yodgorliklaridan o`lka tarixini o`rganishda foydalanish yo`llarini tahlil qiling

11-topshiriq: O`lkashunoslikda xalq og`zaki ijodi ahamiyatini tushuntirish

- 11.1. Keksa aholidan o`lka tarixi bilan bog`liq xalq og`zaki ijodi namunalari yozib oling
- 11.2. Bu namunalarda keltirilgan ma'lumotlarning o`lkashunoslikdagi ahamiyatini tushuntiring

12-topshiriq: O`lka tarixini o`rganishda muzey eksponatlari ahamiyatini ko`rsatish

- 12.1. Viloyatdagi muzey turlarini aniqlang va tavsiflang

12.2. Viloyatdagi muzeylarda mavjud eksponatlarni o`rganishning o`lkashunoslikdagi o`rnini ochib bering

13-topshiriq: Arxitektura yodgorliklari, xalq amaliy san'ati namunalarining o`lkashunoslikdagi ahamiyatini ochib berish

13.1. Viloyatda mavjud arxitektura yodgorliklari va ularning ahvoliga baho bering

13.2. Xalq amaliy san'ati namunalaridan o`lka tarixini o`rganishda foydalanish ahamiyatini ochib bering

14-topshiriq: Viloyat etnik tarixini o`rganishda o`lka materiallaridan foydalanish uslublarini ishlab chiqish

14.1. Viloyat etnik tarixiga doir ma'lumotlarni to`plash yo`llarini ko`rsating

14.2. Viloyat etnik tarixini o`rganishda o`lkashunoslik materiallaridan foydalanishning ahamiyatini ochib bering

15-topshiriq: Maktabda o`lkashunoslik to`garagini tashkil etishning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatini ochib berish

15.1. Maktabda o`lkashunoslik to`garagini tashkil etish namunaviy reja-dasturini ishlab chiqing

15.2. O`lkashunoslik to`garagi ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatini tushuntiring

16-topshiriq: O`lkashunoslikda amaliy mashg`ulotlar tashqil etish va uning ahamiyatini ko`rsatish

16.1. O`lka tarixini o`rganishda amaliy mashg`ulotlar tashqil etish yo`llarini tushuntiring

16.2. Amaliy mashg`ulotlar o`tkazish ahamiyatini ochib bering

17-topshiriq: O`lka tarixiga oid etnografik materiallar to`plash va tahlil etish usullarini tavsiflash

17.1. Viloyat aholisining moddiy va ma'naviy madaniyatiga oid ma'lumotlar to`plash uchun savolnomalar tuzish usullarini ochib bering.

17.2. Etnografik dala ishlarini olib borish tartibini tushuntiring.

17.3. To`plangan materiallarni tahlil qilish o`rganing.

18-topshiriq: O`lka tarixiga oid toponimik materiallar va xalq og`zaki ijodiga oid ma'lumotlarni to`plash va o`rganish

18.1. O`zingiz yashab turgan joydagi toponimlarni o`rganing, ularni turkumlarga ajrating

18.2. To`plangan ma'lumotlarni tahlil qiling

18.3. Xalq og`zaki ijodiga oid afsona, rivoyat, qo`shiq, maqol va hokazolarni to`plang hamda tahlil eting

19-topshiriq: O`lkadagi madaniy, tarixiy yodgorliklarni himoya qilish ahamiyatini ochib berish

19.1. O`lkada juda ko`p madaniy, tarixiy yodgorliklar bo`lib, ular davlat muhofazasida. Ammo buning o`zi etarli emas. Buning uchun nimalar qilish, qanday vazifalar oldimizda turganini tushuntiring.

19.2. O`lkadagi yodgorliklarning holati va kelajagi yuzasidan bahs-munozarada ishtirok eting hamda yozma fikr bildiring.

20-topshiriq: Urush va mehnat faxriylari bilan suhbatlashish hamda natijalarini tahlil qilish

20.1. Urush va mehnat faxriylari o`lka tarixining yaqin o`tmish voqea, hodisalarning tirik guvohidir. Ular guvoh bo`lgan voqealar o`lka tarixi uchun qimmatli ma'lumotlar berishini tushuntirib bering.

20.2. Faxriylar bilan suhbat savollari tuzing. Javoblarni tahlil qilish, yozib olishda nimalarga e'tibor berish kerakligi tushuntiring.

21-topshiriq: O'lkani O'lkashunoslik xaritasini o'rganish va tuzish

21.1. O'lkada O'lkashunoslik jihatdan o'rganilgan va o'rganilmagan yodgorliklar bo'lib, ularning xaritasini tuzing va tavsiflang.

21.2. Kerakli adabiyotlar va ma'lumotlar bilan ishlash usullarini, O'lkashunoslik yodgorliklarga qisqa tavsifnoma berish tartibini tushuntiring.

22-topshiriq: Tarixiy o'lkashunoslikda dala ishlarini tashqil etishning ahamiyati

22.1. O'lkashunoslikda dala ishlari amaliyot davrida tashqil etish imkonini beradi. Unda amaliyotchi o'zi tanlagan mavzu bo'yicha tadqiqot olib boradi. Dala ishlari O'lkashunoslik, etnografik, toponimik ma'lumotlar yig'ishda qo'l keladi. Dala ishlari olib borish tartibini tushuntiring.

22.2. Dala yozuvlari qanday olib boriladi, dala ishlari natijalari qanday tahlil etiladi, dala ishlaridan namunalar qay tariqa muhokama etiladi kabi savollarga javob bering.

23-topshiriq: O'lkashunoslik va muzeyga sayohat

23.1. Respublika yoki viloyat, shahar, tuman dagi muzeylarga sayohat uyushtirish tartibini va ahamiyatini tushuntiring.

23.2. Muzey ekskursiyasida nimalarga ahamiyat berish kerakligi, zarur ma'lumotlar qog'ozga tushirilishi va natijalar muhokama etilishi haqida reja-dastur tuzing.

24-topshiriq: O'lkashunoslikda sinfdan va maktabdan tashqari ishlar

24.1. Maktabda o'lkashunoslik ishlari sinfdan va maktabdan tashqarida olib boriladi. Bu ishlar qanday tashqil etilishi mumkinligini ta'riflang.

24.2. Ularni tashqil etishda nimalarga e'tibor berish kerakligini tushuntiring

25-topshiriq: O'lkashunoslikda ekskursiya, sayohat tashqil etish va uning ahamiyati

25.1. O'lkashunoslikda ekskursiya va sayohat tashqil etish yo'llarini aniqlang

25.2. Ularning qaerga va qachon olib borilishi hamda ahamiyati tushuntiring.

25.3. Bunda nimalarga e'tibor berish kerakligi, nimalar talab etilishi, ekskursiya va sayohat natijalari qanday tahlil etilishi mumkinligini o'rganing.

26-topshiriq: Sirdaryo viloyati o'lkashunosligini o'rganish

26.1. Maktab o'lkashunoslik muzeyi tashkil etish rejasini tuzing.

26.2. GulDU muzeyi yo'nalishini aniqlang va ekspozitsiyasini ta'riflab bering.

26.3. Gulistondagi o'lkashunoslik muzeyi ekspozitsiyalarini izohlab bering.

III. Glossariy

Antik davr – mil.a.4 – mil.4 asrlarni o'z ichiga olgan

Antropolog – antropologiya mutaxassisi, antropolog olim

Antropologiya – qadimdan qolgan yodgorliklarda topilgan odam suyak qoldiqlarini o'rganuchi fan

Arxeolog – arxeologiya mutaxassisi, arxeolog olim

Arxeologiya – qadimdan qolgan, qadimiy yodgorliklar qadimgi zamonlar xaqidagi fan

Ark – ichki qal'a, podshoning shahar ichidagi qo'rg'on

Axriman - zardushtiylik dinining zulmat, o'lim va qabixlik tangirisi

Axuramazda – zardushtiylik dinining oliy tangrisi

Ashel – qadimgi davridagi ilk davrlaridan biri

Biy – urug` va qabila oqsoqoli

Bronza – metall, mis va qalayni aralashmasi, mil.av. III-II ming.yillikdagi metall asri

Eneolit – mis-tosh dari. Mil.av. 4ming.yil.oxiri-3ming.yil.boshi

Ellinizm – yunon-makedonlar orqali kirib kelgan madaniyat. Yunonistondagi Ellada shaxrida vujudga kelgan
 Daha — yirik shaharsozlik bo`linma.
 Diz - Qadimgi Turon (O`rta Osiyo) shaharlarining qal'asi
 Jarib — Buxorodagi yirik shaharsozlik bo`linma
 Jarqo`ton - eng qadimgi shaxarlardan biri.
 Jome — shahar miqyosidagi masjid
 Zafar ustuni - hokim yoki sarkarda sharafiga qurilgan ustunsimon qurilma
 Zikkurat - Qadimgi Ikkidaryo oralig`ida keng tarqalgan pog`onasimon ibodatxona
 Istehkom — vaqtinchalik yoki doimiy tarzda istiqomat qilinadigan joy
 Kad — qishloq saroyi
 Kanal — sun'iy ariq
 Kanpirak devor — obod erlarni (shahar va qishloqlarni) muhofaza qiluvchi devor
 Kent — shahar, shaharcha
 Kompleks — binolar majmuasi
 Koriz – er osti kanal
 Kungura — devor ustidagi unsur; dastlab mudofoa maqsadida, keyin bezak sifatida ham qo`llanilgan
 Kushon davlati – mil.av.Iasrlardan-mil.4asrgacha xukmronlik qilgan imperiya. Kudjula Kadfis asos solgan davlat
 Ko`hna - joyni nomina qadimgiligini ko`rsatuvchi qo`shim-cha, mas., Ko`hna Urganch
 Landshaft - er sathi
 Mavze — foydalaniladigan hudud, Toshkent atrofidagi erlarning nomi
 Madina — shahar, shaharning asosiy qismi
 Maydon — jamoat maqsadlarida foydalaniladigan kenglik
 Mahalla —I. kichik shaharsozlik bo`linmalami ifoda etuvchi keng tarqalgan ibora; 2. Buxoroda katta shaharsozlik bo`linmani ham ifoda etgan, boshqachi nomi «jarib»
 Mezolit – mezos-urta, litos-tosh. O`rta tosh dari
 Mesopotamiya – Qadimgi davlatlardan biri. Xozirgi kunda Iroq va Eron dalatlari
 Misr – Shimoliy Afrikadagi qadimgi davlat
 Monastir — rohiblar istiqomat qiladigan majmua, rohibgoh
 Namozgoh — hayit namozlari o`kiladigan joy; «iydgoh» ham deyilgan
 Neolit – neos-yangi, litos-tosh davri. Yangi tosh davri. Mil.av. 6-4ming.yil.tosh davri
 Obraxa — suv yo`li
 Orientatsiya — dunyo tomonlariga nisbatan joylashuv
 Paleolit – paleos – qadimgi, litos - tosh. Eng qadimgi tosh davri
 Peristel - Qadimgi yunon uylarida atrofi ustunlar bilan o`ralgan hovli
 Peshtoq — binoning kirish qismi
 Pomerium - Qadimgi Rimda shahar atrofidagi joylar Propileya - Qadimgi Yunonistonda majmuaning kirish qismi; darvoza xona.
 Pfales - g`arbiy Evropada o`rta asrlardagi istehkom
 Rabod - shaharning atrofidagi qismi
 Rabot — shaharlar oraliqlaridagi qal'a
 Rasta - bozorda bir xil mol bilan savdo qilinuvchi qator
 Ratusha - g`arbiy Evropadagi shahar hokimiyati binosi yoki uning oldidagi maydon

Registon — shahardagi asosiy maydon

Saroy — hashamatli turar uy-joy majmuasi

Sopolitepa – eng qadimgi shaxarlardan biri.

Temir –metall. Mil.av.Iming.yilliklarni o`z ichiga olgan

IV. Qo'larlar
IV.1. Fan dasturi

57

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

Рўйхатга олинди

№ BD 512 03 00 - 3.06
« 7 » « 01 » 2015 й.

Олий ва ЛИУ ўрта махсус таълим
 вазирлигининг 2015 йил « 2 » « 02 »
 « 31 » сонли буйруғи билан
 тасдиқланган

ТАРИХИЙ ЎЛКАШУНОСЛИК
ФАНИНИНГ
ЎҚУВ ДАСТУРИ

Билим соҳаси: 100 000 - Гуманитар соҳа
 Таълим соҳаси: 120 000 - Гуманитар фанлар
 Таълим йўналиши: 5120300 - Тарих (жаҳон мамлакатлари
 бўйича)

Тошкент-2015

Фаннинг ўқув дастури Олий ва ўрта махсус, касб - ҳунар таълими ўқув - методик бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгашнинг 2015 йил «7» ойдаги «1» - сон мажлис баёни билан маъқулланган.

Фаннинг ўқув дастури Ўзбекистон Миллий университетига ишлаб чиқилди.

Тузувчи:

Очилдиев Ф.Б., - Археология ва этнология кафедраси доценти, т.ф.н.

Такризчилар:

Худойбердиев Ш.Т. - Термиз Давлат университети “Ўзбекистон тарихи ва археологияси” кафедраси катта ўқитувчиси

Буряков Ю.Ф. - Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети “Археология ва этнология” кафедраси академиги, профессор.

Фаннинг ўқув дастури Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети ўқув – услубий кенгашида тавсия қилинган (2014 йил «26» декабрдаги «6» - сонли баённома)

Кириш

Ушбу дастур Тарихий ўлкашунослик фанининг тарих фани тизимида тутган ўрни, фаннинг мақсади, вазифалари ва предмети, тадқиқот объектлари, фанининг шаклланиши ва илмий ташкилотларининг ташкил этилиши ҳамда уларнинг фаолияти, Ватанимизнинг географик ўрни ва табиий шароити, Тарихий ўлкашуносликда археологик, этнологик, антропологик, топонимик, ёзма ва архив манбаларининг аҳамияти, музей манбаларидан фойдаланиш ва улардан ўлкамиз тарихини ўрганишдаги аҳамияти каби масалаларни ўз ичига камраб олади.

Ўқув фанининг мақсад ва вазифалари

Фанни ўқитишдан мақсад - талабаларда Ватанимиз тарихига оид билим, кўникма ва малака шакллантиришдир.

Фаннинг вазифаси - Ватанимизнинг қадимги тарихи ва унинг асосий босқичларини, давлатчилик ва шаҳарсозлик маданияти, топонимик маълумотлар ва уларнинг хронологияси, ўлка тарихини ўрганишда археологик, этнологик, ёзма ва архив маълумотларидан фойдаланишни ўргатишдан иборат.

Фан бўйича талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар

“Тарихий ўлкашунослик” ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида бакалавр:

- Тарихий ўлкашунослик курсининг мақсад ва вазифалари, тадқиқот объектлари, дастлабки илмий ташкилотлар, XIX - XX асрда ўлкашунослик ишлари, ўлка тарихини ўрганишда археологик, этнологик, ёзма ва архив маълумотларидан илмий мақсадларда фойдаланишни *билиши* керак;
- Талаба тарихий маълумотларни илмийлик, тарихийлик, холислик асосида ўрганиши, музей ашёлари ва интернет маълумотларини ҳамда археологик манбаларни мустақил тадқиқ қилиши, ва мустаҳкам *кўникмаларга эга бўлиши* керак;
- Археология музейи, археологик манбалар тавсифлари, архив, илмий тадқиқот институтлари материалларидан фойдаланиш *малакаларига эга бўлиш* керак.

Фаннинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги

“Тарихий ўлкашунослик” фани умумқасбий фан ҳисобланиб, 3-семестрда ўқитилади. Дастурни амалга ошириш, ўқув режасида режалаштирилган Археология, Этнология, География, Экология фанларидан етарли билим ва кўникмаларга эга бўлиши керак.

Фаннинг илм-фан ва ишлаб чиқаришдаги ўрни

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 27 июлда “Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси тарих институти фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги қарорида Ўзбек халқи ва унинг давлатчилигини тарихини холисона ўрганишнинг илмий асосларини шакллантириш, тадқиқотларни замонавий талаблар даражасига кўтариш, Ўзбек давлатчилигининг ҳаққоний тарихини тарихий манбалар асосида ўрганиш вазифаси белгиланган. Тарихий ўлкашуносликни ўрганишда юқоридаги таъкидланган маълумотлардан фойдаланиш муҳим ҳисобланади. Уларни тадқиқ этиш, ўрганиш орқали кўплаб маълумотларни қўлга киртишимиз мумкин.

Фанни ўқитишда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Талабалар Тарихий ўлкашунослик фанини ўзлаштириш учун уларга ўқитишнинг илғор усулларидан фойдаланиш, янги информацион-педагогик технологияларни тадқиқ

қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Фанни ўзлаштиришда дарслик, ўқув ва услубий қўлланмалар, маъруза матнлари, тарқатма материаллар, электрон материаллар, виртуал стендлар, жадваллардан фойдаланилади.

Дастурда берилган мавзулар маъруза, семинар шаклида олиб борилади. Шунингдек, фаннинг долзарб масалалари мустақил иш сифатида талабаларга ўзлаштириш учун берилади. Фан замонавий педагогик технологиялардан ҳисобланган “Бумеранг”, “Ақлий хужум”, “Кластер” ва бошқа услублардан фойдаланиб дарслар олиб борилади.

Асосий қисм

Фаннинг назарий машғулоти мазмуни

Ўлкашунослик фанининг шаклланиши ва ривожланиши тарихидан

Тарихий ўлкашунослик фанининг фан сифатида шаклланиши ва ривожланиши. Авесто ва қадимги манбаларда ўлкамизнинг номлари. Араб манбаларида ўлкамиз ҳақидаги маълумотлар ва уларнинг аҳамияти. IX-XII асрларда ўлкадаги сиёсий ва иқтисодий ҳаёт. Амир Темур ва темурийлар даврида ўлкамиз. Шайбонийлар даврида ўлкадаги сиёсий жараёнлар. Хонликлар даври ўлкашунослиги. Тарихий ўлкашуносликнинг тарих фани тизимида тутган ўрни. Фаннинг мақсади, вазифалари ва предмети. Тарихий ўлкашунослик фанининг тадқиқот объектлари, Тарихий ўлкашунослик фанининг ривожланишида илмий тўғаракларнинг ўрни. XIX аср 60-80 йилларида Чор Россиясининг Ўрта Осиёда мустамлакачилик сиёсати. Туркистонда дастлабки илмий жамиятларнинг ташкил этилиши. Туркистонда хаваскор археологлар тўғараги (ТХАТ). XX асрнинг 20-30 йилларида ўлкашунослик 60-80 йиллардаги ўлкашунослик ишлари. Ўзбекистон Республикасининг мустақиллик йилларида Ватанимиз тарихини ўрганишга бўлган эътибори.

Ўзбекистоннинг тарихий географик ўрни ва табиий иқлим шароитлари

Ўрта Осиёнинг Кушонлар даври тарихий географияси. Илк ўрта асрлар даврида ўлкамиз тарихий географияси. IX-XIII асрлар тарихий географияси. Амир Темур, темурийлар ва шайбонийлар даври тарихий географияси. Хива, Қўқон хонликлари ва Бухоро амирлигининг географик ўрни. Ўзбекистон Республикасининг маъмурий-худудий бўлиниши ва рельефи. Иқлим шароитлари. Сув ресурслари. Табиий ўсимликлар қатлами ва ҳайвонот оламининг ўзига хослиги. Табиий иқлим шароитлари ва ландшафтлар типи.

Тарихий ўлкашуносликда археологик маълумотларнинг ўрни

Ўлкамиз тарихини ўрганишда археология фанининг тутган ўрни ва аҳамияти. Кишилиқ жамиятининг қарор топиши. Тош даври хусусиятлари. Тош хўжалиги ва моддий маданияти. Тарихий-маданий жараёнлар. Ишлаб чиқарувчи хўжалиқ шакллари (деҳқончилик, чорвачилиқ, хунармандчилик) ўтиш ва уларнинг кейинги тараққиёти. Бронза ва темир даврлари хусусиятлари. Ўтроқ деҳқончилик ва кўчманчи қабилаларнинг тарқалиши. Уларнинг хўжалиги ва моддий маданияти. Ўлкамиздаги қадимги ва ўрта асрлар даври шаҳарлари ва меъморий обидалари. Мустақиллик даврида Ўзбекистонда олиб борилган археологик тадқиқот ишлари ва уларнинг асосий натижалари. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан 2009 йилда қабул қилинган "Археология мероси объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида"ги қонунининг ўлка тарихини ўрганишдаги ўрни.

Антропологик ва этнологик маълумотларнинг ўлка тарихини ўрганишдаги аҳамияти

Антропология ва этнология фанлари ва тадқиқот объектлари. Ўзбекистоннинг қадимги одам тарқалган ҳудуд эканлиги (Селунғур, Тешиктош, Самарқанд топилмалари). Ўзбекистон ҳудудида замонавий одамларнинг пайдо бўлиши ва воҳа бўйлаб тарқалиши. Неолит, энеолит ва бронза даврлари деҳқончилик ва чорвадор қабилалари. Ўрта Осиёдаги этник гуруҳлар. (Сўғдлар, бактрияликлар, хоразмликлар, сак ва массагетлар) тўғрисидаги дастлабки ёзма маълумотлар. Антик даври миграциялари ва этник жараёнлари (юэчжилар, усунлар, хионийлар, тохарлар, эфталитлар ва б.). Ўрта Осиёнинг қадимги аҳолисининг антропологик шакллари ва типи. Ўрта асрларда туркий тилли халқларнинг кириб келиши масалалари ва унинг босқичлари (қарлуклар, ўғузлар ва қипчоқлар). Ғарбий Эрон тили - дорийнинг тарқалиши. Ўрта Осиёнинг араблар томонидан истило қилиниши. Тоҳирий ва Сомоний сулолаларининг этник асоси. Ўрта Осиёнинг ривожланган феодализм даврида этник тарихи. Ўрта Осиё ҳудудига Қорахитойларнинг кириб келиши. Ўрта Осиёнинг мўғуллар томонидан босиб олиниши. Ўрта Осиё антропологик харитасининг шаклланиши. Амир Темур ва Темурийлар давлати ва унинг инкирозга юз тутиши. Бухоро, Хива ва Қўқон хонлиқларининг этник таркиби. Ўрта Осиё ҳудудида асосий халқларнинг ва этник гуруҳларнинг тарқалиши ва тиллари. Ўзбек халқи шаклланишининг ниҳоясига етиши.

Тарихий ўлкашуносликда ёзма ва архив манбаларининг аҳамияти

Ёзма манбаларнинг аҳамияти ва уларнинг турлари. Ўлкамиз тарихи тўғрисидаги дастлабки маълумотлар: «Авесто», қадимги форс манбалари, юнон-рим муаллифларининг асарлари. Хитой манбалари. Қадимги ёзув ёдгорликлари сўғд, бактрия ва хоразм ёзувлари. Ўрта асрлар даври араб ва маҳаллий муаллифларининг асарлари. XIV-XVII асрларда яратилган манбалар ва уларнинг таҳлиллари. Архив манбаларининг ўлка тарихини ўрганишдаги аҳамияти. Архившунослик тўғрисида умумий маълумотлар. Қадимги ва ўрта асрлар даври архивлари. Мустақиллик даврдаги архив ҳужжатлари. Ўзбекистоннинг мустақиллиги даврида архив ишлари тизими. 2010 йил “Ўзбекистон Республикаси архивлар иши тўғрисидаги” қонуннинг ўлка тарихини ўрганишдаги аҳамияти. Архив ҳужжатларини ҳисобга олиш, сақлаш ва улардан фойдаланиш тўғрисида умумий маълумотлар.

Ўлка тарихини ўрганишда топонимик атамалар асосий манбалардан бири сифатида

Географик жой номларини ўрганишда топонимиканинг ўрни. Топонимиканинг фан сифатида шаклланиши. Унинг вазифаси. Топонимиканинг 2 қисмга: микро ва макро топонимларга бўлиниши. Уларнинг фарқли хусусиятлари. Ўзбекистон топонимикасига оид атамаларнинг ёзма манбаларда қайд этилиши. Ўзбекистонда топонимик тадқиқотлар тарихи. Топонимик маълумотлар тўплаш услублари. Ўзбекистонда асосий объектлар. Топонимикада анротопонимларнинг ўрни. Республика вилоятлари жойларининг топонимикаси. Уларнинг алоҳида хронологик даврларга бўлиб ўрганилиши. Турли хил географик объектларни атовчи номларнинг категорияларига мувофиқ равишда топонимиканинг бўлимларига ажратилиши: гидронимика, ойконимика, оронимика, урбаномика, этнонимлар, патронимлар, хронимлар, зоонимлар, религонимлар, теонимлар ва бошқалар.

Ўлкашуносликда музей экспонатларидан кенг фойдаланиш ва уларнинг аҳамияти

Музей манбаларидан фойдаланиш, музейларнинг ўлкамиз тарихини ўрганишдаги аҳамияти. Фан тизимида музейшунослик. Ўзбекистон Республикасидаги асосий музейлар ва уларнинг ўлкамиз тарихини ўрганишдаги ва тадқиқ қилишдаги аҳамияти. Музейларни жиҳозлаш ишлари. Ҳужжатлаштириш ишларини олиб бориш қоидалари. Музейларнинг илмий экспедицион ишлари. Музейларнинг ижтимоий вазифаси ва маълумотлар тизими. Музейларнинг ўқув-тарбиявий ишларда тутган ўрни. Ҳозирги даврда ғоявий-

тарбиявий ишларда музей ва маданият ёдгорликларининг ўрни. Мустақиллик даврида музейларнинг ҳолати ва бу борада олиб борилган чора тadbирлар.

Семинар машғулотларни ташкил этиш бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Семинар машғулотларда талабалар Тарихий ўлкашунослик масалаларини ўрганадилар.

Амалий машғулотларнинг тахминий тавсия этиладиган мавзулар:

1. Ўлкашунослик фанининг тарихий билимлар соҳасидаги ўрни.
2. Ўлкамиз тарихини ўрганишда манбаларнинг аҳамияти.
3. Палеоантропология материалларнинг Ўзбекистонда антропогонез жараёнини ўрганишдаги аҳамияти.
4. Ўлка тарихини ўрганишда археология фанининг аҳамияти.
5. Этнографик маълумотларнинг Республикамиз халқлари этник тарихи, хўжалиги, урф - одатларини ўрганишда муҳим манба сифатида.
6. Ўлкамиз тарихини ўрганишда топонимика фанининг тутган ўрни.
7. Ўзбек халқ, оғзаки ижоди тарихий манба сифатида.
8. Араб манбаларида ўлкамиз ҳақида илк маълумотлар.
9. Фарғона водийси тапонимикаси.
10. Чор ҳукумати томонидан Орол денгизининг ўрганилиши.
11. Ўзбекистоннинг маъмурий ҳудудий тузилиши ва рельефи.
12. Тошкент воҳаси антропологияси.
13. Европа тарихчилари нигоҳида ўлкамиз.
14. Мустақиллик даврида ўлкамизда олиб борилган ишлар.

Фан учун ишчи дастур тузиш жараёнида мазкур мавзулар рўйхатидан семинар машғулотлари учун ажратилган соат ҳажмига мос ҳолда мавзу танлаб белгиланади. Шунингдек семинар машғулотларини ташкил этиш бўйича кафедра профессор-ўқитувчилари томонидан кўрсатма ва тавсиялар ишлаб чиқилади. Унда талабалар асосий маъруза мавзулари бўйича олган билим ва кўникмаларини амалий масалалар ечиш орқали янада бойитадилар. Шунингдек, дарслик ва ўқув қўлланмалар асосида талабалар билимларини мустаҳкамлашга эришиш, тарқатма материаллардан фойдаланиш, илмий мақолалар ва тезисларни чоп этиш орқали талабалар билимини ошириш, мавзулар бўйича кўргазмали куроллар тайёрлаш ва бошқалар тавсия этилади.

Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Бакавлрлар мустақил иш тайёрлашда мазкур фаннинг хусусиятлари ва мустақил таълим учун белгиланган соат ҳажмини эътиборга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланишлари тавсия этилади:

- семинар машғулотларига тайёргарлик;
- дарслик ва ўқув қўлланмалари бўйича фан боблари ва мавзуларни ўрганиш;
- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- махсус адабиётлар бўйича фанлар бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- талабаларнинг ўқув, илмий, тадқиқот ишларини бажариши билан боғлиқ бўлган фанлар бўлимлари ва мавзуларини чуқур ўрганиш;
- фаол ва муаммоли ўқитиш услубларидан фойдаланадиган ўқув машғулотлари.

Тавсия этиладиган мустақил иш мавзулари:

1. Ўлкамиз тарихини ўрганишда археологик ёдгорликларнинг ўрни.

2. Ўлкамиз тарихини ўрганишда архив фондларининг ўрни.
3. Ватанимиз тарихини ўрганишда этник гуруҳларнинг аҳамияти.
4. Топонимлар муҳим манба сифатида.
5. Ўрта Осиёда шаҳарсозлик маданиятининг пайдо бўлиши.
6. IX-XVII асрларда ўлкамиз тарихий географияси.
7. Ўлкамиз ҳақида дастлабки маълумотларнинг пайдо бўлиши ва ўлка тарихини ўрганишдаги аҳамияти.
8. Амударё флотелиясининг очилиши ва унинг ўлка иқтисодига кўрсатган таъсири.
9. Араб тарихчилари нигоҳида ўлкамиз.
10. Рус сайёҳларининг Ўрта Осиё текислик худудларини ўрганишда қўшган ҳиссаси.
11. XIX-XX аср бошларида ўлкамиз.
12. Юнон ва Рим манбаларида ўлкамиз.
13. Сомонийлар даврида ўлкамиз
14. Амир Темур ва Темурийлар даврида ўлкамиз
15. Архив манбаларида ўлкамиз
16. XIX-XX аср бошларида ўлкамиз
17. Ўлка тарихини ўрганишда музейларнинг ўрни
18. Ёш авлодни тарбиялашда мактаб ўлкашунослигининг ўрни
19. Мустақиллик йилларида ўлкашунослик
20. Қадимги форс манбаларида ўлкамиз
21. Ўлкамиздаги қадимги ва ўрта асрлар шаҳарлари
22. Бухоро амирлиги этник таркиби
23. Мустақиллик даврида ўлкамизда олиб борилган чора-тадбирлар.

Фан ишчи дастурини шакллантириш жараёнида мазкур машғулот учун ишчи ўқув режада кўрсатилган соатлар ҳажмига мос мавзулар рўйхати шакллантирилади.

Дастурнинг информацион - услубий таъминоти

Мазкур фанни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари қўланилиши назарда тутилган.

- Тарихий ўлкашунослик фани маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;
- Ўтказиладиган амалий машғулотларда “Ақлий ҳужум”, “Бумеранг”, “Кластер” ва бошқа педагогик технологияларини қўллаш назарда тутилади.

Тавсия этилган адабиётлар рўйхати

Раҳбарий адабиётлар:

1. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Тошкент: “Шарқ” 1998.
2. Каримов И. Маънавий юксалиш йўлида. Тошкент: “Ўзбекистон”. 1998
3. Каримов И. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Тошкент; “Ўзбекистон”. 1999.
4. Каримов И. Юксак маънавият енгилмас куч. Тошкент: “Маънавият”. 2008.
5. Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш устувор мақсадимиз. Т., “Ўзбекистон”, 2010.
6. Каримов И. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Тошкент. “Ўзбекистон”. 2011.

Асосий адабиётлар:

7. Эшов Б.Ж. Ўрта Осиёнинг қадимги шаҳарлари тарихи. Дарслик. Тошкент. 2008. pdf.
8. Алимова Д., Буряков Ю.Ф. Самарқанд тарихи. Тошкент. 2009 й.
9. Мовлонов Ў. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари. Т., 2008 й
10. Караматов Ҳ. Ўзбекистонда мозий эътиқодлар тарихи. 2009 й.

11. Набиев А. Тарихий ўлкашунослик. Ўқув қўлланма. Т.: Фан, 1996. pdf.
12. Очилдиев Ф.Б. Тарихий ўлкашунослик. Ўқув-қўлланма. Т.:“Университет” 2008. pdf.
13. Саидбобоев З.А. Тарихий география. Дарслик. Т., 2010. pdf.
14. Вахидов М.М., Мирзаев Ш.Р. Меъморчилик. 1-қисм. Меъморчилик тарихи.Т., “Тафаккур”.-2010. й.
15. **Шониёзов К.Ш. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. Т. Шарқ. 2001.**
16. Вахидов М.М., Мирзаев Ш.Р. Меъморчилик. 1-қисм. Меъморчилик тарихи. Дарслик. Т., “Тафаккур”. 2010. pdf.
17. Саидбобоев З.А. Тарихий география. Дарслик. Т., 2010. pdf.
18. Mamarahimova B.I. Buyuk ipak yo`li - sivilizatsiyalararo muloqot yo`li. O`quv qo`llanma. T. 2010. pdf.
19. Mamarahimova B.I. Buyuk ipak yo`li - sivilizatsiyalararo muloqot yo`li. O`quv qo`llanma. T. 2010. pdf.
20. Кабиров А., Сагдуллаев А. Ўрта Осиё археологияси. Ўқув қўлланма. Т.: Ўқитувчи, 1990. pdf.
21. Сагдуллаев А.С. Қадимги Ўзбекистон илк ёзма манбаларда. Ўқув қўлланма. Т.: Ўқитувчи, 1996. pdf.
22. Сагдуллаев А.С. Қадимги Ўрта Осиё тарихи. Ўқув қўлланма. Т., 2004. pdf.

Қўшимча адабиётлар

23. Жабборов И. М. Ўзбек халқи этнографияси. — Т., 1994.
24. Жабборов И. М. Жаҳон халқлари этнографияси. - Т., 1985.
25. Сагдуллаев А.С., Аминов Б.Б., Якубов Б.С. Қашқадарё тарихидан лавҳалар. Қарши. 1997.
26. Беленицкий А.М., Бентович И.Б., Большаков О.Г. Средневековый город Средней Азии. - Л., 1973.
27. Фуломов Я.Ф. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. Т.1959.
28. Жабборов И. Кўхна харобалар сири.Т.1961.
29. Асанова Г., Набиханов М., Сафаров И. Ўзбекистоннинг иқтисодий ва ижтимоий жўғрофияси. — Т., 1994.
30. Нафасов Т. Ўзбекистон топонимларининг изоҳли луғати. Т.,1988.
31. Алимов И., Эргашев Ф., Бутаев А. Архившунослик. - Т1997.
32. Хужайов Т. Қадимги аждодларимиз киёфаси. — Т., 1992.
33. Аннаев Т.Ж., Шайдуллаев Ш.Б. Сурхондарё тарихидан лавҳалар. Самарқанд, 1997.
34. Хужайов Т. Хужайова Г. Ўзбек халқининг антропологияси ва этник тарихи. — Т., 1995.
35. Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства. –Т., 1958.
36. Сулейманов Р.Х. Древний Нахшаб. Т., 2000.
37. З.Чориев, Т.Аннаев ва бошқалар. Ал-Ҳаким Ат- Термизий. 2008 й.
38. Матюшин Г.Н. Археологический словарь. М.: Просвещение: АО "Учебная литература". 1996. pdf.
39. Алексеева О.Е., Саввониди Н.Ф. Иллюстрированный Англо-русский-руссо-английский историко-археологический словарь. Санкт-Петербург. 1993. Djvu

Электрон манбалар:

40. www.history.ru
41. www.natura.com

IV.2. Ishchi fan dasturi

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI
“Tarix” kafedrası

“TASDIQLAYMAN”
Gul DU o'quv ishlari bo'yicha
prorektori N.R.Barakayev

«   »   2017 y.

TARIXIY O'LKASHUNOSLIK

fani bo'yicha

ISHCHI-O'QUV DASTURI

Ta'lim sohasi: 200000 – Gumanitar fanlar va fanlar ta'lim sohasi
Ta'lim yo'nalishi: 5120300 – tarix bakalavr yo'nalishi
Kurs, semestr: 2-kurs, 3-semestr

Umumiy o'quv soati	– 124
Shu jumladan:	
Ma'ruza	– 36
Amaliyot mashg'ulotlari	– 36
Mustaqil ta'lim soati	– 52

GULISTON – 2017 y.

Fanning ishchi o'quv dasturi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan 5120300 - Tarix (jahon mamlakatlari bo'yicha) yo'nalishi uchun tasdiqlangan namunaviy o'quv dasturi (2015 yil 2 fevral 32-sonli buyruq) va o'quv rejasiga muvofiq ishlab chiqildi.

Tuzuvchi: B.Samadov - GulDU "Tarix" kafedrasining o'qituvchisi _____

Taqrizchi: O.Nazarov – GulDU tarix fanlari nomzodi _____

Fanning ishchi o'quv dasturi Tarix kafedrasining "____" _____ dagi ____ - sonli majlisida ko'rib chiqilib, fakultet Ilmiy-uslubiy Kengashida ko'rib chiqish uchun tavsiya qilindi.

Kafedra mudiri:

O.R.Nazarov

Fanning ishchi o'quv dasturi "Ijtimoiy-iqtisodiy" fakulteti Ilmiy-uslubiy Kengashining 2017yil "____" _____ dagi "____" - sonli majlisida tasdiqlandi.

**Fakultet Ilmiy-uslubiy
Kengashi raisi:**

dots. B.To'ychiboyev

KIRISH

Oliy ta'lim tizimida yuksak malakali, ijodkorlik va tashabbuskorlik qobiliyatiga ega, kelajakda kasbiy va hayotiy muammolarni mustaqil hal qila oladigan, kadrlarni tayyorlashda ta'lim jarayonini zamonaviy o'quv-metodik majmualar bilan ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Tarixiy o'lkashunoslik fanidan O'quv-metodik majmua (O'MM) – davlat ta'lim standarti va fan dasturida belgilangan talabalar tomonidan egallanishi lozim bo'lgan bilim,

ko'nikma, malaka va kompetentsiyalarni shakllantirishni, o'quv jarayonini kompleks loyihalash asosida kafolatlangan natijalarni olishni, mustaqil bilim olish va o'rganishni hamda nazoratni amalga oshirishni ta'minlaydigan, talabning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv –uslubiy manbalar, didaktik vositalar va materiallar, elektron ta'lim resurslari, o'qitish texnologiyasi, baholash metodlari va mezonlarini o'z ichiga oladi.

1. Fanning maqsadi va vazifalari

Tarixiy o'lkashunoslik fani jahon xalqlari va sivilizatsiyalarining tosh asrdan so'nggi o'rta asrlar davrigacha oid tarixini moddiy madaniyat qoldiqlari asosida yoritadi. Arxeologiya fani insoniyatning kelib chiqishi muammolarini oydinlashtiradi. Dunyoda, jumladan, yurtimizda kechgan tarixiy taraqqiyot va madaniy jarayonlar xususida bayon qiladi. Fanning maqsadi O'lkashunoslik va urbanizatsiya fani to'g'risida talabalarda xolisona ilmiy dunyoqarashni, ko'nikma va malaka shakllantirishdir. Arxeologiya fanining vazifasi moddiy va ma'naviy madaniyat, ijtimoiy-iqtisodiy, etno-madaniy jarayonlar va g'oyaviy qarashlar masalalarini o'rgatishdan iborat.

1.2. Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakalariga qo'yiladigan talablar

- ✓ Oliy o'quv yurtlarda o'qitilayotgan tarixiy o'lkashunoslik fani ma'lum ikki maqsadni: birinchidan, o'z o'lkasining o'tmishi va hozirgi hayoti tarixini har tomonlama ilmiy asosda o'rganish yo'li bilan to'plangan O'lkashunoslik, etnografik, toponimik, nodir qo'lyozmalar, arxiv xujjatlarini saralash, tartibga solish va tahlil qilishni; ikkinchidan, to'plangan o'lka materiallaridan o'quv-tarbiyaviy ishlarda o'rinli va samarali foydalanib, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashni ko'zda tutadi.
- ✓ To'plangan materiallar bo'yicha talabalarda o'lka haqida turli tasavvurni vujudga keltirish, o'lkadagi e'tiborga molik obyektlar tarixini bilish;
- ✓ O'qitish jarayonida o'lka materiallaridan o'rinli foydalana olish;
- ✓ O'lkashunoslik to'garagi ishini tashkil eta olish;
- ✓ O'lka tarixiga doir og'zaki va yozma manbalarni muntazam o'rganish va tahlil qilib borish;
- ✓ Talabalarda o'z o'lkasiga mehr-muhabbatni orttirishi va tarixiy tasavvuri hamda tarixiy tushunchani shakllantirish
- ✓ O'lkashunoslik tarixiy obidalarni saqlash va himoya qilish, qadimiy manzilgohlarni topishda ham katta rol o'ynaydi. U jamoa bo'lib yashash, ishlash va ijod kilishga o'rgatadi. Talabalarda sinchkovlik, tirishqoqlik, tevarak-atrofga havas bilan boqish, tadqiqotga qiziqish, Vatanni sevisish va uni ardoqlash hislari shakllanib boradi.

1.3 Fanning o'quv rejasidagi fanlar bilan bog'liqligi

Tarixiy o'lkashunoslik fanini chuqur o'zlashtirish, nazariy va amaliy masalalar echimini to'liq nihoyasiga etkazish uchun qator fundamental fanlarga asoslanadi, chunonchi: Arxeologiya va etnologiya asoslari, Xronologiya, O'zbekiston tarixi, Toponimika, Antropogenez, Muzeyshunoslik, Arxivshunoslik, Geraldika, Sfragistika fanlaridan yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak.

Tarixiy o'lkashunoslik fanida fanning predmetini yoritish fanning, o'rganishning ahamiyatini ochib berish, o'lka tarixini o'rganishning muhim xususiyatlarini tushuntirish va xronologiyasini ko'rsatish;

Tarixiy o'lkashunoslik fanida turli davrlarga oid muhrlar va tamg'alar tarixi va ma'nosi, joy namrlarining mazmun-mohiyati va nomlanish masalalari, moddiy va ma'naviy boyligimiz negizini yaqindan tahlil qilib ko'rsata olishi lozim/

1.4 Fanni o'qitishda pedagogik va axborot texnologiyalaridan

foydalanish

Talabalarning tarixiy o'lkashunoslik fanini o'zlashtirishlari uchun o'qitishning ilg'or usullaridan foydalanish, yangi informatsion-pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilish muhim ahamiyatga egadir. Fanning o'zlashtirishda darslik, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, tarqatma materiallar, elektron materiallar, virtual stendlar, jadvallardan foydalaniladi.

Dasturda berilgan mavzular, ma'ruza, seminar shaklda olib boriladi. Shuningdek, fanning dolzarb masalalari, mustaqil ish sifatida talabalarga o'zlashtirish uchun beriladi. Fan zamonaviy pedagog texnologiyaning "Bumerang", FSMU, Klaster, Insert, Aqliy hujum va boshqa interfaol usullar va taqdimotlardan foydalaniladi.

**FANDAN O'TILADIGAN MAVZULAR VA ULAR BO'YICHA MASHG'ULOT
TURLARIGA AJRATILGAN SOATLARNING TAQSIMOTI**

T/r	Fanning bo'limi va mavzusi, ma'ruza mazmuni	Soatlar			
		Jami	Ma'ruza	Seminar mashg'ulot	MT
1.	Tarixiy o'lkashunoslik fani predmeti va vazifalari	6	2	2	2
2.	Tarixiy o'lkashunoslik fanining rivojlanishi	6	2	2	2
3.	O'lkashunoslik fanining turlari va asosiy manbalari	12	4	4	4
4.	O'zbekistonning tarixiy geografik o'rni va tabiiy iqlim sharoitlari	6	2	2	2
5.	O'lkashunoslikda arxeologiyaning roli	8	2	2	4
6.	Antropologik va etnologik ma'lumotlarning o'lka tarixini o'rganishdagi ahamiyati	10	4	2	4

7.	Toponimika - o`lka tarixini o`rganishning asosiy manbai	8	2	4	2
	ON				
8.	Tarixiy o`lkashunoslikda yozma va arxiv manbalarining ahamiyati	8	4	2	2
9.	O`lkashunoslikda madaniy, tarixiy- inqilobiy, jangovar, mehnat shon-shuhrati yodgorliklaridan foydalanish	8	2	4	2
10.	O`lkashunoslikni o`rganishda muzey eksponatlarining ahamiyati	10	4	2	4
11.	Maktab o`lkashunoslik muzeyini tashkil etish va uning ahamiyati	8	2	2	4
12.	O`lkashunoslik to`garagini tashkil etish.	8	2	2	4
13.	O`lkashunoslik materiallaridan foydalanishning shakl va usullari	8	2	4	2
14.	Mustaqillik yillarida o`lkamizda olib borilgan ishlar	8	2	2	4
	ON	10			10
	YaN				
	Jami	124	36	36	52

2. O`quv materiallari mazmuni

2.1.Ma`ruza mashg`ulotlari mazmuni (jami 36 soat)

2.1.1. Kirish. Tarixiy o`lkashunoslik fani predmeti va vazifalari (2 soat).

Respublikamaizning kichik hududlarini tarixiy-qiyosiy tahlil qilib o`rganib chiqish fanning asosiy predmeti hisoblanadi. Bunda bir qator yordamchi fanlar bilan ish yuritish fanning asosiy vazifasi sifatida e`tirof etiladi..

[A1, 3-5; 11-28; A2,3-66]

2.1.2. Tarixiy o`lkashunoslik fanining rivojlanishi (2 soat)

O`lkashunoslik faniga asos solinish, fanning XX asrning boshlarigacha bo`lgan advri va undan keyingi rivojlanish bosqichlari o`rganiladi. Bunda asosan o`lkashunosliknng fan sifatida e`tirof etilgunga qadar bosib o`tilgan yo`l tahlil etiladi.

[A1, 29-32; A2, 14-28, 63-68; Q1, 23-43]

2.1.3. O`lkashunoslik fanining turlari va asosiy manbalari (4 soat).

O`lkashunoslik fanining asosiy turlari, ularning ajralish sxemalari va grafiklari, shu bilan birgalikda fanning asosiy manbalari to`g`risida alohida to`xtalib o`tiladi. Bunda tarix faning yordamchi sohalari e`tirof etiladi.

[A1, 29-32; A2, 14-28, 63-68; Q1, 23-43]

2.1.4.O`zbekistonning tarixiy geografik o`rni va tabiiy iqlim sharoitlari (2 soat).

O`rta Osiyoning Kushonlar davri tarixiy geografiyasi. Ilk o`rta asrlar davrida o`lkamiz tarixiy geografiyasi. IX-XIII asrlar tarixiy geografiyasi. Amir Temur, temuriylar va shayboniylar davri tarixiy geografiyasi. Xiva, Qo`qon xonliklari va Buxoro amirligining geografik o`rni. O`zbekiston Respublikasining ma`muriy-hududiy bo`linishi va reliefi. Iqlim sharoitlari. Suv resurslari. Tabiiy o`simliklar qatlami va hayvonot olamining o`ziga xosligi. Tabiiy iqlim sharoitlari va landshaftlar tipi.

[A1, 29-32; A2, 14-28, 63-68; Q1, 23-43]

2.1.5. O`lkashunoslikda arxeologiyaning roli (2 soat).

Arxeologiya fani sohasi, oi`rganilish obyektlari hamda ushbu fanning o`lkashunoslik fani sohasidagi manba sifatida e`tirof etilish qoidalari haqida ma`lumot beriladi.

[A1, 32-38, 65-66; A2, 14-17, 29-31; Q3, 33-53]

2.1.6. Antropologik va etnologik ma'lumotlarning o'lka tarixini o'rganishdagi ahamiyati. (4 soat).

Etnografiya fani ham tarixiy o'lkashunoslik faninig asosiy manbalaridan biri difatida e'triof etib kelingan. Ushbu fan sohasi xalqlarning kelib chiqishi, urf odatlari, madaniyati va etnogenezini o'rganadi.

[A1, 45-52; Q3, 33-36]

2.1.7. Toponimika - o'lka tarixini o'rganishning asosiy manbai (2 soat).

O'lka tarixini o'rganishda joy nomlari alohida o'rganilishi zarur omillardan biri hisoblanadi. Aynan bu borada toponimika fani o'lkashunoslik fanining manbalaridan biri sifatida joy nomlarini tahlil etadi.

[A1, 60-61; A2, 144-148]

2.1.8. Tarixiy o'lkashunoslikda yozma va arxiv manbalarining ahamiyati (4 soat).

Arxiv materiallari hudud tarixini yoritish, ushbu sohaga oid ishlarni bajarishning eng zarur unsurlaridan biri hisoblanadi. Aynan arxiv materiallari asosida o'lkashunoslik sohasidagi ishlarimizni rivojlantirish mumkin.

[A1, 151-160; A2, 190-209]

2.1.9. O'lkashunoslikda madaniy, tarixiy- inqilobiy, jangovar, mehnat shon-shuhrati yodgorliklaridan foydalanish (2 soat).

Tarix fani sohasida yodgorliklar, ularning xususiyatlariga ko'ra bir necha turlarga ajratiladi. Aynan shuning uchun o'lka tarixini yoritishda ushbu yodgroliklarning ahamiyati kattadir. Har bir yodgorlikning ma'lum-bir funktsional xizmati ushbu mavzuda alohida shaklda yoritiladi.

[A1, 140; A2, 41-48, 209-214, 219-220]

2.1.10. O'lkashunoslikni o'rganishda muzey eksponatlarining ahamiyati (4 soat).

Muzey turlari va funktsiyalari, ularning ma'lum bir hudud tarixini o'rganib chiqish, tadqiq etish va chuqurroq o'rganish maqsadida muzeydagi mavjud eksponatlarga to'xtalib o'tmaslikning ilojisi yo'q. Aynan bu sohada muzeylardagi mavjud eksponatlar tadqiq etiladi.

[A1, 66-69; A2, 28-40, 49-63, 68-95]

2.1.11. Maktab o'lkashunoslik muzeyini tashkil etish va uning ahamiyati (2 soat).

Maktab o'lkshuosligi o'lkashunoslik fanining alohida bir turidir. Shuing uchun ham, ushbu borada qilinadigan ishlar aynan maktab o'lkashunoslik muzeyi bilan chambarchas bog'liqdir. O'lkashunoslik muzeyida to'planishi zarur ishlar o'rganiladi..

[A1, 161-169; Q1, 99-132]

2.1.12. O'lkashunoslik to'garagini tashkil etish (2 soat).

Maktabda muzey ishlarini tashkil etish va yo'lga qo'yishda dala ishlari va muzey eksponatlarini to'plashda to'garak faoliyatining o'rni kattadir. Shu jihatdan bu narsalarni to'plash va yi'gishda to'garak faoliyatining funktsiyalari tahlil etiladi.

[A1, 140; A2, 41-48, 209-214, 219-220]

2.1.13. O'lkashunoslik materiallaridan foydalanishning shakl va usullari (2 soat).

O'lkashunoslikka aloqador barcha to'plangan materiallar tahlil etiladi. Bunda materiallarning shakl va usullari tahlil etilib, turkumlarga ajratilishining eng zarur ishlari ko'rib chiqiladi.

[A1, 196-198]

2.1.14. Mustaqillik yillarida o'lkamizda olib borilgan ishlar (2 soat).

O'zbek davlatchiligining haqqoniy tarixini tarixiy manbalar asosida o'rganish vazifasi belgilangan. Tarixiy o'lkashunoslikni o'rganishda yuqoridagi ta'kidlangan ma'lumotlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Ularni tadqiq etish, o'rganish orqali ko'plab ma'lumotlarni qo'lga kiritishimiz mumkin.

[A1, 161-169; Q1, 99-132]

2.2. Amaliy mashg'ulotlar mazmuni (jami 36 soat)

Seminar mashg'ulotlarida talabalar Tarixiy o'lkashunoslik fanidan ma'ruza darslarida olgan nazariy bilimlarini mustahkamlash bilan birga, seminarlar mavzulari bo'yicha tayyorgarlik ko'rish jarayonida qo'shimcha adabiyotlar va tarixiy manbalar bilan tanishish orqali qo'shimcha bilim oladilar. Natijada ularning bilim doiralari ilmiy jihatdan asoslangan holda kengayadi.

2.2.1. Tarixiy o'lkashunoslik fani predmeti va vazifalari (2 soat).

Respublikamaizning kichik hududlarini tarixiy-qiyosiy tahlil qilib o'rganib chiqish fanning asosiy predmeti hisoblanadi. Bunda bir qator yordamchi fanlar bilan ish yuritish fanning asosiy vazifasi sifatida e'tirof etiladi..

[A1, 3-5; 11-28; A2,3-66]

2.2.2. Tarixiy o'lkashunoslik fanining rivojlanishi (2 soat)

O'lkashunoslik faniga asos solinish, fanning XX asrning boshlarigacha bo'lgan advri va undan keyingi rivojlanish bosqichlari o'rganiladi. Bunda asosan o'lkashunoslikning fan sifatida e'tirof etilgunga qadar bosib o'tilgan yo'l tahlil etiladi.

[A1, 29-32; A2, 14-28, 63-68; Q1, 23-43]

2.2.3. O'lkashunoslik fanining turlari va asosiy manbalari (2 soat).

O'lkashunoslik fanining asosiy turlari, ularning ajralish sxemalari va grafiklari, shu bilan birgalikda fanning asosiy manbalari to'g'risida alohida to'xtalib o'tiladi. Bunda tarix faning yordamchi sohalari e'tirof etiladi.

[A1, 29-32; A2, 14-28, 63-68; Q1, 23-43]

2.2.4. O'lkashunoslikda arxeologiyaning roli (2 soat).

Arxeologiya fani sohasi, o'rganilish obyektlari hamda ushbu fanning o'lkashunoslik fani sohasidagi manba sifatida e'tirof etilish qoidalari haqida ma'lumot beriladi.

[A1, 32-38, 65-66; A2, 14-17, 29-31; Q3, 33-53]

2.2.5. O'lkashunoslikda antropologiya va etnologiyaning ahamiyati. (2 soat).

Etnografiya fani ham tarixiy o'lkashunoslik faninig asosiy manbalaridan biri sifatida e'tirof etib kelingan. Ushbu fan sohasi xalqlarning kelib chiqishi, urf odatlari, madaniyati va etnogenezini o'rganadi.

[A1, 45-52; Q3, 33-36]

2.2.6. Toponimika - o'lka tarixini o'rganishning asosiy manbai (2 soat).

O'lka tarixini o'rganishda joy nomlari alohida o'rganilishi zarur omillardan biri hisoblanadi. Aynan bu borada toponimika fani o'lkashunoslik fanining manbalaridan biri sifatida joy nomlarini tahlil etadi.

[A1, 60-61; A2, 144-148]

2.2.7. Numizmatikaning o'lkashunoslikni o'rganishdagi ahamiyati (2 soat)

Bizga ma'lumki, har bir hudud tarixini yoritishda topilgan tangalar juda qimmatli ma'lumotlarni beradi. Bu orada aynan tangalarni yorituvchi fan toponimikaning ahamiyati yoritiladi..

[A1, 66-69; A2, 28-40, 49-63, 68-95]

2.2.8. O`lkashunoslikni rivojlantirishda arxivshunoslikning roli (2 soat).

Arxiv materiallari hudud tarixini yoritish, ushbu sohaga oid ishlarni bajarishning eng zarur unsurlaridan biri hisoblanadi. Aynan arxiv materiallari asosida o`lkashunoslik sohasidagi ishlarimizni rivojlantirish mumkin.

[A1, 151-160; A2, 190-209]

2.2.9. O`lkashunoslikda madaniy, tarixiy- inqilobiy, jangovar, mehnat shon-shuhrati yodgorliklaridan foydalanish (2 soat).

Tarix fani sohasida yodgorliklar, ularning xususiyatlariga ko`ra bir necha turlarga ajratiladi. Aynan shuning uchun o`lka tarixini yoritishda ushbu yodgorliklarning ahamiyati kattadir. Har bir yodgorlikning ma`lum-bir funktsional xizmati ushbu mavzuda alohida shaklda yoritiladi.

[A1, 140; A2, 41-48, 209-214, 219-220]

2.2.10. O`lkashunoslik va yozma yodgorliklar. O`lkashunoslik va xalq og`zaki ijodi (2 soat)

Yodgorliklarning o`ziga xos turlaridan biri bu shubhasiz og`zaki va yozma yodgorliklar hisoblanadi. Aytish mumkinki yozuv paydo bo`lgandan keyingi davr ichida mavjud manbalar tarix fanida katta ahamiyatga egadir. Ammo, yozuv kashf qiligunga qadar ketgan davr tarixini aynan xalq og`zaki ijodi o`rganib chiqadi.

[A1, 58-60, 98-102; A2, 119-143]

2.2.11. O`lkashunoslikni o`rganishda muzey eksponatlarining ahamiyati (2 soat).

Muzey turlari va funktsiyalari, ularning ma`lum bir hudud tarixini o`rganib chiqish, tadqiq etish va chuqurroq o`rganish maqsadida muzeydagi mavjud eksponatlarga to`xtalib o`tmaslikning ilojisi yo`q. Aynan bu sohada muzeylardagi mavjud eksponatlar tadqiq etiladi.

[A1, 66-69; A2, 28-40, 49-63, 68-95]

2.2.12. Arxitektura yodgorliklari, xalq amaliy san'ati va o`lkashunoslik (2 soat)

Xalqimiz amaliy ishlari yakuni bo`yicha eng muhim ishlarni arxitektura yodgorliklari va amaliy san`at asarlarida uchratish mumkin. Ushbu mavzuda ham aynan yuqoridagi fakrlar tahlil qilinib o`rganiladi.

[A1, 196-198]

2.2.13. Etnogenez va etnik tarixni o`rganishda o`lka materiallaridan foydalanish (2 soat)

Xalqlarning kelib chiqishi, urf odati bilan bog`liq jarayonlarni etnogenez jarayoni o`rganishini inobatga olsak, ayni usbu fan o`lka tarixini yoritishning eng ustivor vazifasi deb e`tirof etiladi.

[A2, 31-35; Q3, 11-30, 59-96,]

2.2.14. O`lkashunoslik to`garagini tashkil etish (2 soat).

Maktabda muzey ishlarini tashkil etish va yo`lga qo`yishda dala ishlari va muzey eksponatlarini to`plashda to`garak faoliyatining o`rni kattadir. Shu jihatdan bu narsalarni to`plash va yi`gishda to`garak faoliyatining funktsiyalari tahlil etiladi.

[A1, 140; A2, 41-48, 209-214, 219-220]

2.2.15. Tarix darslarida o`lkashunoslik materiallaridan foydalanishning shakl va usullari (2 soat)

O`lkashunoslikka aloqador barcha to`plangan materiallar tahlil etiladi. Bunda materiallarning shakl va usullari tahlil etilib, turkumlarga ajratilishining eng zarur ishlari ko`rib chiqiladi.

[A1, 196-198]

2.2.16. Maktab o`lkashunoslik muzeyini tashkil etish va uning ahamiyati (2 soat).

Maktab o'lkshuosligi o'lkashunoslik fanining alohida bir turidir. Shuing uchun ham, ushbu borada qilinadigan ishlar aynan maktab o'lkashunoslik muzeyi bilan chambarchas bog'liqdir. O'lkashunoslik muzeyida to'planishi zarur ishlar o'rganiladi..

[A1, 161-169; Q1, 99-132]

2.2.17. Sirdaryo viloyati tarixi va o'lkashunosligi (2 soat)

Kurs yakunida aynan o'lkashunoslik nuqtai-nazaridan kelib chiqib, viloyat tarixini yoritish, bunda aynan o'lka tarixini o'rganishning shakl va usullariga tayangan holda bayon etishning ustivor vazifalarini yoritiladi.

[A2, 31-35; Q3, 11-30, 59-96,]

2.2.18. Mustaqillik yillarida amalga oshirilgan ishlar. (2 soat)

O'zbek davlatchiligining haqqoniy tarixini tarixiy manbalar asosida o'rganish vazifasi belgilangan. Tarixiy o'lkashunoslikni o'rganishda yuqoridagi ta'kidlangan ma'lumotlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Ularni tadqiq etish, o'rganish orqali ko'plab ma'lumotlarni qo'lga kiritishimiz mumkin.

[A1, 161-169; Q1, 99-132]

3. MUSTAQIL TA'LIM

Mustaqil ta'limni tashkil etishning shakli va mazmuni

Talaba mustaqil ishni tayyorlashda fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- darslik va o'quv qo'llanmalari bo'yicha fan boblari va mavzularni o'rganish;
- tarqatma materiallari bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish;
- maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari bo'yicha yoki mavzulari ustida ishlash;
- talabalarning o'quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish;
- faol va muammoli o'qitish uslublaridan foydalanidigan o'quv mashg'ulotlari.

Mustaqil ish topshiriqlari:

Kurs bo'yicha mustaqil ish xajmi 52 soat belgilangan. Mustaqil ish topshiriqlaridan tashqari uyga vazifa sifatida asar taxlili, ko'rgazmali qurol tayyorlash, Internetdan ma'lumot olish va uni tahlil qilish, ma'ruza yozish, seminarlarga tayyorgarlik ko'rish kabi ishlar belgilangan.

Mustaqil ta'lim reyting balli berish tartibi

Reyting ballari berish tartibi xar bir mavzu mustaqil ish topshiriqlari uchun 1-5 ballgacha deb belgilangan. Barcha 6 ta mavzudan mustaqil ish topshirilarning xar biri uchun talaba 1-2 ballgacha oladi. Jami 12 ballgacha yig'adi. 1 va 2 tur oraliq baholashda asar taxlili bo'yicha ikkita TMI 1-dan 8 ballgacha baholanadi, jami 16 ballgacha yig'adi. Talabani mustaqil ish topshirilarini bajarish faoliyati maksimal 30 ballik tizim asosida baholanadi.

Joriy baholashdagi MT - Mustaqil xolda o'rganiladigan mavzular (uyga vazifa)

№	MAVZU	Beriladigan ball	Ajratilgan vaqt	MT topshirish sanasi
1	O'lka tarixini o'rganishda O'lkashunoslik yodgorliklarning o'rni	0-2	4 s	2-hafta
2	O'lkamiz tarixini o'rganishda arxiv fondlarining o'rni.	0-2	4 s	4-hafta
3	O'lka tarixini o'rganishda etnografik ma'lumotlarning ahamiyati.	0-2	4 s	6-hafta
4	Vatanimiz tarixini o'rganishda etnik gurug'larning	0-2	6 s	8-hafta

	ahamiyati			
5	O`lkamiz tarixini o`rganishda toponimlar muhim manba	0-2	4s	10-hafta
6	O`lka tarixini o`rganishda yozma manbalar va xalq og`zaki ijodi materiallaridan foydalanish.	0-2	4s	12-hafta
7	Orali baxolashdagi asarlar tahlili	2-8	6 s	14-hafta
8	Seminarlarga tayyorgarlik ko`rish	-	20 s	16-hafta
	JAMI	30 ball	52 soat	

3.1. Mustaqil ta'lim topshiriqlari ishlanmasi:

Kurs bo'yicha mustaqil ish hajmi 50 soat belgilangan. Mustaqil ish topshiriqlaridan tashqari uyga vazifa sifatida asar tahlili, Internetdan ma'lumot olish va uni tahlil qilish, ma'ruza, ijodiy ish, esse yozish, test tuzish, tezis tayyorlash, seminarlarga tayyorgarlik ko'rish kabi ishlar belgilangan.

4. Reyting baholash tizimi

4.1. Reyting nazorati jadvali

Nazorat turi	Reyting baholashlar			Jami	Saralash bali
	1	2	3		
JN (40 %) shu jumladan	7	15	18	40	22
ON (30 b.)	4	13	13	30	17
YaN (30 b.)	-	-	30	30	17
Jami:	11	28	61	100	55

KUZGI SEMESTR

№		Sentyabr				Oktyabr				Noyabr				Dekabr			
		2-7	9-14	16-21	23-28	30-5	7-12	14-19	21-26	28-2	4-9	11-16	18-23	25-30			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		
JN 40%	Amaliy			3		3		4		4		4	4	4		30	
	Mustaqil ta'lim				4			2		2				2		10	
ON 30%	Yozma								10				10			20	
	Mustaqil ta'lim												10			10	
3	YaN-30%														30	30	
	Jami	20				30				20				30	100		

JNni baholash mezonlari. "Tarixiy o'lkashunoslik" fani bo'yicha joriy baholash talabning seminar mashg'ulotlaridagi o'zlashtirishini aniqlash uchun qo'llaniladi. JN har bir seminar mashg'ulotlarida so'rov o'tkazish, savol va javob, taqdimot ishlari topshiriqlarini bajarish va himoya qilish kabi shakllarda amalga oshiriladi. Talabaga JN da butun ballar qo'yiladi.

1.1. Seminar mashg'ulotlarida to'liq qatnashib, savollarni har tomonlama asoslangan holda, maxsus adabiyotlar asosida yoritib berganda har bir seminar mashg'uloti natijasi 0,6 ballgacha baholanadi. Agarda faqat mazmunini yoritib bera olsa, shaxsiy fikr bildirmasa- 0,3 ballgacha baholanadi.

1.2. MI (Uyga berilgan vazifa) – har bir MI (yaxlitlangan holda) mazmun mohiyati adabiyotlar, internet materiallari asosida to'liq ochib berilsa 2,0 – 4,0 ballgacha beriladi

MI qisman bajarilsa 1 ballgacha beriladi.

1.3. Berilgan mavzu bo'yicha ijodiy ish tayyorlash.

-ijodiy ish mavzusi tanqidiy nuqtai nazardan, mustaqil fikr bildirib, ilmiy adabiyotlar asosida ijodiy yondoshib, xulosa chiqarib to'liq yoritilsa 7-10 ball

-Referat mavzusining mohiyati reja asosida, lekin qisqa qilib ochib berilsa 4-6 ball

-Sust bajarilgan referatlar 1-3 ball oralig'ida baholanadi.

ONni baholash. Oraliq nazorat “Tarixiy o'lkashunoslik” fanining bir necha mavzularini qamrab olgan bo'limi bo'yicha, tegishli amaliy mashg'ulotlar o'tib bo'lingandan so'ng yozma ravishda amalga oshiriladi. Bundan maqsad talabalarning tegishli savollarni bilishi yoki muammolarni echish ko'nikmalari va malakalari aniqlanadi. O'kuv yilining 1-semestrida 2-ta ON o'tkazish rejalashtirilgan bo'lib 20 balddan iborat. ON nazorat ishlari yozma ish va test usulida o'tkazilishi nazarda tutilgan, yozma ish va test savollari ishchi o'quv dastur asosida tayyorlanadi. O'tilgan mavzular bo'yicha og'zaki so'rov yoki nazorat ishi o'tkaziladi. Har bir variantda 3 ta savol bo'lib, berilgan har bir javob 0-10 ballgacha shkalada baholanadi. ON ga ajratilgan balldan 55% dan past ball to'plagan talaba o'zlashtirmagan hisoblanadi. ON ni o'zlashtirmagan talabalarga qayta topshirish imkoniyati beriladi. ON bo'yicha olinadigan testlar kafedra mudiri rahbarligida tashkil etiladi va kafedrada o'quv yilining oxirigacha saqlanadi. Agar talaba JN-OB dan 55 balldan yuqori to'plasa va shu ballga rozi bo'lsa YaNga kirmasligi mumkin.

YaNni baholash. Yakuniy nazorat “Tarixiy o'lkashunoslik” fanining barcha mavzularini qamrab olgan amaliy mashg'ulotlar o'tib bo'lingandan so'ng yozma ravishda yoki test usulida amalga oshiriladi. Bundan maqsad talabalarning fan bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichlari, ya'ni bilim darajasi yoki muammolarni echish ko'nikmalari va malakalari aniqlanadi. YaN nazorat ishlari yozma usulida ham o'tkazilishi nazarda tutilgan, yozma ish savollari ishchi o'quv dasturi asosida tayyorlanadi. Yakuniy baholashda yozma nazorat ishi varianti 3 ta savoldan iborat bo'lib, har bir savolga javob 10 ballgacha baholanadi.

- har bir savol mohiyati to'la ochilgan ijodiy yondoshgan bo'lsa, tayanch iboralar aks ettirilgan bo'lsa- 8-10 ball

-Savol mohiyati ochilsa, faktlar bayon qilinsa lekin shaxsiy fikr bildirmasa 5-7 ball

- tayanch iboralar umuman ishlatilmagan, lekin mohiyati qisqacha bayon qilinsa –1–4

ON va JNlarga ajratilgan balldan 55% dan past ball to'plagan talaba o'zlashtirmagan hisoblanadi va YaNga qo'yilmaydi. YaNni o'zlashtirmagan talabalarga qayta topshirish imkoniyati beriladi. YaN bo'yicha olinadigan yozma ish variantlari kafedra mudiri rahbarligida tuziladi va dekanatlarga topshiriladi.

Test usulida YaN ni baholash mezonlari: YaN baholash test sinov yoki yozma shakllarda o'tkaziladi. Bunda talabalar 30 ta test savoliga javob beradilar (test savolining har biri 1 ballik tizimida baholanadi) yoki yozma ishda belgilangan 3 ta savolga javob yozadi. Agar talaba JN+ON+YaN da 55 balldan kam to'plasa, u holda talaba qayta YaN topshiradi.

Talabaning amaliy mashg'ulotlarni o'zlashtirish darajasi quyidagi mezon asosida aniqlanadi

Baholash ko'rsat-kichi	Baholash mezonlari	Reyting bali
A'lo, 86-100%	Yetarli nazariy bilimga ega. Topshirilarni mustaqil bajargan. Berilgan savollarga to'liq javob beradi. Savolning mohiyatiga to'liq tushunadi. Auditoriyada faol. O'quv tartib intizomiga to'liq rioya qiladi. Topshiriqlarni namunali rasmiylashtirgan.	3
YAxshi, 71-85%	Etarli nazariy bilimga ega. Topshirilarni bajargan. Berilgan savollarga etarli javob beradi. Masalaning mohiyatini tushunadi. O'quv tartib intizomiga to'liq rioya qiladi.	2
Qoniarli 55-70%	Topshirilarni echishga xarakat qiladi. Berilgan savollarga javob berishga xarakat qiladi. Savolning mohiyatini chala tushungan. O'quv tartib intizomiga rioya qiladi.	1
Qoniarsiz 0-54%	Talaba amaliy mashulot darsi mavzusiga nazariy tayyorlanib kelmasa, mavzu bo'yicha masala, misol va savollariga javob bera olmasa, darsga sust qatnashsa bilim darajasi qoniarsiz baholanadi	0.5

4.3. JNni baholash mezonlari

«Tarixiy o'lkashunoslik» fani bo'yicha joriy baholash talabning seminar mashg'ulotlaridagi o'zlashtirishini aniqlash uchun qo'llaniladi. JN xar bir seminar mashulotlarida so'rov o'tkazish, savol va javob, taqdimot ishlari topshirilarini bajarish va ximoya qilish kabi shakllarda amalga oshiriladi. Talabaga JN da butun ballar qo'yiladi.

4.4. ONni baholash

Oraliq nazorat «O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi» fanining bir necha mavzularini qamrab olgan bo'limi bo'yicha, tegishli amaliy mashg'ulotlar o'tib bo'lingandan so'ng yozma ravishda amalga oshiriladi. Bundan maqsad talabalarning tegishli savollarni bilishi yoki muammolarni echish ko'nikmalari va malakalari aniqlanadi. O'quv yilining 2-semestrda 2-ta ON o'tkazish rejalashtirilgan bo'lib 30 baldan iborat. ON nazorat ishlari yozma ish va test usulida o'tkazilishi nazarda tutilgan, yozma ish va test savollari ishchi o'quv dastur asosida tayyorlanadi. ON ni o'zlashtirmagan talabalarga qayta topshirish imkoniyati beriladi. ON bo'yicha olinadigan testlar kafedra mudiri rahbarligida tashkil etiladi va kafedrada o'quv yilining oxirigacha saqlanadi. Agar talaba JN+OB dan 55 balldan yuqori to'plasa va shu ballga rozi bo'lsa YANga kirmasligi mumkin.

4.5. YaNni baholash

Yakuniy nazorat «Tarixiy o'lkashunoslik» fanining barcha mavzularini qamrab olgan amaliy mashg'ulotlar o'tib bo'lingandan so'ng yozma ravishda amalga oshiriladi. Bundan maqsad talabalarning fan bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichlari, ya'ni bilim darajasi yoki muammolarni echish ko'nikmalari va malakalari aniqlanadi. YaN nazorat ishlari yozma usulida ham o'tkazilishi nazarda tutilgan, yozma ish savollari ishchi o'quv dasturi asosida tayyorlanadi. ON va JNlarga ajratilgan balldan 55% dan past ball to'plagan talaba o'zlashtirmagan xisoblanadi va YaNga qo'yilmaydi. YaNni o'zlashtirmagan talabalarga qayta topshirish imkoniyati beriladi. YaN bo'yicha olinadigan yozma ish variantlari kafedra mudiri rahbarligida tuziladi va dekanatlarga topshiriladi.

Test usulida YAN ni baholash mezonlari:

YaN baholash test sinov yoki yozma shakllarda o'tkaziladi. Bunda talabalar 30 ta test savoliga javob beradilar (test savolining har biri 1 ballik tizimida baholanadi) yoki yozma ishda belgilangan 5 ta savolga javob yozadi. Agar talaba JN+ON+YaN da 55 balldan kam to'plasa, u xolda talaba qayta YaN topshiradi.

INFORMATSION TA'MINOT

Asosiy adabiyotlar (darslik va qo'llanmalar)

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.- T., 1998
2. Nabiev A. Tarixiy o'lkashunoslik.-T.:O'qituvchi, 1996
3. Matyushin G.N. Istoricheskoe kraevedenie – M., 1987
4. Karimov Y. Tarixiy o'lkashunoslik kursidan o'quv-uslubiy majmua – Guliston, 2006.

Qo'shimcha adabiyotlar

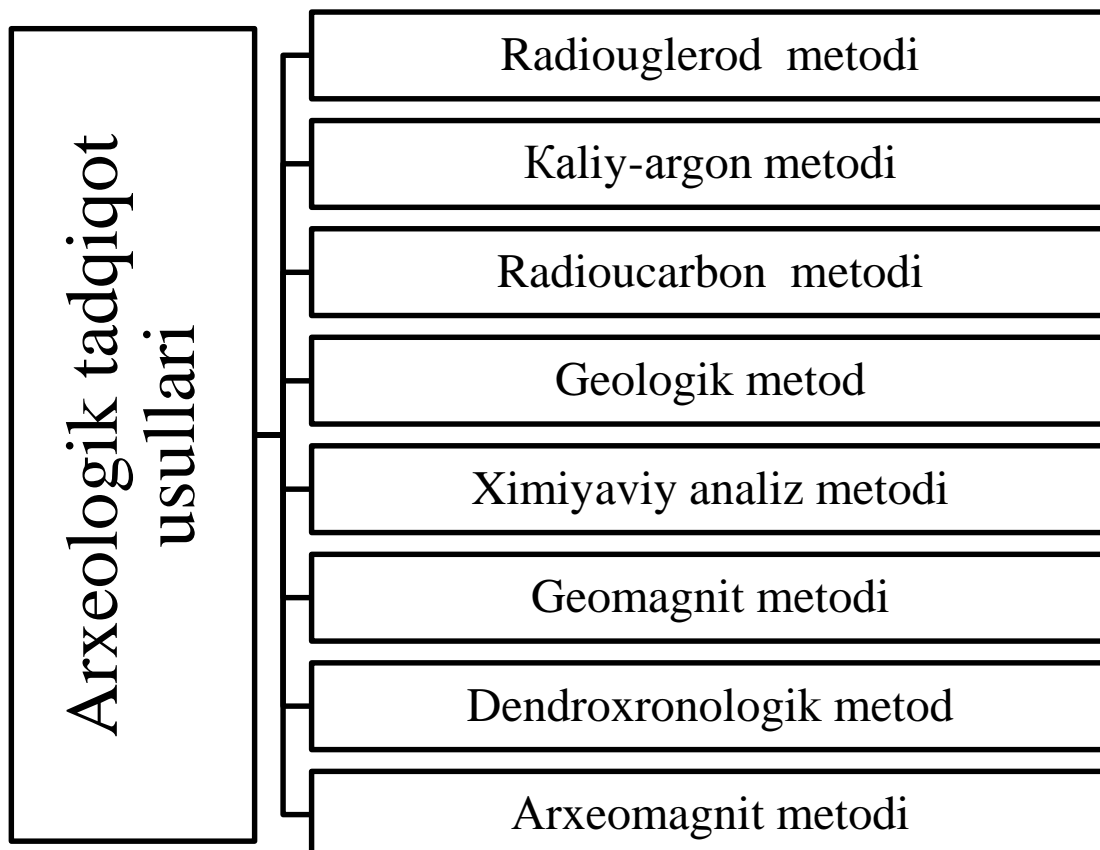
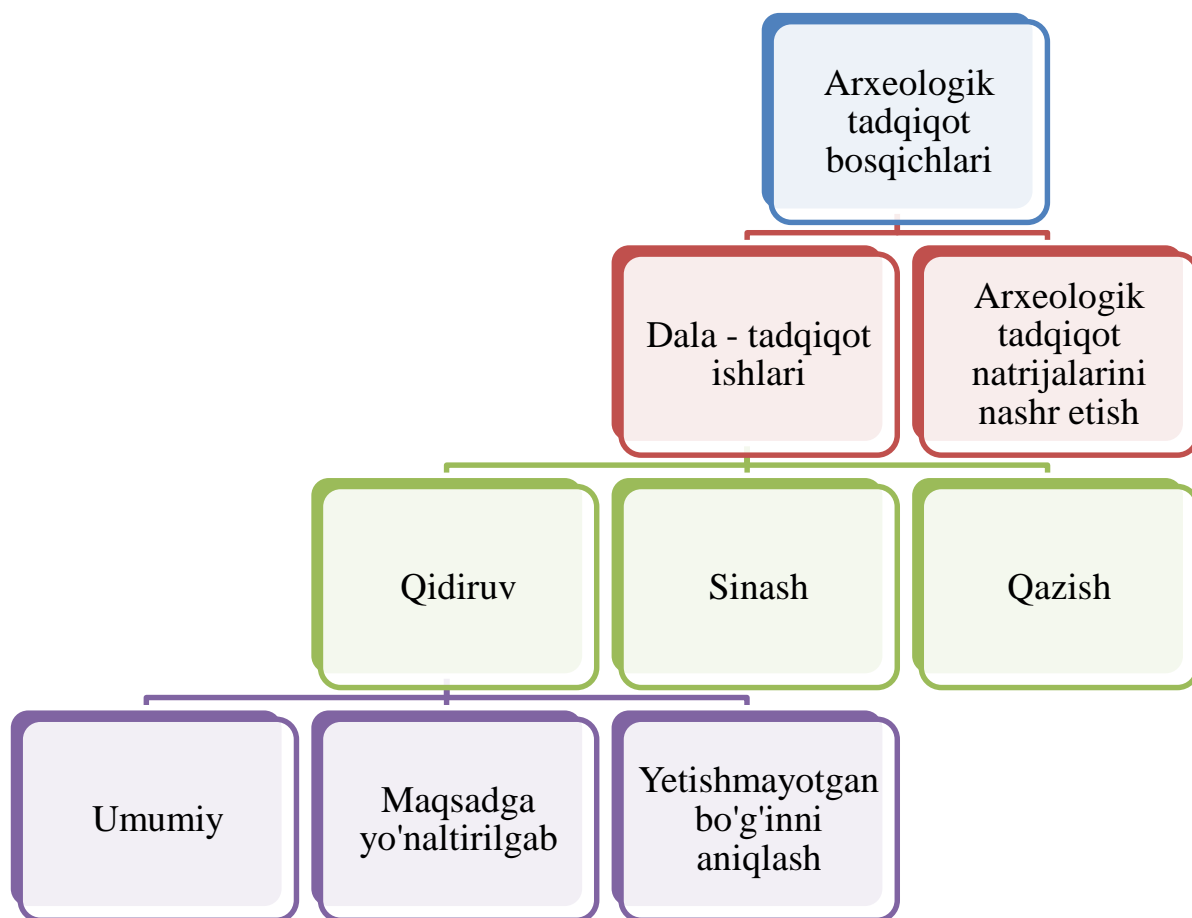
1. Karimov I. A. Barkamol avlod orzusi. T., «Sharq», 1999.
2. Karimov I. A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida. T.: «Sharq», 1997
3. Aminjonova M.S. Qadimiy yodgorliklar qissasi.- T., 1972
4. Aminov B. Etnografiya olamiga sahat.-T., 1985
5. Artsixovskiy A.V. Arxeologiya asoslari.- T.,1970
6. Arxeologlar hikoya qiladi.- T.,1976
7. Asqarov A. O'zbek xalqi etnogenezi va etnik shakllanishining nazariy va ilmiy metodologik asoslari. g'g' O'zbekiston tarixi.2002.No4.54-60 b.
8. Asqarov A. O'zbek xalqi etnogenezi va etnik tarixi T. 2007.
9. Ahmedov B. O'zbekiston tarixi manbalari.- T.,2000
10. Ahmedov B. Tarixdan saboqlar – T.,1994
11. Bo'riev O., Nabiev A., Shoymardonov I. Etnografiyadan qiziqarli savollar va javoblar. – T., 1992
12. Vamberi X. Buxoro ehud Movarounnahr tarixi.- T., 1990
13. Gritsina A.A. Arxeologicheskie pamyatniki So'rdarinskoy oblasti.- T.:Fan, 1992
14. Gritsina A.A. Ustrushanskie bo'li.- T.:A.Kado'ri, 2000
15. Jabborov I. Ko'hna xarobalar siri.- T.,1968
16. Jabborov I. Etnografiya va jahonning etnik qiefasi.- T.:O'qituvchi, 1982
17. Jabborov I. Jahon xalqlari etnografiyasi.- T.,1986
18. Jabborov I. O'zbek xalqi etnografiyasi.- T.:O'qituvchi, 1994
19. Its R.F. Vvedenie v etnografiyu.- Leningrad:Universitet, 1991
20. Kabirov A., Sagdullaev A. O'rta Osie arxeologiyasi. – T.,1990
21. Nabiev A., Bo'riev O., Shoymardonov I. O'zbekiston tarixini o'qitishda etnografik materiallardan foydalanish.-T.:O'qituvchi, 1996
22. Rustamov M. O'zbek etnografiyasi.- T.,1990
23. Saidqulov T.S. O'rta Osie xalqlari tarixining tarixshunosligidan lavhalar.- T.,1993
24. Xodjayov T., Xodjayova G. O'zbek xalqining antropologiyasi va etnik tarixi.-T.:Universitet, 1995
25. Shoniezov K. O'zbek xalqining shakllanish jaraeni.-T.:Fan,2001
26. Qudratov S. Sardobalar o'lkasi.- T.:Fan, 2002
27. Xasanov X. Sayyoh olimlar. T.: «O'zbekiston», 1981.

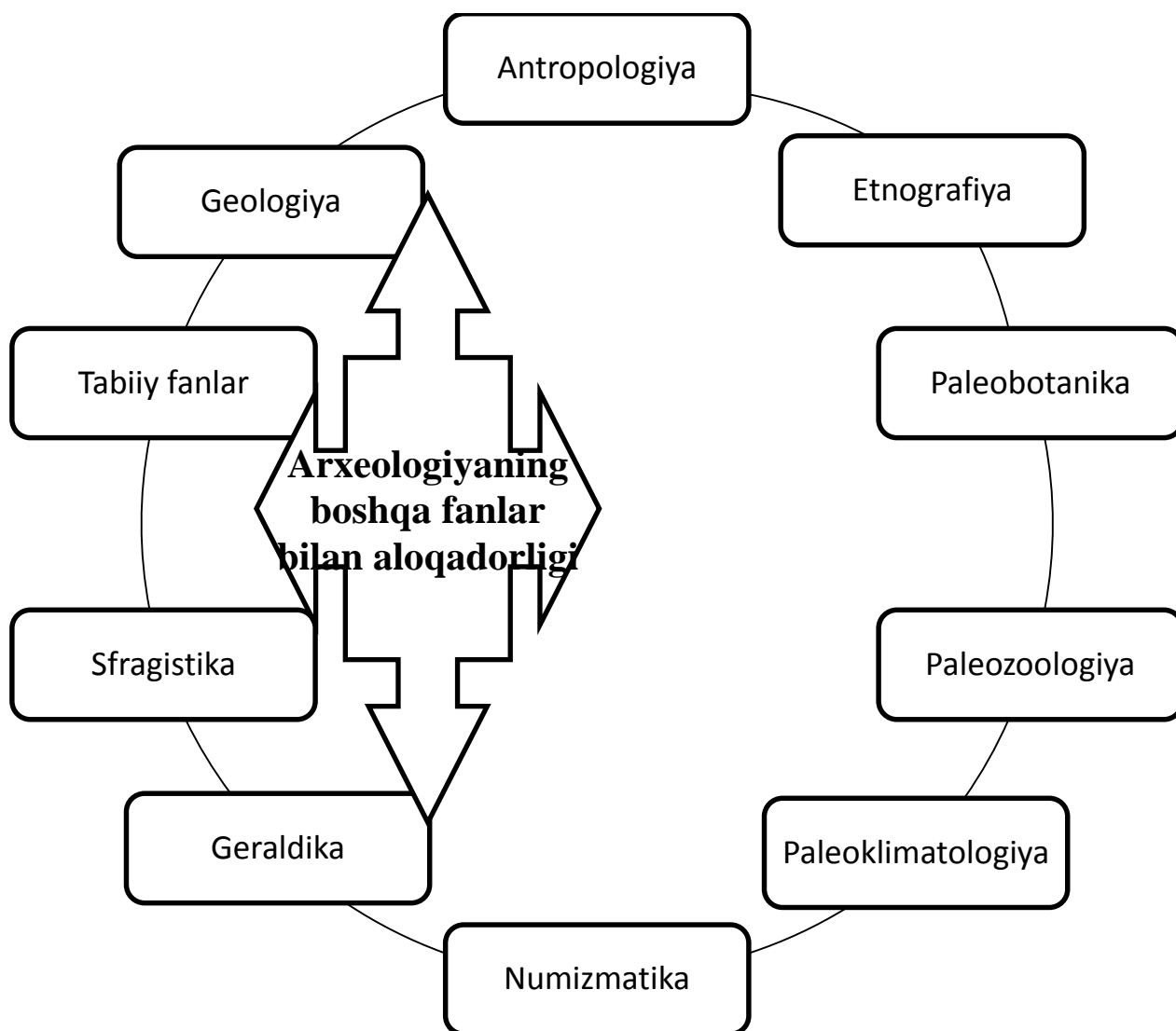
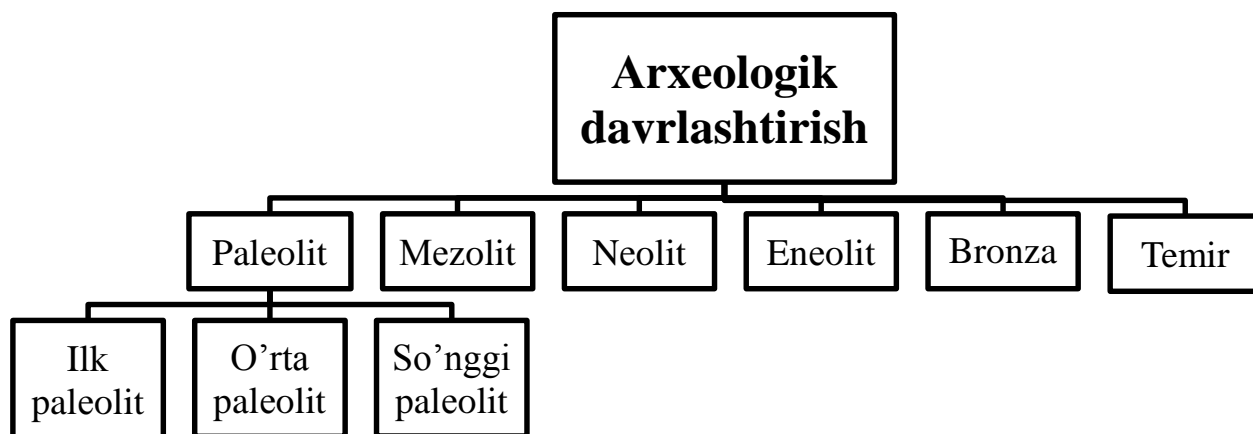
Mustaqil ta'lim uchun adabiyotlar:

1. Nabiev A. Tarixiy o'lkashunoslik Toshkent. : O'qituvchi. 1996.
2. Alimov I., Ergashev F., Butaev A. Arxivshunoslik. –T. , 1997.
3. Artsixovskiy A. V. Arxeologiya asoslari . T. , 1970.
4. Ahmedov B. O'zbekiston tarixi manbalari . T. , 2000
5. Gritsina A.A. Arxeologicheskie pamyatniki So'rdarinskoy oblasti.- T.:Fan, 1992
6. Gritsina A.A. Ustrushanskie bo'li.- T.:A.Kado'ri, 2000
7. Jabborov I. M. O'zbeklar : turmush tarzi va madaniyati. Toshkent. 2002.

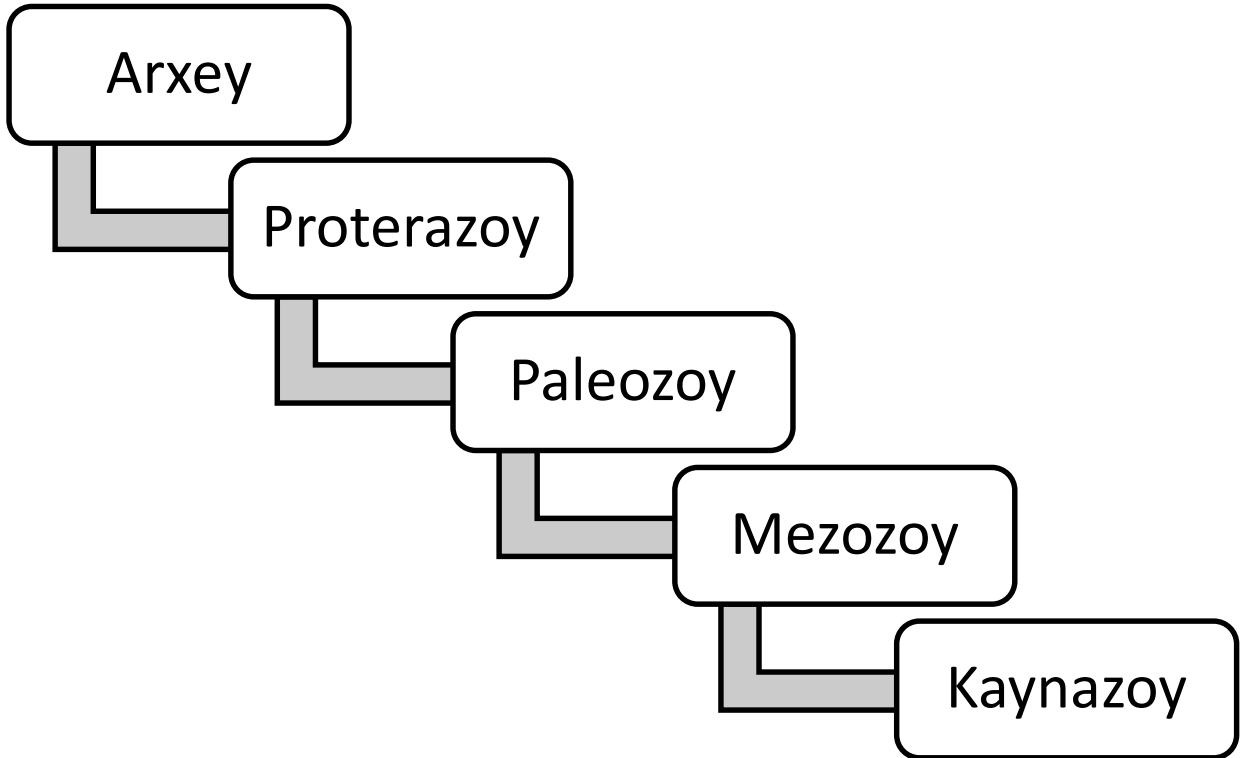

TARQATMA MATERIALLAR

Geologik bosqichlar

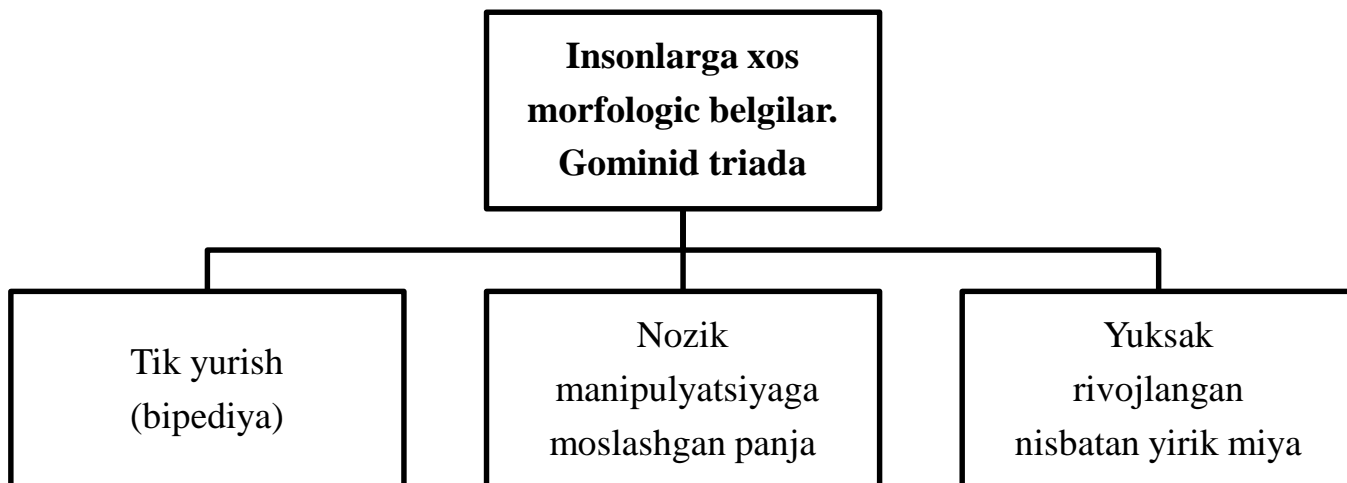

Yer yuzida odamzodning paydo bo'lishiga oid nazariyalar

Monosentrizm

Polisentrizm

Insoniyat taraqqiyotining antropologik jihatdan bosqichlarga bo'linishi

Arxontroplar

- Eng qadimgi odamlar. 3,5-3 mln.-120/100 ming yil
- Pitekantrop, sinantrop, atlantrop

Paleoantroplar

- Qadimgi odamlar. 120/100 - 40-35 ming yil
- Neandertal, geydelberg

Neoantroplar

- hozirgi qiyofadagi qadimgi odamlar 40-35 - 4-1 ming yil
- Kromanyon

IV.4 NAZORAT SAVOLLARI

1. Tarixiy o'lkashunoslikni o'rganishdan maqsad nima?
2. O'lkashunoslikda qanday manbalardan foydalaniladi?
3. Tarixni o'qitishda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanishning o'rnini qanday?
4. 1917 yilgacha o'lkashunoslik ishlari qanday ahvolda bo'lgan?
5. Rus sharqshunoslaridan kimlar o'lkamiz tarixini o'rganishga hissa qo'shgan?
6. O'zbekistonda o'lkashunoslik fan sifatida qachon shakllangan?
7. O'zbekiston o'lkashunosligini rivojlantirishga hissa qo'shgan qaysi olimlar va havaskorlarni bilasiz?
8. O'lkashunoslikni rivojlantirish uchun qanday ishlarni amalga oshirish mumkin?
9. Arxeologiyaning o'lkashunoslikdagi ahamiyati nimada?
10. Moddiy va ma'naviy yodgorliklarning farqi nimada?
11. Etnografiya fani nimani o'rganadi?
12. Etnografiyaning o'lkashunoslikdagi ahamiyati nimadan iborat?
13. Etnografik ma'lumotlarni to'plashda qaysi usullardan foydalanish mumkin?
14. Toponimikaning o'lkashunoslik bilan aloqadorligi bormi?
15. O'lkashunoslikda arxiv hujjatlaridan qaysi maqsadda foydalanish mumkin?
16. Tarixiy o'lkashunoslik fanining predmeti nima?
17. Tarixiy o'lkashunoslik fanining maqsad va vazifalarini aytib bering?
18. 1917 yilga qadar o'lkani o'rganish ahvolini aytib bering?
19. O'lka tarixini o'rganishda rus sharqshunoslaridan kimlarning faoliyatini aytib bera olasiz?
20. V.V.Bartoldning o'lka tarixini o'rganishga qo'shgan hissasini gapirib bering?
21. V.Vyatkinning faoliyatini aytib bering?
22. Turkiston xalq kutubxonasi qachon tashkil etildi?
23. Turkiston albomini kim tuzgan?
24. Jahongir domla kim?
25. Turkistonda tashkil etilgan ilmiy jamiyatlar va ularning o'lka tarixini o'rganishga qo'shgan hissasini tushuntirib bering?
26. Rus sharqshunosligining mahalliy tarixchilikka ta'siriniqanday izohlaysiz?
27. Akram polvon Asqarov faoliyatini ayting?
28. O'lkashunoslik fanining qanday turlari bor?
29. Tarixiy o'lkashunoslikning manbalarini sanab bering?
30. Davlat o'lkashunosligini tushuntirib bering?
31. Jamoat va maktab o'lkashunosligining mohiyati nimadan iborat.
32. O'lkashunoslikda arxeologiyaning o'rnini ko'rsatib bering?
33. S.P.Tolstov ekspeditsiyasi nechanchi yillarda faoliyat ko'rsatgan?
34. Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab asarining muallifi kim?
35. S.P.Tolstov asarlarini sanab bering?
36. Birinchi o'zbek arxeologi kim?
37. Sardoba nima?
38. Sirdaryo viloyatida qanday O'lkashunoslik yodgorliklarni bilasiz?
39. O'zbekistonda arxeologiyaning rivojlanishini aytib bering?
40. O'lka tarixini o'rganishda moddiy madaniyat yodgorliklarning ahamiyati qanday?
41. O'quvchilarga O'lkashunoslik materiallarni to'plashga qanday o'rgatish mumkin.
42. O'lkashunoslikda etnologiyaning ahamiyati qanday?
43. O'zbek xalqi etnografiyasi taraqqiyotini gapirib bering?
44. O'zbekistonda etnografiyaning rivojlanishi qachondan boshlandi.
45. O'lka tarixini o'rganishda etnografiyaning ahamiyati qanday.
46. Toponimika o'lka tarixini o'rganishning manbalaridan biri.
47. Toponimika haqida tushunchcha bering.
48. Sirdaryo viloyatidagi joy nomlaridan misollar keltiring va izohlab bering?

49. Jizzax viloyatidagi joy nomlarini izohlab bering.
50. K.Shoniyozovning qanday asarlarini bilasiz
51. O'zbek xalqining etnogenizi va etnik tarixi bo'yicha yozilgan qanday asarlarni bilasiz?
52. O'lkashunoslikni rivojlantirishda arxivshunoslikning o'rni tushuntirib bering?
53. Markaziy Davlat arxivi fondlari haqida ma'lumot bering?
54. O'lka tarixini o'rganishda viloyat arxivining o'rnini ayting.
55. O'lka tarixini o'rganishda madaniy yodgorliklarning ahamiyatini tushuntiring.
56. O'lka tarixini o'rganishda tarixiy yodgorliklarning o'rnini aytib bering?
57. O'lka tarixini o'rganishda jangovor shon-shuhrat yodgorliklardan foydalanishning o'rni.
58. O'lka tarixini o'rganishda mehnat shon-shuhrat yodgorliklardan foydalanish haqida ayting
59. O'lka tarixini o'rganishda badiiy adabiyotning o'rnini tushuntiring.
60. O'lka tarixini o'rganishda vaqtli matbuot materiallaridan foydalanishning o'rnini aytib bering.
61. O'lka tarixini o'rganishda muzey eksponatlarining ahamiyati qanday .
62. Muzey turlarini ayting .
63. O'zbekiston xalqlari tarixining o'lka tarixini o'rganishdagi o'rni.
64. Maktab o'lkashunoslik muzeyi qanday tashkil etiladi .
65. Maktabda o'lkashunoslik to'garagini tashkil etish.
66. O'lkashunoslikda amaliy mashg'ulotlar o'tkazish ahamiyati
67. Sirdaryo viloyati arxeologiyasini gapirib bering.
68. Sirdaryo viloyati aholisining etnik tarkibi haqida nima bilasiz
69. Sirdaryo o'rta asrlarda nima deb atalgan.
70. Qandayt etnografik terminlarni ayta olasiz?
71. Antropologiyaning ma'nosi nima?
72. Antropolog olimlardan kimlarni bilasiz?
73. Etnotoponimlardan misollar keltiring?
74. Hidrotoponimlarga misollar keltiring?
75. Sirdaryo Avestoda nima deb nomlangan?
76. Sirdaryo viloyati qachon tashkil etilgan?
77. Toponimik afsona aytib bering?
78. "Turkiston mo'g'ullar bosqini davrida" asarining muallifi kim?
79. Moddiy madaniyat nima
80. Ma'naviy madaniyatni tushuntirib bering

IV.4. Ishchi fan dasutriga muvofiq baholash mezonlarini qo'llash bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar

Nazorat turi	Reyting baholashlar			Jami	Saralash bali
	1	2	3		
JN (40 %) shu jumladan	7	15	18	40	22
ON (30 b.)	4	13	13	30	17
YaN (30 b.)	-	-	30	30	17
Jami:	11	28	61	100	55

KUZGI SEMESTR

№	Sentyabr	Oktyabr	Noyabr	Dekabr	
---	----------	---------	--------	--------	--

		2-7	9-14	16-21	23-28	30-5	7-12	14-19	21-26	28-2	4-9	11-16	18-23	25-30			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		
JN 40%	Amaliy			3		3		4		4		4	4	4	4		30
	Mustaqil ta'lim				4				2		2				2		10
ON 30%	Yozma						10						10				20
	Mustaqil ta'lim													10			10
3	YaN-30%																30
	Jami	20						30						20		30	100

JNni baholash mezonlari. “Tarixiy o’lkashunoslik” fani bo’yicha joriy baholash talabning seminar mashg’ulotlaridagi o’zlashtirishini aniqlash uchun qo’llaniladi. JN har bir seminar mashg’ulotlarida so’rov o’tkazish, savol va javob, taqdimot ishlari topshiriqlarini bajarish va himoya qilish kabi shakllarda amalga oshiriladi. Talabaga JN da butun ballar qo’yiladi.

1.1. Seminar mashg’ulotlarida to’liq qatnashib, savollarni har tomonlama asoslangan holda, maxsus adabiyotlar asosida yoritib berganda har bir seminar mashg’uloti natijasi 0,6 ballgacha baholanadi.

Agarda faqat mazmunini yoritib bera olsa, shaxsiy fikr bildirmasa- 0,3 ballgacha baholanadi.

1.2. MI (Uyga berilgan vazifa) – har bir MI (yaxlitlangan holda) mazmun mohiyati adabiyotlar, internet materiallari asosida to’liq ochib berilsa 2,0 – 4,0 ballgacha beriladi

MI qisman bajarilsa 1 ballgacha beriladi.

1.3. Berilgan mavzu bo’yicha ijodiy ish tayyorlash.

-ijodiy ish mavzusi tanqidiy nuqtai nazardan, mustaqil fikr bildirib, ilmiy adabiyotlar asosida ijodiy yondoshib, xulosa chiqarib to’liq yoritilsa 7-10 ball

-Referat mavzusining mohiyati reja asosida, lekin qisqa qilib ochib berilsa 4-6 ball

-Sust bajarilgan referatlar 1-3 ball oralig’ida baholanadi.

ONni baholash. Oraliq nazorat “Tarixiy o’lkashunoslik” fanining bir necha mavzularini qamrab olgan bo’limi bo’yicha, tegishli amaliy mashg’ulotlar o’tib bo’lingandan so’ng yozma ravishda amalga oshiriladi. Bundan maqsad talabalarning tegishli savollarni bilishi yoki muammolarni echish ko’nikmalari va malakalari aniqlanadi. O’kuv yilining 1-semestrda 2-ta ON o’tkazish rejalashtirilgan bo’lib 20 balddan iborat. ON nazorat ishlari yozma ish va test usulida o’tkazilishi nazarda tutilgan, yozma ish va test sovellari ishchi o’quv dastur asosida tayyorlanadi. O’tilgan mavzular bo’yicha og’zaki so’rov yoki nazorat ishi o’tkaziladi. Har bir variantda 3 ta savol bo’lib, berilgan har bir javob 0-10 ballgacha shkalada baholanadi. ON ga ajratilgan balldan 55% dan past ball to’plagan talaba o’zlashtirmagan hisoblanadi. ON ni o’zlashtirmagan talabalarga qayta topshirish imkoniyati beriladi. ON bo’yicha olinadigan testlar kafedra mudiri rahbarligida tashkil etiladi va kafedrada o’quv yilining oxirigacha saqlanadi. Agar talaba JN-OB dan 55 balldan yuqori to’plasa va shu ballga rozi bo’lsa YaNga kirmasligi mumkin.

YaNni baholash. Yakuniy nazorat “Tarixiy o’lkashunoslik” fanining barcha mavzularini qamrab olgan amaliy mashg’ulotlar o’tib bo’lingandan so’ng yozma ravishda yoki test usulida amalga oshiriladi. Bundan maqsad talabalarning fan bo’yicha o’zlashtirish ko’rsatkichlari, ya’ni bilim darajasi yoki muammolarni echish ko’nikmalari va malakalari aniqlanadi. YaN nazorat ishlari yozma usulida ham o’tkazilishi nazarda tutilgan, yozma ish sovellari ishchi o’quv dasturi asosida tayyorlanadi. Yakuniy baholashda yozma nazorat ishi varianti 3 ta savoldan iborat bo’lib, har bir savolga javob 10 ballgacha baholanadi.

- har bir savol mohiyati to'la ochilgan ijodiy yondoshgan bo'lsa, tayanch iboralar aks ettirilgan bo'lsa- 8-10 ball

-Savol mohiyati ochilsa, faktlar bayon qilinsa lekin shaxsiy fikr bildirmasa 5-7 ball

- tayanch iboralar umuman ishlatilmagan, lekin mohiyati qisqacha bayon qilinsa –1–4

ON va JNlarga ajratilgan balldan 55% dan past ball to'plagan talaba o'zlashtirmagan hisoblanadi va YaNga qo'yilmaydi. YaNni o'zlashtirmagan talabalarga qayta topshirish imkoniyati beriladi. YaN bo'yicha olinadigan yozma ish variantlari kafedra mudiri rahbarligida tuziladi va dekanatlarga topshiriladi.

Test usulida YaN ni baholash mezonlari: YaN baholash test sinov yoki yozma shakllarda o'tkaziladi. Bunda talabalar 30 ta test savoliga javob beradilar (test savolining har biri 1 ballik tizimida baholanadi) yoki yozma ishda belgilangan 3 ta savolga javob yozadi. Agar talaba JN+ON+YaN da 55 balldan kam to'plasa, u holda talaba qayta YaN topshiradi.

Talabaning amaliy mashg'ulotlarni o'zlashtirish darajasi quyidagi mezon asosida aniqlanadi

Baholash ko'rsat-kichi	Baholash mezonlari	Reyting bali
A'lo, 86-100%	Yetarli nazariy bilimga ega. Topshirilarni mustaqil bajargan. Berilgan savollarga to'liq javob beradi. Savolning mohiyatiga to'liq tushunadi. Auditoriyada faol. O'quv tartib intizomiga to'liq rioya qiladi. Topshiriqlarni namunali rasmiylashtirgan.	3
YAxshi, 71-85%	Etarli nazariy bilimga ega. Topshirilarni bajargan. Berilgan savollarga etarli javob beradi. Masalaning mohiyatini tushunadi. O'quv tartib intizomiga to'liq rioya qiladi.	2
Qoniarli 55-70%	Topshirilarni echishga xarakter qiladi. Berilgan savollarga javob berishga xarakter qiladi. Savolning mohiyatini chala tushungan. O'quv tartib intizomiga rioya qiladi.	1
Qoniarsiz 0-54%	Talaba amaliy mashg'ulot darsi mavzusiga nazariy tayyorlanib kelmasa, mavzu bo'yicha masala, misol va savollariga javob bera olmasa, darsga sust qatnashsa bilim darajasi qoniarsiz baholanadi	0.5

4.3. JNni baholash mezonlari

«Tarixiy o'lkashunoslik» fani bo'yicha joriy baholash talabaning seminar mashg'ulotlaridagi o'zlashtirishini aniqlash uchun qo'llaniladi. JN xar bir seminar mashg'ulotlarida so'rov o'tkazish, savol va javob, taqdimot ishlari topshirilarini bajarish va ximoya qilish kabi shakllarda amalga oshiriladi. Talabaga JN da butun ballar qo'yiladi.

4.4. ONni baholash

Oraliq nazorat «O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi» fanining bir necha mavzularini qamrab olgan bo'limi bo'yicha, tegishli amaliy mashg'ulotlar o'tib bo'lingandan so'ng yozma ravishda amalga oshiriladi. Bundan maqsad talabalarining tegishli savollarni bilishi yoki muammolarni echish ko'nikmalari va malakalari aniqlanadi. O'quv yilining 2-semestrida 2-ta ON o'tkazish rejalashtirilgan bo'lib 30 balldan iborat. ON nazorat ishlari yozma ish va test usulida o'tkazilishi nazarda tutilgan, yozma ish va test savollari ishchi o'quv dastur asosida tayyorlanadi. ON ni o'zlashtirmagan talabalarga qayta topshirish imkoniyati beriladi. ON bo'yicha olinadigan testlar kafedra mudiri rahbarligida tashkil etiladi va kafedrada o'quv yilining oxirigacha saqlanadi.

Agar talaba JN+OB dan 55 balldan yuqori to'plasa va shu ballga rozi bo'lsa YANga kirmasligi mumkin.

4.5. YaNni baholash

Yakuniy nazorat «Tarixiy o'lkashunoslik» fanining barcha mavzularini qamrab olgan amaliy mashg'ulotlar o'tib bo'lingandan so'ng yozma ravishda amalga oshiriladi. Bundan maqsad talabalarning fan bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichlari, ya'ni bilim darajasi yoki muammolarni echish ko'nikmalari va malakalari aniqlanadi. YaN nazorat ishlari yozma usulida ham o'tkazilishi nazarda tutilgan, yozma ish sovellari ishchi o'quv dasturi asosida tayyorlanadi. ON va JNlarga ajratilgan balldan 55% dan past ball to'plagan talaba o'zlashtirmagan xisoblanadi va YaNga qo'yilmaydi. YaNni o'zlashtirmagan talabalarga qayta topshirish imkoniyati beriladi. YaN bo'yicha olinadigan yozma ish variantlari kafedra mudiri rabarligida tuziladi va dekanatlarga topshiriladi.

Test usulida YAN ni baholash mezonlari:

YaN baholash test sinov yoki yozma shakllarda o'tkaziladi. Bunda talabalar 30 ta test savoliga javob beradilar (test savolining har biri 1 ballik tizimida baholanadi) yoki yozma ishda belgilangan 5 ta savolga javob yozadi. Agar talaba JN+ON+YaN da 55 balldan kam to'plasa, u xolda talaba qayta YaN topshiradi.